

บทที่ 5

อภิปรายผลของการศึกษา

จากการรวบรวมข้อมูลภาคเอกสารประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล ด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่เป็นสาเหตุ อิทธิพล และปัจจัยอันส่งผลต่อการกำเนิดและพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่และเมืองบิหาร ตลอดจนโครงสร้างและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองของเมืองบิหาร โดยแบ่งออกเป็น 5 ช่วงเวลา¹ นับตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน การอพยพย้ายถิ่น ซึ่งปัจจัยส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับที่ทำกินและเหตุความไม่สงบจากสงครามและการก่อกบฏ การจัดตั้งชุมชนการค้าตามรายทาง ที่มีการขยายตัวเมื่อระบบทุนนิยมและกลุ่มนายทุนจากภายนอกเริ่มเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น ยุคสมัยที่นโยบายรัฐได้เริ่มกำหนดระบบเกษตรเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรมขึ้น นับเป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคมของเมืองเชียงใหม่และเมืองบิหาร หลังจากนั้นนโยบายรัฐที่มุ่งการกำหนดบทบาททิศทางการเติบโตของเชียงใหม่และเมืองบิหาร ได้ส่งผลต่อการลงทุนจากทั้งภาครัฐและเอกชน ดังปรากฏในยุคสมัยของการท่องเที่ยวและเทคโนโลยี พัฒนาการและการเจริญเติบโตของลักษณะทางกายภาพ โครงสร้างพื้นฐาน และองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง ที่ยึดโยงกับปรากฏการณ์ดังกล่าวจะถูกนำมาอภิปรายร่วมกับการสร้างแผนที่เชิงกราฟฟิก และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกโดยมีสถาปัตยกรรมเรือนค้าและอาคารพาณิชย์ เป็นเครื่องมือในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของลักษณะเศรษฐกิจ-สังคม ที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของสถาปัตยกรรม พื้นที่ทางการค้า โครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบของเมือง ที่จะนำไปสู่การสรุปผลการศึกษาต่อไป โดยการอภิปรายผลของการศึกษาทั้งหมดมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

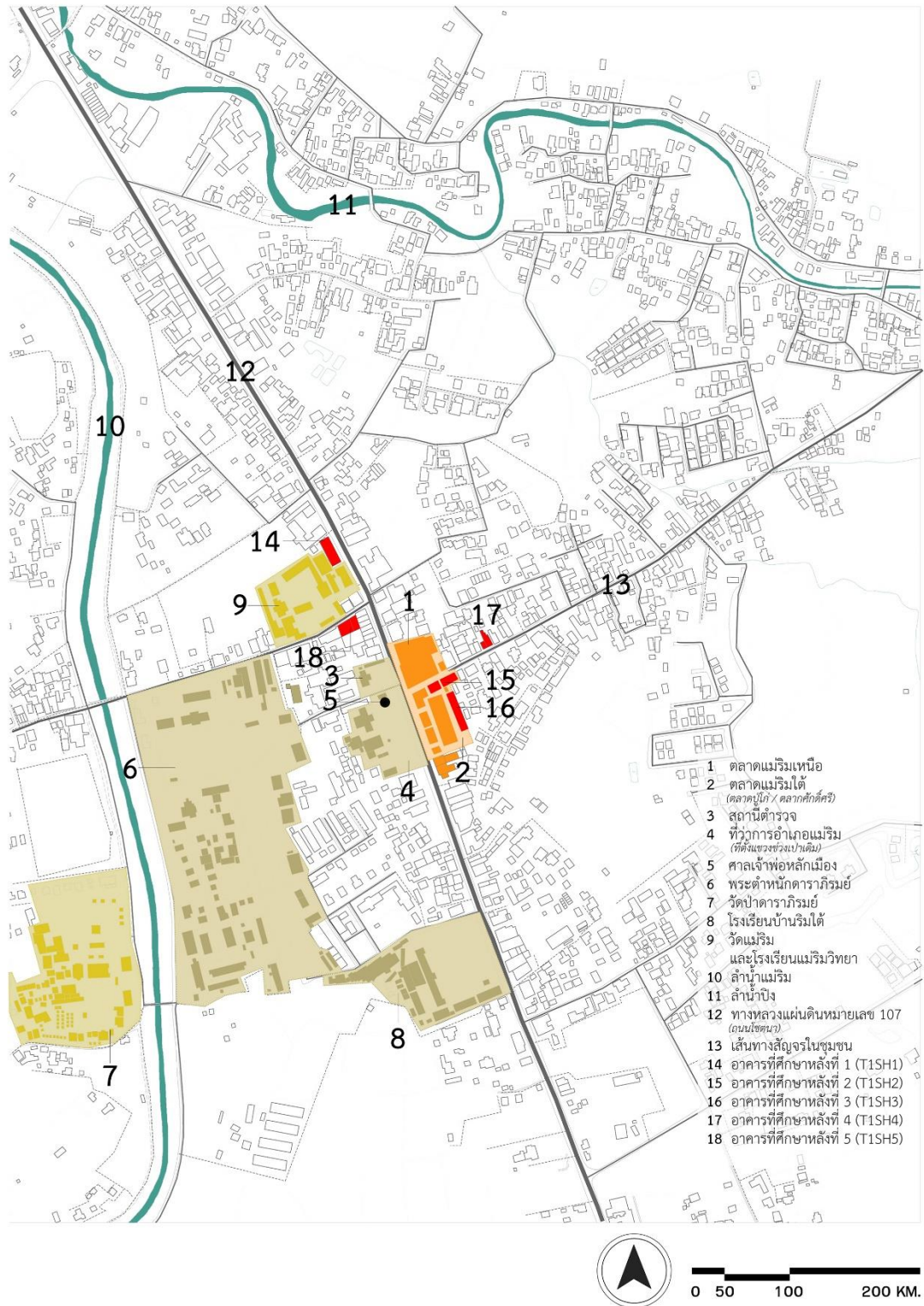
¹ การแบ่งช่วงยุคสมัยอ้างอิงและประยุกต์จากการศึกษาของ ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง. **เมืองยั่งยืนในเชียงใหม่ แนวคิดและประสบการณ์ของเมืองในหุบเขา (Sustainable Cities in Chiang Mai : A Case of a City in a Valley.)** สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548. ทั้งนี้หากบางช่วงเวลาของบางเมืองมีข้อมูลไม่มากนัก ผู้วิจัยจะทำการรวบรวมข้อมูลเข้ากับยุคสมัยก่อนหน้าเพื่อความกระชับ ดูเพิ่มเติมในหัวข้อ 4.5.1. จัดระเบียบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น หน้า 127.

5.1 กำเนิดและพัฒนาการของเมืองแมริม

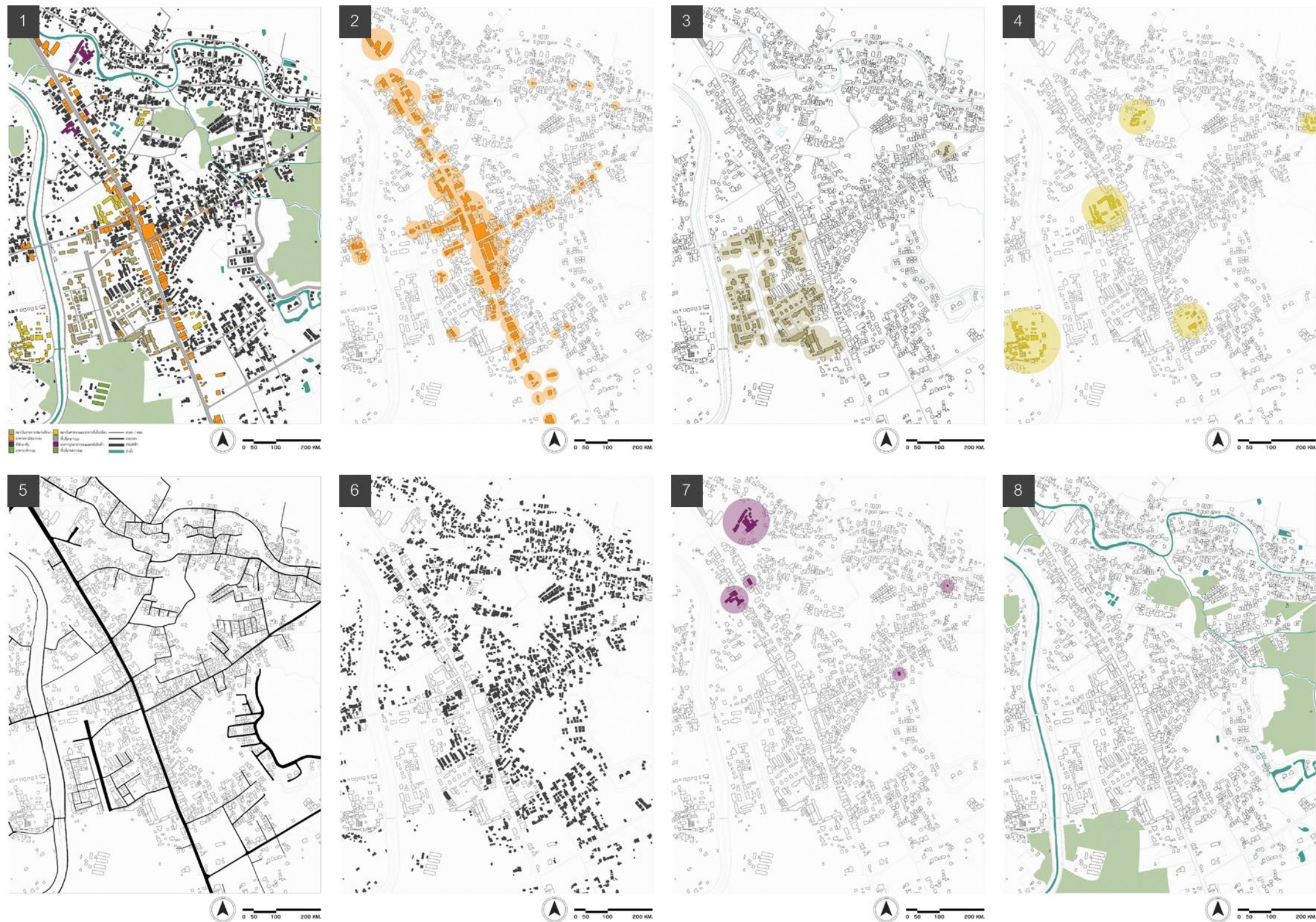
5.1.1. องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญภายในย่านเศรษฐกิจเมืองแมริม ย่านเศรษฐกิจของเมืองแมริมเป็นที่ตั้งของเรือนค้ายุคเก่า-กลาง และอาคารพาณิชย์สมัยใหม่กระจุกตัวอยู่ในรัศมีราว 1 กิโลเมตร และขยายตัวไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 107 โดยมีศูนย์กลางเป็นตลาดแมริมเหนือและตลาดแมริมใต้ (ตลาดศักดิ์ศรีเดิม) ที่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของถนน ฝั่งตรงข้ามทางตอนเหนือเป็นที่ตั้งของวัดแมริม อันเป็นศูนย์กลางของชุมชนบ้านแมริมใต้ตั้งแต่ครั้งก่อร่างสร้างชุมชนขึ้นซึ่งในบริเวณใกล้เคียงกันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนแมริมวิทยา ถัดลงมาทางตอนใต้เป็นที่ตั้งของส่วนราชการ อันได้แก่ สถานีตำรวจ ที่ว่าการอำเภอแมริม ภายในบริเวณที่ว่าการอำเภอเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ถัดลงมาเป็นที่ตั้งของโรงเรียนบ้านแมริมใต้ ย่านเศรษฐกิจของเมืองมีลำน้ำสำคัญ 2 สายไหลผ่าน ได้แก่ ลำน้ำปิงที่ไหลผ่านทางตะวันออกเฉียงเหนือไหลลงมาทางตะวันออกของชุมชน ส่วนคลองชลประทานที่เชื่อมกับลำน้ำแมริมนั้น ไหลผ่านทางทิศตะวันตก พื้นที่ริมคลองชลประทานฟากทิศตะวันออก เชื่อมกับที่ตั้งของวัดแมริมและอยู่ด้านหลังของส่วนราชการ เป็นที่ตั้งของพระตำหนักคาราภิรมย์ โดยมีวัดป่าคาราภิรมย์ตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้าม พื้นที่สำหรับพักอาศัยมีความหนาแน่นบริเวณย่านการค้าและทางตะวันออก-ตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง ส่วนพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงใต้ไล่ไปถึงตะวันตก ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เพื่อการเกษตร ภายในมีพื้นที่พักอาศัยแทรกตัวอยู่อย่างกระจัดกระจาย อาคารเพื่อการค้าที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษา ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ 2 ตำแหน่ง คือ 1) ในพื้นที่ตลาดและบริเวณใกล้เคียง และ 2) พื้นที่ใกล้เคียงกับที่ตั้งวัดแมริม (ดูภาพประกอบที่ 5.1-5.2)

5.1.2. พัฒนาการทางเศรษฐกิจ-สังคมของเมืองแมริมก่อนการปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (ก่อนพ.ศ. 2442) ชนพื้นถิ่นเชื้อสายของที่อพยพย้ายถิ่นจากเมืองลำพูนเดินทางมาตั้งรกรากใหม่บนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงที่อุดมสมบูรณ์ และยึดวิถีเกษตรกรรมบนพื้นฐานการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย แต่ภายหลังจากการปรับเปลี่ยน โยภะย้ายที่ตั้งชุมชนจากปัญหาอุทกภัยครั้งใหญ่ ทำให้มีการจัดตั้งชุมชนแห่งใหม่ขึ้นเรียกว่า “ชุมชนบ้านสันโป่ง” พร้อมกับการสร้างวัดสันโป่งขึ้นในปีพ.ศ. 2225² โดยอยู่ทางตอนเหนือและห่างจากย่านเศรษฐกิจปัจจุบันราว 4.63 กิโลเมตร ชุมชนสันโป่งตั้งอยู่ท่ามกลางที่ราบที่โอบล้อมด้วยนาข้าว ระบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นช่วงแรกเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหัวเมือง ผ่านการล่องแพโดยอาศัยลำน้ำแม่ปิงและลำน้ำแมริมเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก

² อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนิดา เพรส : เชียงใหม่, 2550. หน้า 52.



ภาพที่ 5.1 แผนที่แสดงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญในย่านเศรษฐกิจเมืองแมร์ม
 ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมร์ม



ภาพที่ 5.2 แผนที่แสดงภาพรวมลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพาณิชย์ (2) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ราชการ (3) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นศาสนสถาน (4) ลักษณะเส้นทางสัญจร (5) และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย (6) การใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับอุตสาหกรรม (7) และลักษณะแหล่งน้ำและพื้นที่ทำการเกษตรในย่านเศรษฐกิจเมืองแมริม (ขวาล่าง)
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจาก สำนักโยธาธิการและผังเมือง, 2555.

5.1.3. พัฒนาการของเมืองแมริมยุคปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (พ.ศ. 2442-2504) การขยายตัวของชุมชนน้อยใหญ่และการเกิดขึ้นของเส้นทางการค้าสายเชียงใหม่-บ้านป่าแป๋-แม่เลา-แม่สะ-ปาย เมืองแม่ฮ่องสอน ในระยะเวลาต่อมา ได้ทำให้บ้านสะलग ชุมชนที่อยู่ห่างจากบ้านสันโป่งออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือราว 13 กิโลเมตร ถูกยกฐานะเป็น “แขวงสะलग” และถูกสถาปนาเป็นชุมชนศูนย์กลางด้านการปกครอง โดยมีการจัดตั้งที่ทำการแขวงสะलगขึ้นบริเวณตรงข้ามกับวัดสะलगในปีพ.ศ. 2434 ชุมชนดังกล่าวมีศักยภาพและความเจริญทางการค้าที่โดดเด่น อันเนื่องมาจากทำเลที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มลำน้ำแมริมที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นชาวบ้านก็ยังมักใช้ลำน้ำแมริมเป็นเส้นทางคมนาคมและเส้นทางลำเลียงสินค้าอุปโภคบริโภคหลักในช่วงแรก ทั้งยังมีเส้นทางการค้าที่สามารถเดินทางระหว่างเมืองแม่ฮ่องสอนและเมืองเชียงใหม่ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น พาดผ่านบนพื้นที่ใจกลางชุมชน (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3009 ในปัจจุบัน)



ภาพที่ 5.3 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมก่อนปีพ.ศ. 2450
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมริม

ต่อมาในปีพ.ศ. 2450 ได้มีการย้ายที่ทำการแขวงมายังพื้นที่ของชุมชนบ้านช่วงเปา ซึ่งอยู่ในบริเวณชุมชนแมริมได้ในปัจจุบันและอยู่ห่างจากชุมชนบ้านสันโป่ง ซึ่งเป็นชุมชนแรกเริ่มลงมาด้านทิศใต้ประมาณ 4.40 กิโลเมตร โดยทำการจัดตั้ง “แขวงช่วงเปา” รวมถึงมีการจัดสร้างศาลพ่อปู่หลักเมืองและบ่อน้ำบาดาลเพื่อสาธารณประโยชน์ขึ้นบริเวณประตูเมืองแมริมด้านทิศใต้ โดยปัจจุบันศาลพ่อปู่หลักเมืองได้กลายสภาพเป็นศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ที่ตั้งอยู่ภายในที่ว่าการอำเภอแมริม³



ภาพที่ 5.4 อนุสาวรีย์พญามังรายและศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเมืองแมริม

ที่มา : <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=744625889012774&set=pcb.744625995679430&type=3&theater> เข้าถึงเมื่อ 26 เมษายน 2559.

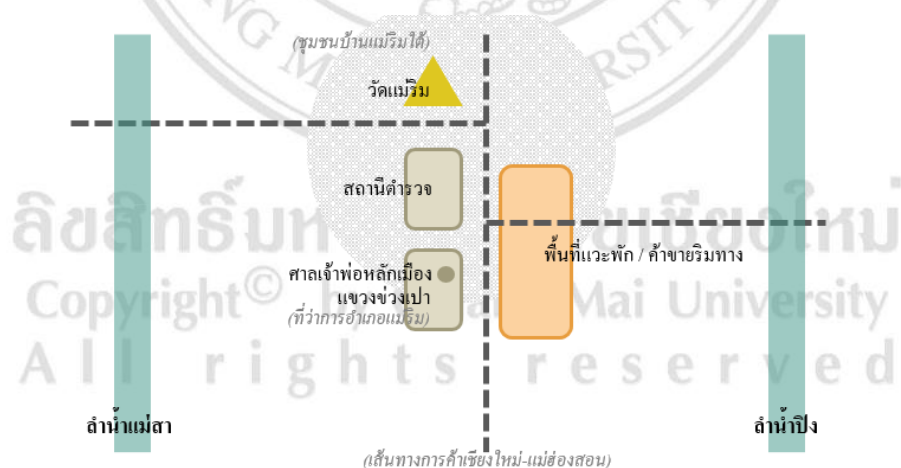
การจัดตั้งแขวงช่วงเปาที่ปัจจุบันได้กลายมาเป็นที่ว่าการอำเภอแมริมนั้น เกิดขึ้นในช่วงปฏิรูปนโยบายการปกครองในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ด้วยลักษณะของความเป็นศูนย์กลางด้านการปกครองที่มีสถานที่ทางราชการครบถ้วนทั้งที่ว่าการอำเภอ ที่สามารถติดต่อกับภาครัฐได้อย่างสะดวกรวดเร็ว สถานีตำรวจที่ช่วยเหลือและเรื่องความปลอดภัยแก่ประชาชน และเป็นตำแหน่งที่ตั้งที่วัดแมริมอันเป็นศูนย์กลางชุมชนบ้านแมริมได้ จึงสามารถสันนิษฐานได้ว่าชุมชนเมืองแมริมในช่วงแรกนั้น จะมีลักษณะการตั้งบ้านเรือนโดยกระจุกตัวรวมกันและกระจายอยู่รอบๆ บริเวณดังกล่าว ทั้งนี้อาจมีความเป็นไปได้ของการพัฒนาพื้นที่ทางการค้าที่มีลักษณะเป็นลานโล่งริมทาง บริเวณตรงกันข้ามกับที่ตั้งแขวงและสถานีตำรวจขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

³ บุญพา คุณยศยิ่ง. แมริม, เมือง. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ 10, 2542. หน้า 5359-5360.



ภาพที่ 5.5 แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งชุมชนและศูนย์กลางด้านการปกครอง-
ของเมืองเมริมตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ. 2225-2560

ที่มา : ผู้วิจัย ปรับปรุงจาก <https://www.google.co.th/maps/> เข้าถึงเมื่อ 1 กรกฎาคม 2560.



ภาพที่ 5.6 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองเมริมราวปีพ.ศ. 2450-2470

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองเมริม

ไม่เพียงเท่านั้นนโยบายปฏิรูปการปกครองดังกล่าว ยังก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับชนชั้นปกครองของเมืองเชียงใหม่อย่างมีนัยยะสำคัญ อาทิ การย้ายถิ่นเข้ามาพำนักถาวรของเจ้าน้อยสิงห์

สร้อย ฌ เชียงใหม่ และครอบครัวในปีพ.ศ. 2460 รวมถึงเจ้าชื่น สิโรตส ในปีพ.ศ. 2464 ที่เข้ามาซื้อที่ดินบริเวณริมลำน้ำแม่สา ด้านหลังที่ตั้งแขวงช่วงเปา โดยทำการพัฒนาและปรับปรุงพื้นที่เพื่อดำเนินกิจการการเกษตรของตน การค้าของเจ้าชื่น สิโรตสเป็นการทำธุรกิจที่ติดต่อกับกรุงเทพฯ โดยตรง หากแต่ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากการเข้ามามีบทบาทในการต่อรองราคาของพ่อค้าคนกลางที่เป็นชาวจีน ต่อมาพื้นที่ดังกล่าวได้ถูกโอนให้พระยาชาคือ เจ้าดารารัศมี และได้มีการจัดตั้งพระตำหนักดาราภิรมย์ในช่วงประมาณช่วงปี พ.ศ. 2470-2472⁴ ทั้งนี้ยังรวมถึงการเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้และธุรกิจรถคอกหมูเพื่อวิ่งรับส่งผู้โดยสารระหว่างแขวงสะลงกับเมืองเชียงใหม่ของเจ้าบุรีรัตน์ในช่วงเวลาเดียวกัน⁵ จะเห็นได้ว่ากิจกรรมทางการค้าที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ มีชนชั้นปกครองเป็นตัวแปรสำคัญ หากแต่รูปแบบการค้าทั้งหมด มิได้ส่งผลต่อการขยายตัวของพื้นที่การค้าและเศรษฐกิจแต่อย่างใด แต่อุตสาหกรรมการเกษตรของเจ้าชื่น สิโรตสนั้น กลับส่งผลให้พื้นที่ในย่านเศรษฐกิจของเมืองบางส่วน ที่อยู่บริเวณด้านหลังที่ว่าการอำเภอแมริมจรดพื้นที่โรงเรียนบ้านริมใต้ในปัจจุบัน ได้กลายเป็นพื้นที่ส่วนราชการไปในที่สุด และถือเป็นองค์ประกอบของเมืองที่มีส่วนสำคัญในการกันไม่ให้เกิดการขยายตัวของชุมชนไปทิศตะวันตกของเมือง

นอกจากชนชั้นปกครองแล้วในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 กลุ่มคาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่างได้เข้ามามีบทบาทต่อเศรษฐกิจการค้าของเมืองแมริมเป็นอย่างมาก ส่งผลกระทบไปสู่ความนิยมในการใช้เส้นทางการค้าผ่านลำน้ำปิง-ลำน้ำแมริม-ลำน้ำแม่สา ที่ลดความสำคัญลงในเวลาอันรวดเร็ว คาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง 2 กลุ่มใหญ่ที่มีบทบาทต่อเศรษฐกิจของเมืองแมริมในยุคนี้ นั่น กลุ่มแรกเป็นพ่อค้าเมืองท้องถิ่น ส่วนพ่อค้าวัวต่างกลุ่มที่สองเป็นชาวไทยใหญ่จากเมืองนุก ประเทศพม่าที่นิยมค้าปลาแห้ง ลักษณะการค้าเป็นการออกเดินทางผ่านเส้นทางการค้าระหว่างเมืองเชียงใหม่-เมืองแมริม-บ้านกาดฮาวและบ้านป่าแป๋ในเขตเมืองแม่แตง เมืองแม่ฮ่องสอน และหัวเมืองทางเหนือโดยเฉพาะพม่า ที่ปัจจุบันพัฒนาเป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 107 (ถนนโชตนา) เป็นเส้นทางหลักในการเชื่อมเขตเศรษฐกิจของเมืองเชียงใหม่เข้ากับเมืองท่าไกลต่างๆ ที่อยู่ทางตอนเหนือ ทั้งนี้เส้นทางการค้าดังกล่าวยังเป็นเส้นทางการรับจ้างขนสัสมาระให้แก่ทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในราวปี พ.ศ. 2484-2488⁶ ความเหนื่อยล้าจากการเดินทางเป็นระยะเวลานาน ทำให้สามารถตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าพื้นที่ตรงข้ามกับที่ตั้งแขวงและสถานีตำรวจในสมัยนั้น มีศักยภาพมากพอในการเป็นสถานที่แวะ

⁴ พระตำหนักดาราภิรมย์. (ออนไลน์) สืบค้นได้จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/พระตำหนักดาราภิรมย์>. เข้าถึงเมื่อ 4 กรกฎาคม 2560.

⁵ อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนดา เพรส : เชียงใหม่, 2550. หน้า 2-3.

⁶ เพิ่งอ้าง.

พักสำหรับกลุ่มคาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่างที่ต้องการความปลอดภัยจากเหตุการณ์ลอบปล้นสินค้า จนส่งผลให้เกิดเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าช่วงคราวและพัฒนาสู่การเป็นตลาดแมริมในช่วงเวลาต่อมา



ภาพที่ 5.7 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมปีพ.ศ. 2470

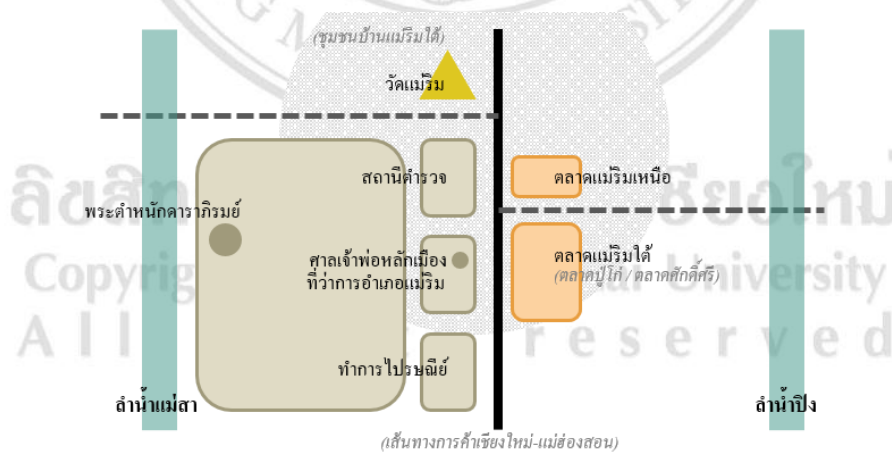
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมริม

พื้นที่ทางเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้นเกิดขึ้น 2 แห่ง บนพื้นที่ที่ตั้งอยู่ติดกัน คือ “ตลาดแมริมเหนือ” และ “ตลาดแมริมใต้” โดยสันนิษฐานว่าเป็นผลมาจากการแบ่งกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินที่เป็นผลมาจากพื้นที่ของตลาดทั้งสองถูกแบ่งออกจากกันโดยเส้นทางคมนาคมภายในชุมชน ทั้งนี้ “ตลาดแมริมเหนือ” จะตั้งอยู่บริเวณตรงข้ามกับสถานีตำรวจภูธรแมริม และ “ตลาดแมริมใต้” หรือ “ตลาดปู่โก” ที่มีที่มาจากชื่อของผู้ก่อตั้งตลาดคือ “นายโก” ตั้งอยู่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอแมริม อาคารค้าขายช่วงแรกเป็นเพียงขนาดเล็กแบบเรือนเครื่องผูกที่สร้างขึ้นเพื่อการค้าขายชั่วคราวบนพื้นที่ริมถนนสายโชตนา ที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของ การบริหารตลาดของนายโกพ่อค้าเชื้อสายแขกที่อาศัยอาชีพ

กำแพง เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเช่าพื้นที่ค้าขายของพ่อค้าแม่ค้า ทั้งนี้ขายโกยังถือเป็นผู้พัฒนาและริเริ่มปลูกสร้างอาคารเรือนแป้นขึ้น เพื่อประกอบกิจการประเภทห้องแถวให้เข้าบริเวณรอบนอกของตลาดด้วยเช่นกัน⁷ ซึ่งในปัจจุบันสามารถพบเห็นได้น้อยมากและอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม

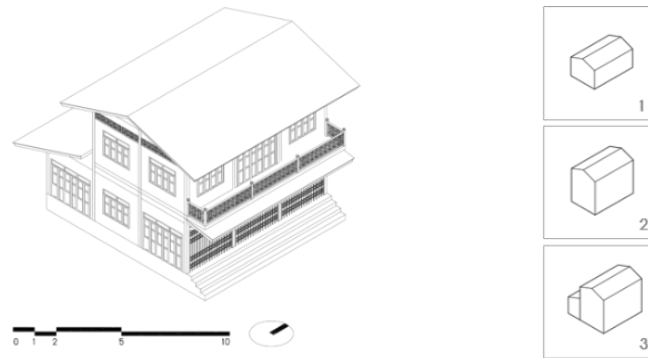


ภาพที่ 5.8 ตัวอย่างอาคารเรือนแป้นที่ยังหลงเหลืออยู่ในพื้นที่ย่านเศรษฐกิจเมืองแมริม
ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.9 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองแมริมราวปีพ.ศ. 2470-2500
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมริม

⁷ อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนดา เพรส : เชียงใหม่, 2550. หน้า 2-3.



ภาพที่ 5.10 ภาพตัวอย่างอาคารพาณิชย์ในย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมช่วงต้นปีพ.ศ. 2490⁸
ที่มา : ผู้วิจัย.

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตลาดแมริมใต้หรือ “ตลาดปู่โก” ที่ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญทางเศรษฐกิจของเมือง ในเวลาต่อมาได้ถูกโอนกรรมสิทธิ์ให้แก่ผู้นำชาวจีนฮั่นนาม “เลาซาง” จากความเปลี่ยนแปลงของราคาที่ดินที่สูงขึ้น⁹ สันนิษฐานว่านายโกมีความต้องการที่จะนำเงินที่ได้จากการขายทอดที่ดินและกิจการ ไปลงทุนธุรกิจอื่นที่มีโอกาสทำกำไรมากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของอนุ เนินหาด (2550)¹⁰ ที่ได้กล่าวถึงการดำเนินกิจการรถคอกหมูที่วิ่งรับส่งผู้โดยสารระหว่างเมืองแมริมกับตัวเมืองเชียงใหม่ของนายโกที่เกิดขึ้นภายหลังไม่นาน ต่อมาในราวปีพ.ศ. 2498 ได้มีการร่วมทุน

⁸ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 273.

⁹ อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนดา เพรส : เชียงใหม่, 2550. หน้า 63. อ้างถึง การสัมภาษณ์คุณอิริย์ ประมวลกุล บุตรสาวนายฮ่งกิง ร้านมิตรเจริญ (ไม่ระบุวันที่สัมภาษณ์)

¹⁰ อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนดา เพรส : เชียงใหม่, 2550. หน้า 2-3.

ระหว่างนายทุนท้องถิ่นซื้อพื้นที่ตลาดมาดำเนินการโดยนายเกรียงศักดิ์ ศิลานนท์ และนายมงคล วรวัลย์ ที่ในขณะนั้นดำรงตำแหน่งสัสดีเมืองเชียงใหม่¹¹ ปัญหาที่เกิดจากการบริหารจัดการตลาดในยุคต่อมา ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ค้าเกี่ยวกับระบบการจัดการพื้นที่ค้าขายในตลาดแมริมได้ กระทั่งมีการร้องเรียนต่อนายอำเภอ ในการช่วยเหลือผู้ค้าในการจัดหาพื้นที่ค้าขายแห่งใหม่ เหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ตลาดแมริมได้ร้างผู้คน เนื่องจากผู้ค้าและผู้ซื้อแทบทั้งหมดอพยพออกไปยังตลาดแม่ริมเหนือและลานโล่งหน้าว่าการอำเภอ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ทางภาครัฐได้ปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยจากเดิมที่เป็นพื้นที่นันทนาการของเมือง และเป็นพื้นที่รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ เมื่อครั้งเสด็จประพาสเชียงใหม่ ให้กลายเป็นพื้นที่การค้าชั่วคราวของเมืองในรูปแบบตลาดเช้า วิธีการค้าของชาวบ้านบนพื้นที่ตลาดใหม่ ดึงดูดให้อุตสาหกรรมการผลิตภาพยนตร์ไทยเรื่อง “สาวเครือฟ้า” ที่ออกฉายในปีพ.ศ. 2496 เข้ามาถ่ายทำยังสถานที่ดังกล่าว ยังผลให้ผู้คนจากพื้นที่ใกล้เคียง หลั่งไหลเข้ามาเยี่ยมชมบรรยากาศการถ่ายทำและจับจ่ายสินค้าไปในตัว ท้ายที่สุดแล้วเมื่อข้อพิพาทเรื่องความขัดแย้งเรื่องพื้นที่ค้าขายจบลง โดยมีการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ถือครองให้แก่เจ้าของใหม่และทำการเปลี่ยนชื่อตลาดว่า “ตลาดศักดิ์ศรี” ในเวลาต่อมาผู้ค้าจึงทยอยกลับเข้าไปยังตลาดและดำเนินการค้าขายดังเดิม¹² หากเมื่อพิจารณาถึงลักษณะที่ตั้งของตลาดสำคัญทั้ง 3 อันได้แก่ ตลาดแม่เหนือ ตลาดแมริมใต้ และตลาดเช้าชั่วคราว ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่าชุมชนการค้าของเมืองแมริมในยุคนี้ จะกระจุกตัวอยู่บริเวณเดียวกับศูนย์กลางการปกครองและพื้นที่การค้าของเมือง โดยขยายตัวแผ่ขยายไปทางทิศตะวันออกในพื้นที่เกษตรกรรม อย่างไรก็ตามการขยายตัวของเมืองก็ยังมีแนวโน้มเติบโตไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกของเมืองได้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีลำน้ำแม่สา ลำน้ำเพื่อการเกษตรกรรมที่อยู่ไม่ไกลจากที่ตั้งชุมชน ซึ่งห่างเพียง 300 เมตรจากที่ตั้งของวัดแมริมอันเป็นศูนย์กลางของชุมชนแมริมใต้ ซึ่งมีความเป็นไปได้มากกว่าการขยายตัวไปในทิศทางตรงกันข้ามที่เป็นที่ราบลุ่มโดยมีลำน้ำปิงหากออกไปเป็นระยะทางกว่า 1.13 กิโลเมตร รูปแบบสถาปัตยกรรมเพื่อการค้าจะมีลักษณะเป็นเรือนค้าขาย 1-2 ชั้น ขนาดความกว้าง 3 ช่วงเสา ช่วงละ 3 เมตร โครงสร้างส่วนใหญ่เป็นไม้ ผนังอาคารด้านล่างและด้านบนเป็นผนังไม้-โครงคร่าวไม้เนื้อแข็ง หลังคาทรงจั่ว ด้านสกัดหันในแนวทิศเหนือ-ใต้ บริเวณด้านหน้าเว้นระยะทางเท้ากว้างพอสำหรับเทียบวัวเทียมเกวียนได้ ช่องเปิดส่วนพื้นที่เพื่อการค้าด้านล่างใช้ประตูบานเฟี้ยมไม้ที่มีความสูงยาวจรดท้องคานและมีความกว้างเต็มช่วงเสา มีระเบียบขนาดความกว้างประมาณ 1.00 เมตร

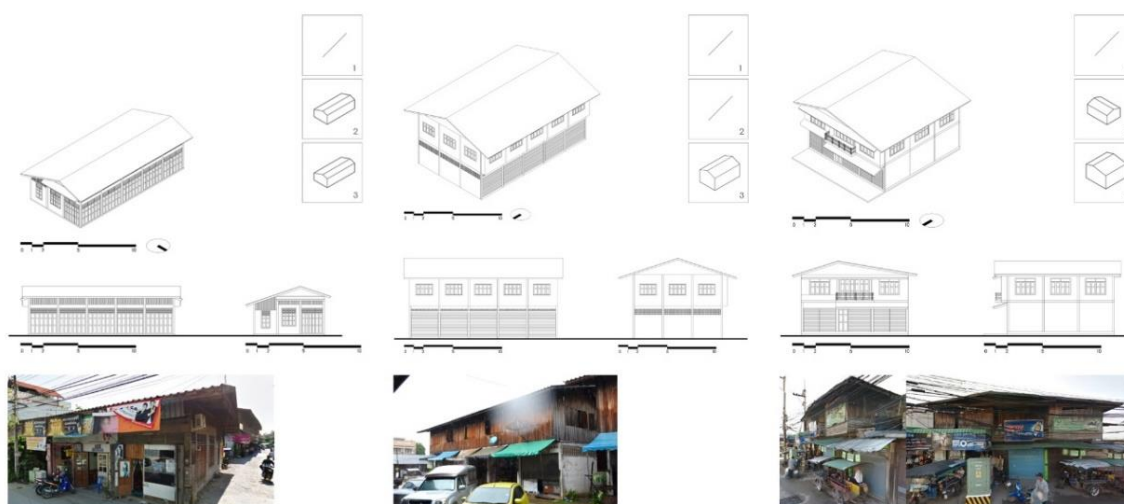
¹¹ อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนิตา เพรส : เชียงใหม่, 2550. หน้า 63. อ้างถึง การสัมภาษณ์คุณอิริย์ ประมวลกุล บุตรสาวนายอังกิ รานมิตรเจริญ (ไม่ระบุวันที่สัมภาษณ์)

¹² อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนิตา เพรส : เชียงใหม่, 2550. หน้า 10.

ยื่นออกจากด้านหน้าอาคาร ช่องเปิดอาคารที่เหลื่อมทับทั้งหมดเป็นบานเปิดไม้ เหนือหน้าต่างของผนัง
ชั้นสองมีการติดตั้งลูกกรงไม้เพื่อใช้สำหรับเป็นช่องลมระบายอากาศ¹³



¹³ นายโหม่ จันทร์ท้าว, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.12 ภาพตัวอย่างอาคารพาณิชย์ในย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมช่วงปีพ.ศ. 2490-2520¹⁴

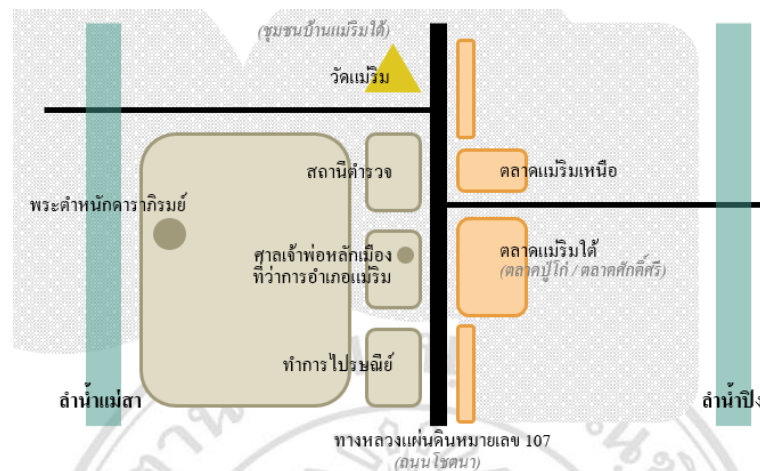
ที่มา : ผู้วิจัย.

5.1.4. พัฒนาการของเมืองแมริมยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท ยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม ถึงยุคการท่องเที่ยวและเทคโนโลยี (พ.ศ. 2504-2560) ความสัมพันธ์ทางการค้าตั้งแต่ครั้งอดีต ส่งผลให้ ย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางรับ-ส่งสินค้าทางการเกษตรระหว่างเมืองเชียงใหม่ และหัวเมืองทางตอนเหนือ ในยุคนั้นนโยบายการพัฒนาระบบโครงข่ายเส้นทางสัญจรและระบบชลประทานในลักษณะการขุดลอกลำเหมืองในปีพ.ศ. 2506 ได้ส่งเสริมให้แมริมเป็นพื้นที่ศูนย์กลาง การเกษตรที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่¹⁵ เศรษฐกิจที่เฟื่องฟูเป็นปัจจัยที่ดึงดูดให้ผู้ค้าเข้ามา ลงทุนเปิดธุรกิจการค้าเป็นจำนวนมาก กลุ่มนายทุนเดิมปรับตัวเข้าระบบเศรษฐกิจการค้าแบบใหม่ โดยยังคงอาศัยและทำการค้าอยู่บริเวณเดิม หากแต่มีการปรับปรุงอาคารเรือนค้าของตนให้มีความ แข็งแรงทนทานมากขึ้น กลุ่มนายทุนจากนอกพื้นที่ที่เริ่มเข้ามาทำการค้าในช่วงนี้เริ่มปลูกสร้างอาคาร เรือนค้าและอาคารพาณิชย์ขึ้นใหม่ หากแต่ยังคงกระจุกตัวบริเวณตลาดแมริมทั้งสองและขยายตัวไป ในทิศเหนือ-ใต้ไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 107 (ถนนโชตนา) ลักษณะอาคารส่วนใหญ่ใช้ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังแบบก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี หลังคาแบน พื้นที่ภายในอาคารชั้น ล่างกว้างขวางและมีขนาดใหญ่กว่าอาคารเรือนค้าเกือบ 1 เท่าตัว ทั้งนี้ยังมีอาคารพาณิชย์สมัยใหม่บาง

¹⁴ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 274, 275 และ 277. ตามลำดับ

¹⁵ อนุ เนินหาด. อดีต แมริม (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 18). วนดา เพรส : เชียงใหม่, 2550.

หลังถูกพัฒนาปรับปรุงจากอาคารเรือนค้าเก่า ในพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปแต่ยังคงสามารถติดต่อพื้นที่ตลาดได้อย่างสะดวกด้วยเช่นกัน¹⁶



ภาพที่ 5.13 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองแมริมราวปีพ.ศ. 2520-2540
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมริม

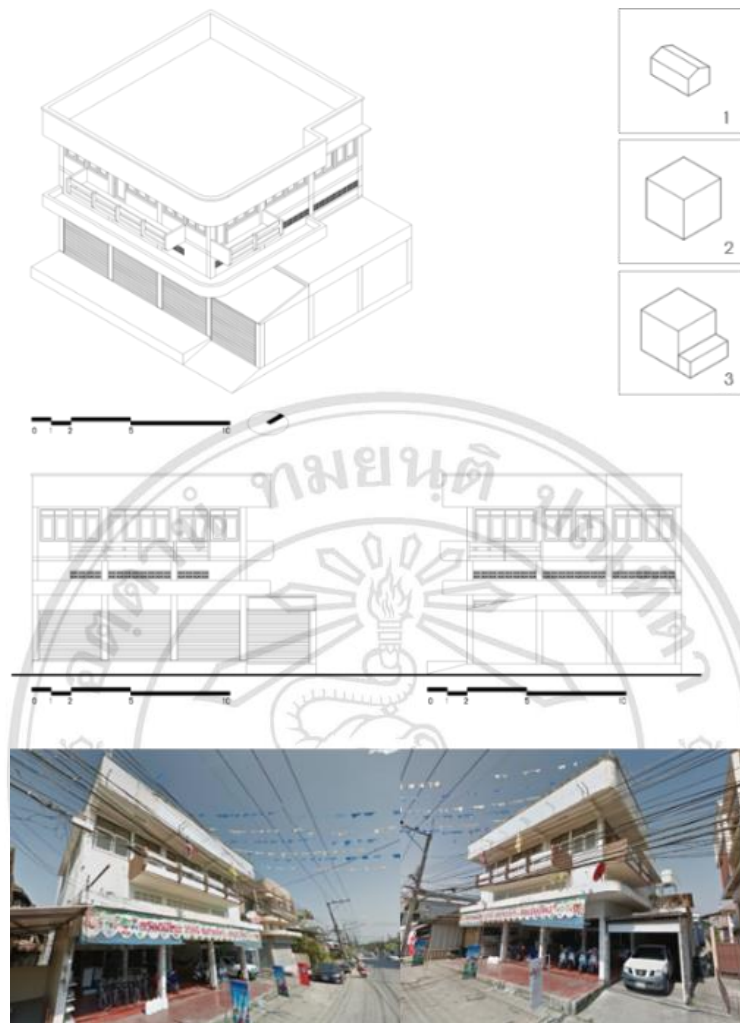


ภาพที่ 5.14 ลักษณะภูมิทัศน์ย่านตลาดแมริมใต้ (ซ้าย) ลักษณะภูมิทัศน์ย่านตลาดแมริมเหนือ (กลาง)
และลักษณะภูมิทัศน์เขตที่อยู่อาศัยบนถนนภายในชุมชนที่แบ่งตลาดทั้งสองออกจากกัน (ขวา)
ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.15 ลักษณะทางกายภาพของตลาดแมริมใต้ (ตลาดศักดิ์ศรี) ในปัจจุบัน
ที่มา : ผู้วิจัย.

¹⁶ สหทัย หัสนาภิ, สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2559.

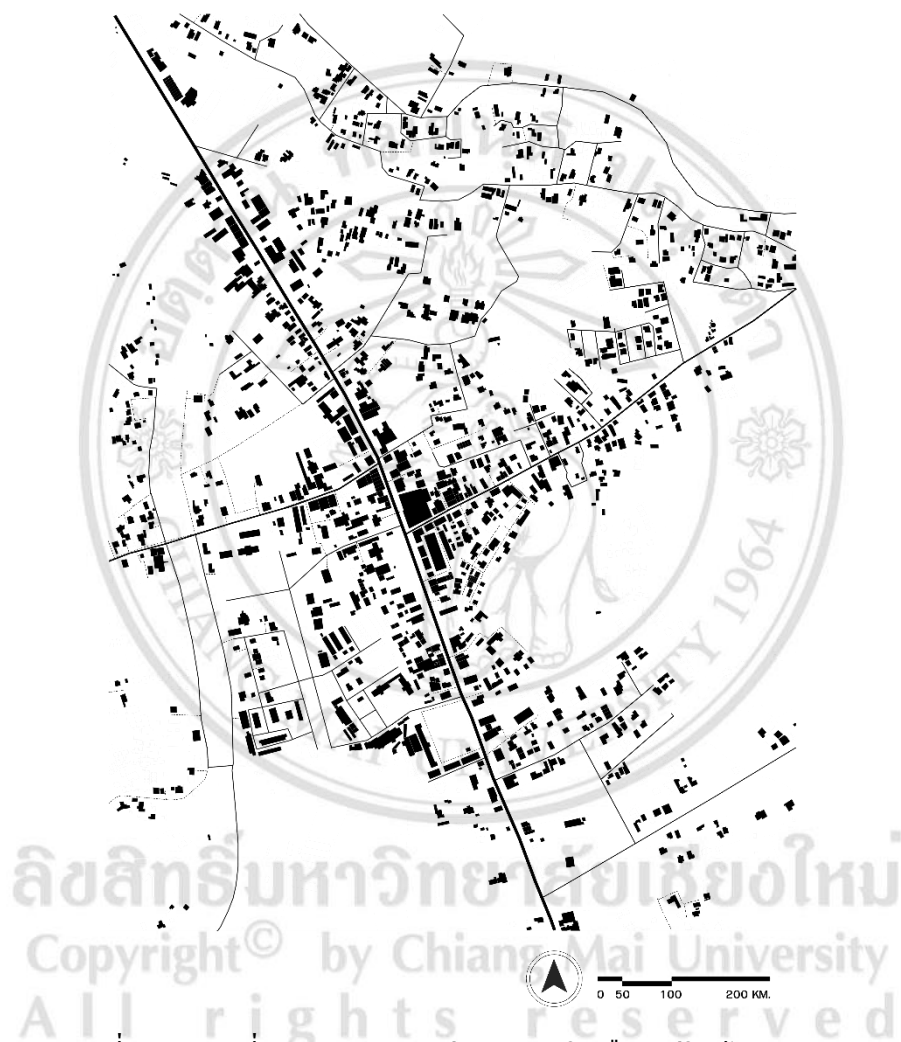


ภาพที่ 5.16 ภาพตัวอย่างอาคารพาณิชย์ในย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมช่วงปีพ.ศ. 2520-2560¹⁷
ที่มา : ผู้วิจัย.

ชุมชนแมริมในยุคนี้มีแนวโน้มการเติบโตไปทางทิศตะวันออกของเมืองอย่างก้าวกระโดด อันเป็นผลมาจากนโยบายรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 2 ปีพ.ศ. 2510-2514 ที่สนับสนุนให้มีการพัฒนาถนนสายแมริม-โป่งแยงในช่วงปีพ.ศ. 2520 ที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาและเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและที่พักประเภทรีสอร์ทได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น รวมทั้งเกิดการลงทุนภาคธุรกิจหมู่บ้านจัดสรรในเขตเมืองและพื้นที่โดยรอบอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเมืองแมริมที่ราคาที่ดินที่ไม่สูงมากนัก มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับการอยู่อาศัย แต่ยังคงสามารถติดต่อกับพื้นที่ในเมือง

¹⁷ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 276.

ได้อย่างสะดวกรวดเร็ว¹⁸ ทั้งนี้ในช่วงปีพ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ได้มีการลงทุนโครงการก่อสร้างหมู่บ้านจัดสรรจำนวนมาก ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองไปทางทิศตะวันออกมากขึ้น เกิดระบบตรอกซอยขึ้นจำนวนมากเพื่อรองรับการเติบโตของบ้านพักอาศัยที่จะเกิดขึ้นตามมา กระทั่งในที่สุดแล้วพื้นที่ชุมชนเมืองแมริมได้ขยายตัวไปจรดกับริมเขตลาดำน้ำปิงและยังคงมีแนวโน้มนับแต่บัดนั้นต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน¹⁹



ภาพที่ 5.17 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมปีพ.ศ. 2520

¹⁸ ดวงจันทร์ อาภาวัชรุณม์ เจริญเมือง. เมืองยั่งยืนในเชียงใหม่ แนวคิดและประสบการณ์ของเมืองในหุบเขา (Sustainable Cities in Chiang Mai : A Case of a City in a Valley.) สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

¹⁹ หลวงพ่อพระครูปัญญาวชิร, สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2559.

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมริม



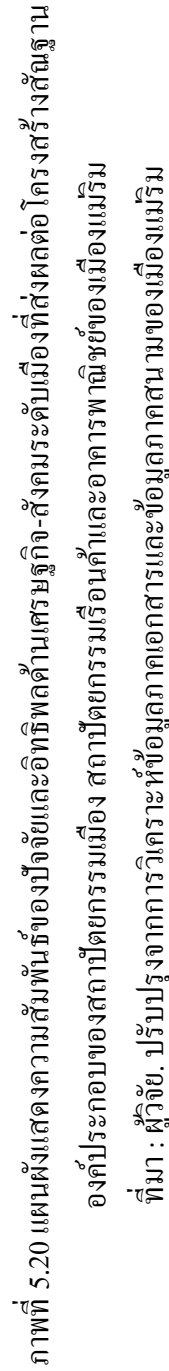
ภาพที่ 5.18 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองแมริมปีพ.ศ. 2540 (ซ้าย) และ 2560 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมริม

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ทำการสรุปแผนที่พัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองแมริม (ดูภาพที่ 5.19) และสร้างแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเรือนคำในแต่ละยุคสมัย เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการเรือนคำหรืออาคารพาณิชย์ที่เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา (ดูภาพที่ 5.20)



ภาพที่ 5.19 แผนที่สรุปพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองแมริม
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองแมริม

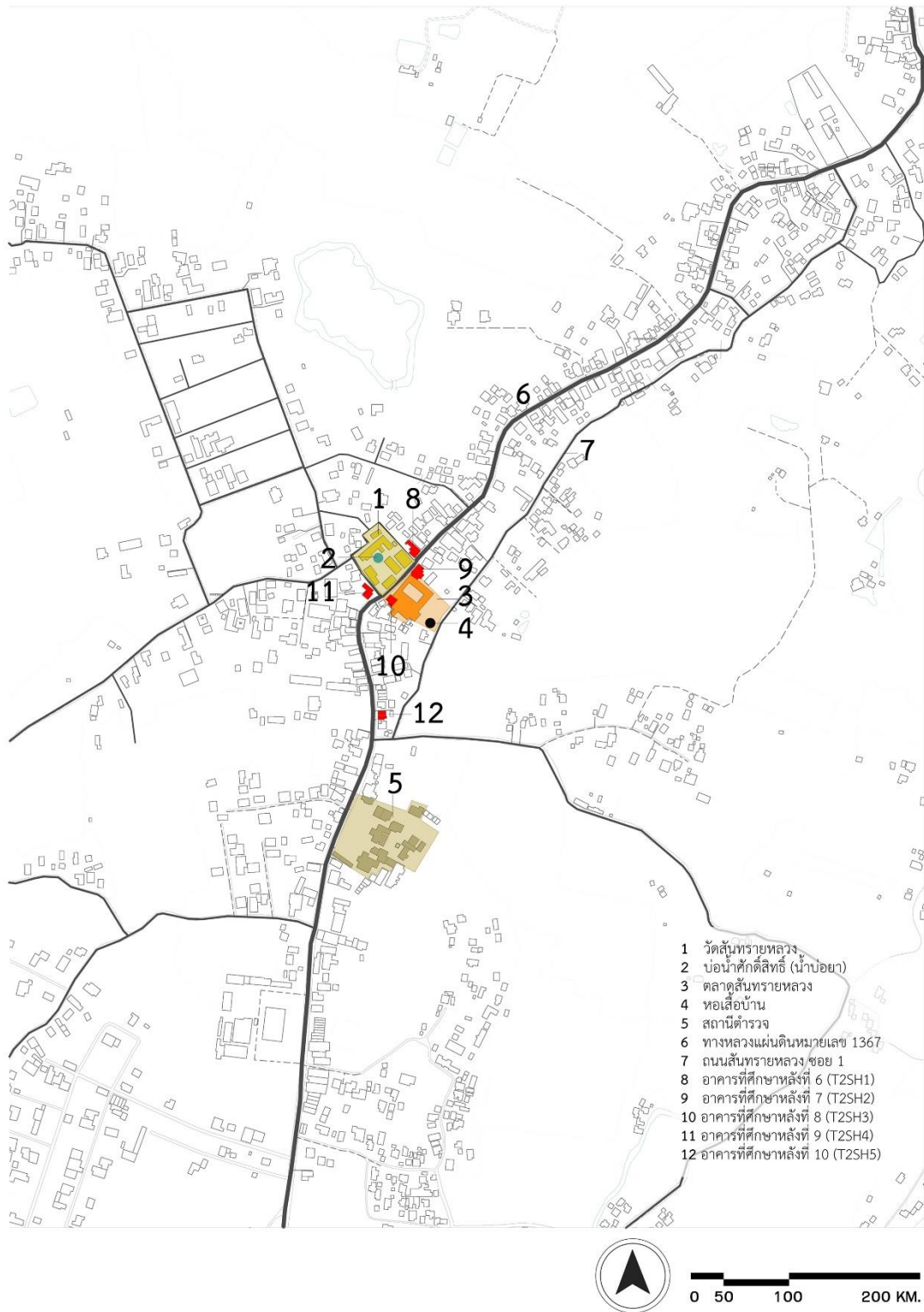


5.2. กำเนิดและการพัฒนาของเมืองสันทราย

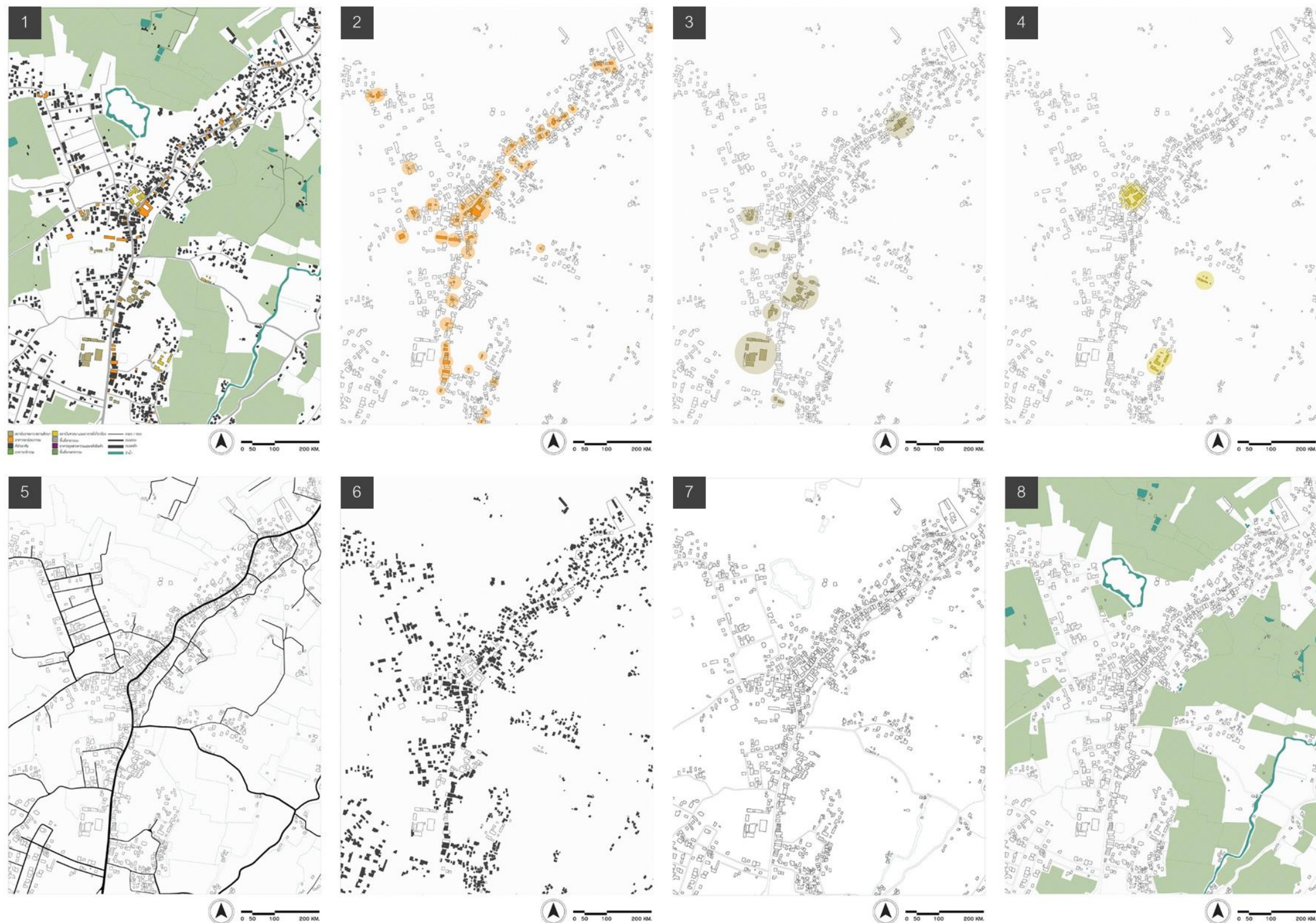
5.2.1. องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญภายในย่านเศรษฐกิจเมืองสันทราย ย่านเศรษฐกิจของเมืองแมริมเป็นที่ตั้งของเรือนค้ายุคเก่า-กลาง และอาคารพาณิชย์สมัยใหม่กระจายตัวอยู่ในรัศมีราว 1 กิโลเมตร โดยมีศูนย์กลางเป็นตลาดสันทรายหลวง และปลูกสร้างประปรายริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1367 มีวัดสันทรายหลวง บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ (น้ำบ่อยา) ที่อยู่ภายในบริเวณวัด และหอเสื่อบ้านบริเวณท้ายตลาด เป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองเกี่ยวกับความคิดความเชื่อที่กระจุกตัวรวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน บ้านพักอาศัยมีลักษณะการปลูกสร้างแบบกระจายตัวอยู่โดยรอบวัดและตลาด และขยายตัวไปในแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยมีลักษณะการปลูกสร้างอยู่บริเวณริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1367 เป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ส่วนราชการส่วนใหญ่นอกจากสถานีตำรวจ กระจุกตัวอยู่ทางตอนใต้ในชุมชนบ้านสันทรายน้อย โดยชุมชนดังกล่าวมีลักษณะเป็นชุมชนพี-นึ่งกับพื้นที่ทำการศึกษา พื้นที่ปากตะวันออกและตะวันตกของชุมชนเป็นพื้นที่เพื่อเกษตรกรรม และมีแนวโน้มที่จะถูกพัฒนาเพื่อรองรับธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ประเภทบ้านจัดสรรในอนาคต โครงข่ายเส้นทางสัญจรเป็นแบบเส้นชัดเจน โดยมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1367 เป็นเส้นทางหลัก ถนนสัญจรขนาดเล็กอื่นถูกใช้สำหรับการเดินทางภายในชุมชนและเพื่อเข้าถึงพื้นที่การเกษตร อาคารเพื่อการค้าที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษา กระจุกตัวอยู่ในพื้นที่ตลาดและตั้งอยู่ใกล้กับวัดสันทรายหลวง ทั้งนี้ลักษณะการปลูกสร้างส่วนใหญ่ยังเน้นที่ตั้งอาคารแบบประชิดถนน (ดูภาพประกอบที่ 5.21-5.22)

5.2.2. พัฒนาการทางเศรษฐกิจ-สังคมของเมืองแมริมก่อนการปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (ก่อนพ.ศ. 2442) เมื่อราวปีพ.ศ. 2389 ชาวองจากบ้านแควและหมู่บ้านใกล้เคียงในตำบลท่ากว้าง เมืองสารภี ได้อพยพมาตั้งรกรากอยู่บริเวณพื้นที่ชุมชนบ้านกลางพัฒนา ตำบลแม่แฝกใหม่ เมืองสันทราย ริมลำน้ำแม่ปิง และอพยพย้ายถิ่นลงมาทางตอนใต้บริเวณชุมชนบ้านสันทรายหลวง โดยชาวบ้านยังชีพด้วยระบบเกษตรกรรม²⁰ (ดูภาพประกอบที่ 5.23)

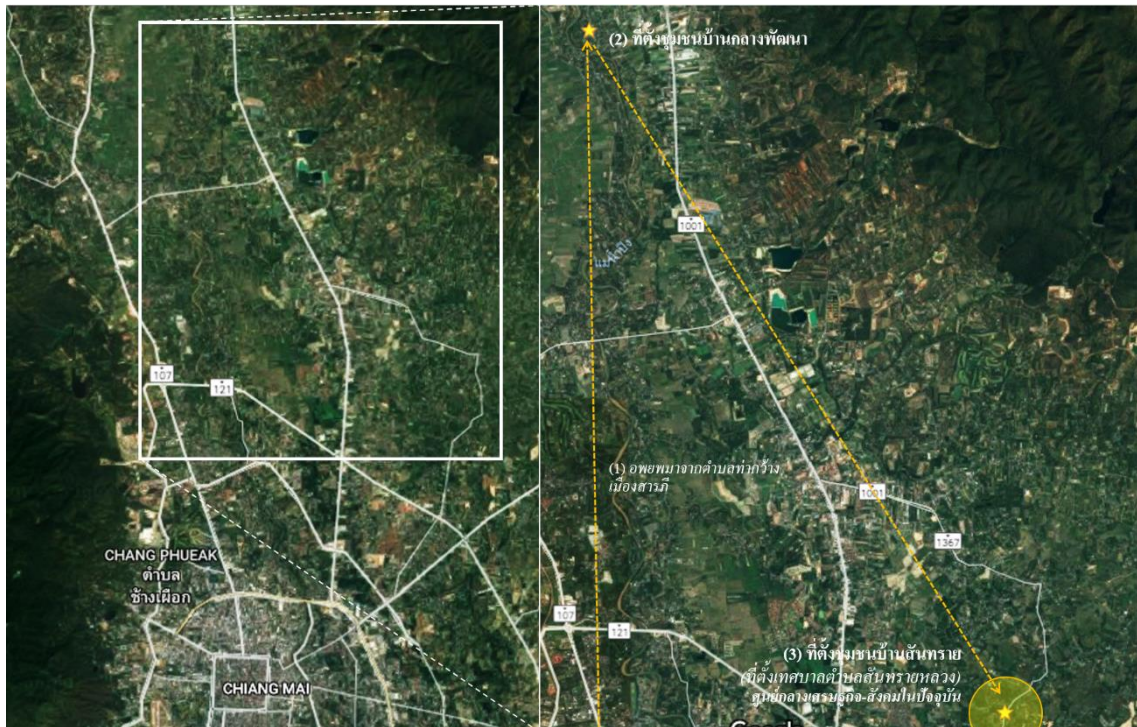
²⁰ สุนันตรา พุทธิมา. เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้ประกอบการเกษตรของชุมชนชนบทภาคเหนือ. ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539. หน้า 41-42.



ภาพที่ 5.21 แผนที่แสดงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญในย่านเศรษฐกิจเมืองสันทราย
 ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย



ภาพที่ 5.21 แผนที่แสดงภาพรวมลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพาณิชย์ (2) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ราชการ (3) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นศาสนสถาน (4) ลักษณะเส้นทางสัญจร (5) และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย (6) การใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับอุตสาหกรรม (7) และลักษณะแหล่งน้ำและพื้นที่ทำการเกษตรในย่านเศรษฐกิจเมืองสมุทรปราการ (จวาล่าง)
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจาก สำนักโยธาธิการและผังเมือง, 2555.



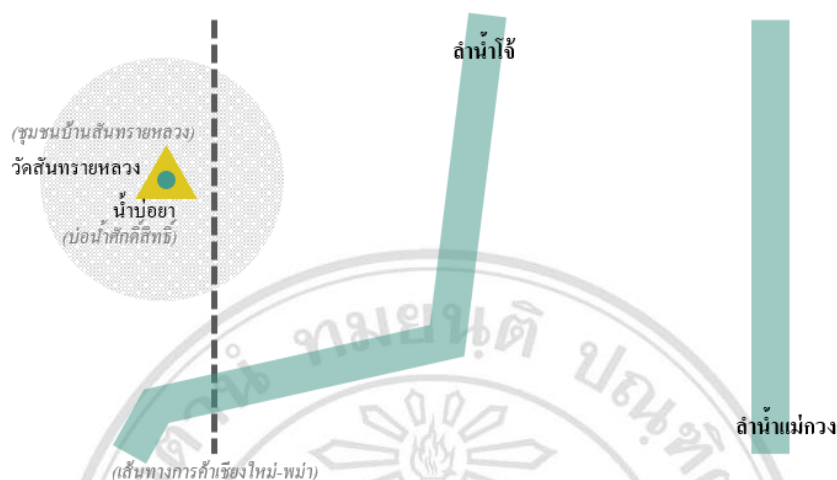
ภาพที่ 5.23 แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งชุมชนและศูนย์กลางด้านการปกครอง-
ของเมืองสันทรายตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ. 2389-2560

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจาก <https://www.google.co.th/maps> เข้าถึงเมื่อ 1 กรกฎาคม 2560.

การถือครองที่ดินในยุคนี้จะมีลักษณะการถือครองที่ดินที่แปรผันไปตามจำนวนสมาชิกในครัวเรือน และความต้องการรวมถึงความสามารถที่จะแสวงหาพื้นที่ป่าเพื่อแปรสภาพเป็นที่ทำกิน ทำให้การถือครองที่ดินมีจำนวนเพียงพอต่อความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น แต่ในกรณีที่ชุมชนขยายตัวจนที่ดินไม่เพียงพอต่อความต้องการ โครงสร้างของระบบเครือญาติจะเข้ามามีส่วนสำคัญในการแบ่งสรรที่ดินใหม่ โดยอาศัยการเจรจาต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งการปันส่วนที่ดินจากญาติพี่น้องที่ถือครองที่ดินอยู่ก่อนหน้าแล้ว หรือหากในกรณีของการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ทำกิน จะมีการนำหมาก พริก หรือเมี่ยงมาเป็นสินทรัพย์ในการแลกเปลี่ยน²¹ ในเวลาต่อมาเมื่อชุมชนบ้านสันทรายมีการขยายตัวและกินอาณาบริเวณกว้างขึ้น ชาวบ้านจึงมีการแบ่งพื้นที่ชุมชนเมืองออกเป็นสองส่วน โดยเรียกชุมชนเมืองทางตอนใต้ว่า “บ้านสันทรายน้อย” และเรียกชุมชนเมืองทางตอนเหนือว่า “บ้านสันทรายหลวง” โดยชุมชนบ้านสันทรายหลวงทำหน้าที่เป็นชุมชนหลัก ใจกลางชุมชนเป็นที่ตั้งของวัดสันทรายหลวงและน้ำบ่อยาที่ขึ้นชื่อว่าเป็นแหล่งน้ำที่มีคุณภาพดีกว่าบ่ออื่น ทำให้ บ่อยครั้งชาวบ้านมัก

²¹ นรินทร์ นนทวาลี, สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2559.

เดินทางมาตักน้ำจากบ่อเพื่อนำกลับไปอุปโภคบริโภคที่บ้าน ทำให้ลักษณะการตั้งบ้านเรือนมีผังชุมชนในลักษณะกระจายตัวออกจากศูนย์กลาง²²



ภาพที่ 5.24 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสันทรายช่วงก่อนพ.ศ. 2442
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย

และเมื่อกล่าวถึงพื้นที่เศรษฐกิจของเมืองสันทรายเมื่อครั้งเริ่มแรกแล้ว “กาดนัดวัวควาย” และ “บ่อน” จะถูกใช้เป็นสถานที่ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ามีความหลากหลายทั้ง วัวควาย ข้าวสาร อาหารแห้ง ข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ฯลฯ โดยตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านแม่ย้อย ชุมชนสันทรายน้อย ความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา มีการสันนิษฐานว่าช่วงต้นปีพ.ศ. 2400 เจ้าหนานคำปันและแม่นายคำคุ่น อินทาคูเคะ ได้ออกจากตลาดเดิมและริเริ่มหาทำเลที่จะเปิดพื้นที่การค้าแห่งใหม่ โดยเลือกพื้นที่ว่างด้านทิศตะวันออกใกล้กับวัดสันทรายหลวงในเขตชุมชนสันทรายหลวงขึ้น เนื่องจากเล็งเห็นศักยภาพของทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้กับศูนย์กลางชุมชนและถือเป็นพื้นที่ที่มีการรวมตัวของชาวบ้านจำนวนมากในช่วงเทศกาล²³ อีกทั้งยังเป็นทางผ่านของเส้นทางการค้าของกองคาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่างชาวไทใหญ่ (เงี้ยว) ที่มาจากเมืองวะ เมืองซอน เมืองเลน ฯลฯ ประเทศพม่า ตัดผ่านตลาดและย่านใจกลางชุมชน ซึ่งปัจจุบันได้รับการพัฒนาเป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1367²⁴ ทำให้มีความเป็นไปได้สูงที่จะเกิดการเติบโตทางการค้าได้ในอนาคต ทั้งนี้ลักษณะทางกายภาพ

²² เพิ่งอ้าง.

²³ นางบุญศิริ เรืองศิริ นายเจษฎา เรืองศิริ และนางศุภนิดา เรืองศิริ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559.

²⁴ นรินทร์ นนทวาลี, สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2559.

ของตลาดในช่วงแรกจะเป็นพื้นที่เปิดโล่งโดยรอบ พื้นเป็นดินอัดแน่นใช้สำหรับวางแคร่หรือแบบขายของกับพื้น ชาวบ้านมักนำพืชผักสวนครัวและของป่ามาแลกเปลี่ยนกัน²⁵



ภาพที่ 5.25 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันทรายก่อนปีพ.ศ. 2442

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย

5.2.3. พัฒนาการของเมืองสันทรายยุคปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (พ.ศ. 2442-2504) ในเวลาต่อมากิจการงานบริหารตลาดขาดผู้สานต่อ เจ้าของตลาดทั้งสองจึงมอบกรรมสิทธิ์ถือครองให้แก่นางอุ่นเรือน พงษ์พิกุล (ยายเอือน) เบื้องต้นยายเอือนมีความพยายามกระตุ้นการซื้อขายภายในตลาดโดยการสร้างอาคารเปิดโล่งแบบโรงไม้ 4 แถว วางเรียงยาวขนานกัน ลักษณะตั้งฉากกับถนน โครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินขอ ทำให้จำนวนผู้ค้าเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง ภายหลังในราวปีพ.ศ. 2450-2490 โถงอาคารภายในตลาดสันทรายหลวงถูกใช้งานโดยขาดการบำรุงรักษาที่เหมาะสมจนเกิดความ

²⁵ นางบุญศิริ เรื่องศิริ นายเจษฎา เรื่องศิริ และนางศุภนิดา เรื่องศิริ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559.

ทรุดโทรมหลายจุด ประกอบกับการเข้ามาสอดส่องดูแลจากหน่วยงานสุขาภิบาลสันทราย ทำให้เกิดการออกคำสั่งปรับปรุงซ่อมแซมอย่างเร่งด่วน หากไม่ปฏิบัติตามตลาดจะถูกปิดทำการอย่างถาวร หลังจากนั้นไม่นานตลาดสันทรายหลวงจึงเริ่มปรับปรุงครั้งแรก โดยการรื้อถอนโครงสร้างอาคารเดิม และวัสดุขุดออกทั้งหมด และก่อสร้างใหม่โดยมีผังและลักษณะอาคารในรูปแบบเดิม²⁶

สันทรายพื้นที่ราบลุ่มที่มีเส้นทางลำน้ำกวังที่ไหลผ่านทางทิศตะวันตกของชุมชน และลำน้ำแม่โจ้ที่ไหลมาจากเขื่อนแม่งัดผ่านทางทิศใต้ของชุมชนตลอดปี ดินทรายตะกอนจำนวนมากไหลมาทับถมกันเกิดเป็นที่ราบเกษตรกรรมอันอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตทางการเกษตรจำพวกข้าวและหมากน้อยๆ มีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของเมือง โดยที่ในช่วงแรกจะเป็นการนำข้าวส่วนที่เหลือจากคลังออกมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าหรืออาหารอื่น ทั้ง ปลาแห้งเกลือ เมี่ยง ฯลฯ ผ่านพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง²⁷ หากแต่ลักษณะการแลกเปลี่ยนดังกล่าวมิได้มีผลต่อเศรษฐกิจของเมืองมากนัก กระทั่งปรากฏการเข้ามาของกลุ่มชาวจีน ที่อพยพหนีภัยสงครามมาจากเมืองเชียงใหม่และพื้นที่อื่นๆ เมื่อราวปีพ.ศ. 2485 ที่เริ่มเข้ามาทำการค้าและกระจุกตัวรวมกันอยู่ในตลาด สังคมพ่อค้านายทุนชาวจีนได้ทำให้เกิดการสร้างพื้นที่ค้าขายขึ้นในเวลาต่อมา โดยมีลักษณะเป็นเรือนแปแบบเรือนเครื่องผูก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าขายชั่วคราว ตัวอาคารเป็นโครงสร้างไม้ไผ่ หลังคามุงจากหรือใบตองตึง ผู้ครอบครองส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในพื้นที่และชาวไทยใหญ่ ส่วนอาคารเรือนแปด้านทิศเหนือในตลาด ที่วางตัวเรียงแถวยาวกว่า 80 เมตร จรดขอบเขตพื้นที่นาด้านหลังตลาด จะครอบครองโดยกลุ่มพ่อค้าชาวจีน เมื่อสงครามสงบลงพ่อค้าชาวจีนแทบทั้งหมดจึงได้ย้ายกลับเข้าไปอยู่ในเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง ปลอยทิ้งห้องแถวที่ตนสร้างให้ผู้พังไป หากแต่ยังหลงเหลือพ่อค้าชาวจีนบางส่วนที่ลงหลักปักฐานในพื้นที่ และแพร่ขยายภูมิปัญญาการสร้างเรือนร้านค้าให้แก่ช่างชาวบ้าน²⁸

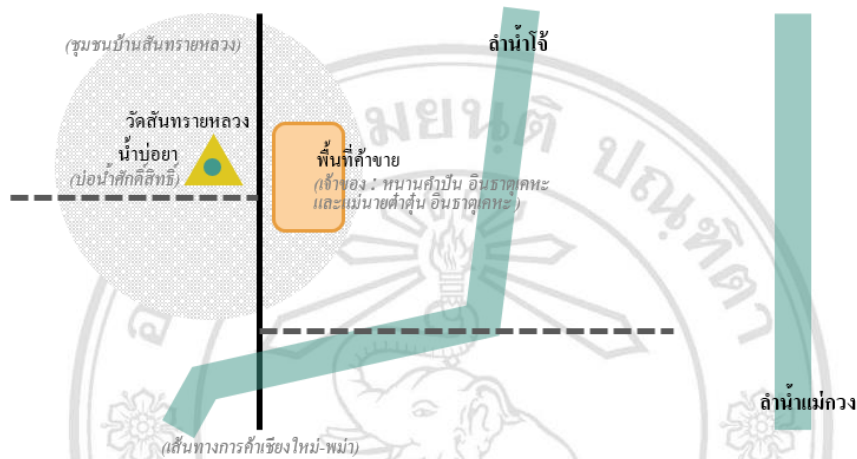
หลังจากนั้นไม่นานมีการย้ายเข้ามาของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนรุ่นที่ 2 และเริ่มปลูกสร้างเรือนค้า 1-2 ชั้นขึ้นบริเวณตลาดสันทรายหลวง ทำให้กลุ่มพ่อค้าในท้องที่ขยับออกมาอยู่บริเวณทางตอนเหนือ และได้ติดกับเส้นทางสัญจร โดยบางส่วนเป็นการรื้อสร้างอาคารหลังเดิมที่เคยเป็นเรือนแปมาก่อน โดยมีลักษณะร่วมกันคือตัวอาคารเป็นเรือนค้าไม้สองชั้น กว้าง 3 ช่วงเสา ยาว 4.00-6.00 เมตรต่อ 1 คูหา หันหน้าส่วนพื้นที่ค้าขายประจันกับพื้นที่ค้าขายภายในตลาดหรือถนนหลัก พื้นที่ชั้นล่างภายในแทบทั้งหมดถูกจัดสรรไว้สำคัญเป็นพื้นที่กึ่งค้าขายและกึ่งจัดเก็บสินค้า อาคารบางหลังแปรสภาพเป็น

²⁶ เพิ่งอ้าง.

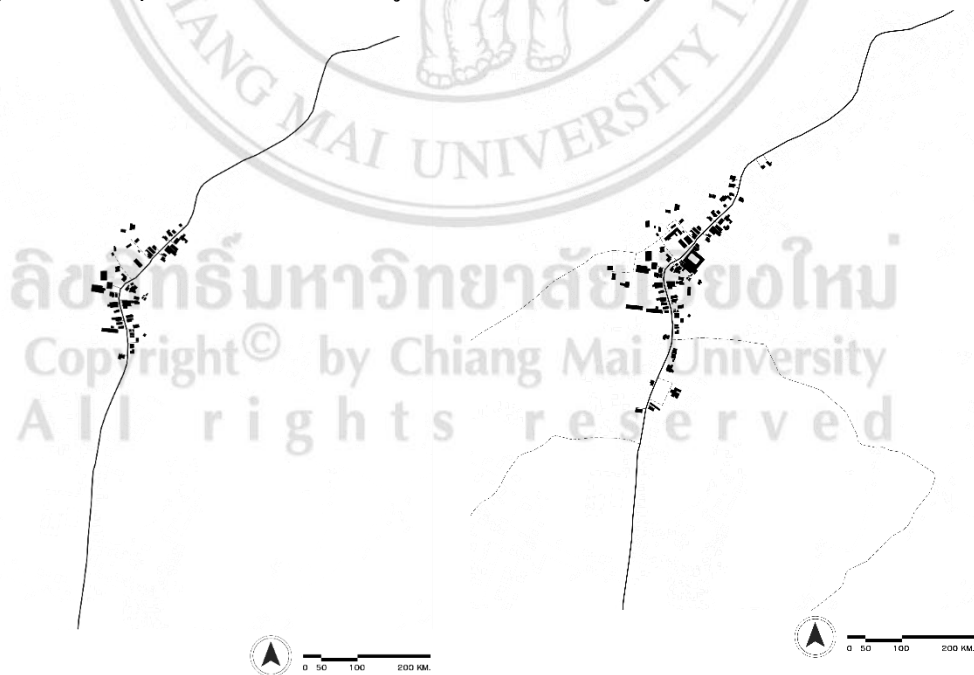
²⁷ นรินทร์ นนทวาลี, สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2559.

²⁸ นางบุญศิริ เรืองศิริ นายเจษฎา เรืองศิริ และนางสุกนิดา เรืองศิริ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559.

โกดังเก็บสินค้าและมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบประตูเป็นบานพับเหล็กเพื่อความปลอดภัย การเกิดขึ้นของชุมชนพ่อค้าชาวจีนในช่วงเวลานี้ ส่งผลต่อลักษณะการค้าและการบริการแบบใหม่ที่เริ่มปรากฏในพื้นที่ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อราว 80 ปีก่อน (ราวปีพ.ศ. 2480) อย่างเห็นได้ชัด เช่น การเกิดขึ้นของร้านทำฟัน ร้านเสริมสวย ร้านค้าส่งผ้าโหล และร้านตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น อันเป็นผลมาจากภาวะเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง และเริ่มกระจายตัวสู่เมืองอื่นๆ นอกเหนือจากเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองหลัก²⁹



ภาพที่ 5.26 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสันทรายช่วงปลายพ.ศ. 2490
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย



²⁹ นางบุญทอง กาญจนวงศ์ และนางบุญเลิศ ค้างค้ำ, *สัมภาษณ์*, 17 ตุลาคม 2559

ภาพที่ 5.27 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันทรายปีพ.ศ. 2490 (ซ้าย) 2500 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย

5.2.4. พัฒนาการของเมืองสันทรายยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท (พ.ศ. 2504-2524) ผลผลิตของข้าวและหมากที่มีจำนวนมากขึ้นจากนโยบายส่งเสริมการผลิตเพื่อการส่งออกที่เกิดขึ้นตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509 ทำให้การค้าส่งพืชทั้งสองเติบโตขึ้นเป็นเงาตามตัวกระทั่งกลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชนในที่สุด ความต้องการของตลาดกระตุ้นให้กลุ่มพ่อค้าคนกลางจากเมืองเชียงใหม่ เริ่มเข้ามาจับบทบาทในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตทางการเกษตร ให้เป็นไปเพื่อตอบสนองกลไกทางการตลาดมากยิ่งขึ้น โดยการกว้านซื้อที่ดินจำนวนมากเพื่อแปลงสภาพที่นาให้เป็นพื้นที่ให้เช่า โดยเฉพาะย่านการเกษตรด้านทิศใต้ของชุมชนสันทรายหลวง โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไปอย่างมากจากระบบทุนนิยมที่ส่งผลอย่างรุนแรง ระบบการลงแขกทำนาข้าวถูกเปลี่ยนไปเป็นการจ้างวานในทุกกระบวนการทำนา ตั้งแต่การหว่าน ไถ เก็บเกี่ยว ตลอดจนการขนส่งเข้าไปยังตัวเมืองเชียงใหม่เพื่อเข้าสู่กระบวนการสีข้าวโดยอาศัยวัวลื้อหรือวัวเทียมเกวียน นายทุนจากภายนอกจึงเริ่มมีฐานะขึ้น หากแต่รูปแบบทางเศรษฐกิจดังกล่าวก็ยังส่งผลดีต่อกลุ่มนายทุนท้องถิ่นบางส่วนและการปรับปรุงพัฒนาเส้นทางสัญจรในชุมชนด้วยเช่นกัน³⁰

วัวเทียมเกวียนที่ชาวบ้านมักใช้น้ำต่างพื้น ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการขนส่งข้าวจากในพื้นที่เข้าสู่ตัวเมืองเชียงใหม่ในรูปแบบกองคาราวาน ทำให้ชาวบ้านที่วัวเทียมเกวียนในยุคนั้นเริ่มสร้างฐานะจากการเป็นคนรับจ้างส่งข้าวประกอบกับการนำสินค้าอื่นๆ ภายในชุมชนออกไปค้าขายแลกเปลี่ยนในตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดวโรรส จำนวนวัวเทียมเกวียนที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องส่งผลให้คมนาคมคึกคักตามไปด้วย ถนนแคบที่เกิดจากเส้นทางคนเดินและวัวต่างม้าต่าง ถูกปรับปรุงให้กว้างขึ้นเป็น 2 เท่า ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการสร้างสะพานเหล็กข้ามแม่น้ำแม่ลาว ที่ถือเป็นองค์ประกอบช่วยเสริมให้การติดต่อเส้นทางการค้าระหว่างเมืองเป็นไปอย่างราบรื่น ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนเมืองสันทรายมีความเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดในช่วงปีพ.ศ. 2511 อันเนื่องมาจากระบบการจัดการการค้าข้าวและผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ ที่มีความยุติธรรมต่อเกษตรกร ปราศจากการกดราคา เกิดเม็ดเงินหมุนเวียนในระบบอุตสาหกรรมและการเกษตรในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ระบบทุนนิยมและความรุ่มรวยทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ เป็นปัจจัยสำคัญในการดึงดูดให้เกิดการลงทุนเปิดกิจการด้านการค้าสินค้าอุตสาหกรรมจำพวกเครื่องใช้ไฟฟ้าและรถจักรยานยนต์ขึ้นในพื้นที่ ซึ่งแทบทั้งหมดขับเคลื่อนโดยกลุ่มนายทุนชาวจีน³¹ ซึ่งสอดคล้องกับโครงการการพัฒนากระบวนเส้นทางสัญจรที่เกิดขึ้น

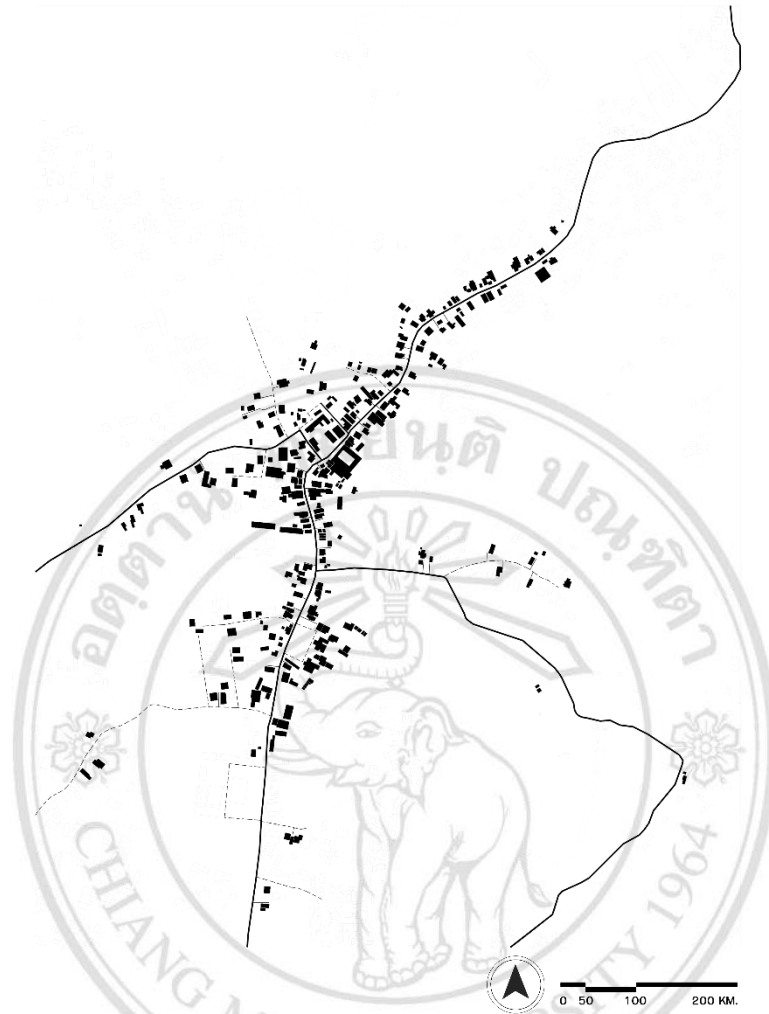
³⁰ นรินทร์ นนทวาลี, สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2559.

³¹ นางประภัสสร นิเวศน์วรการ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559

อย่างต่อเนื่อง โดยกรมโยธาธิการได้มีการเข้ามาพัฒนาเส้นทางการค้าที่พาดผ่านในชุมชน ให้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมหลักและเป็นเส้นทางการค้าสำคัญของเมืองที่เชื่อมเขตเศรษฐกิจเมืองสันทรายเข้ากับเมืองเชียงใหม่และพื้นที่ใกล้เคียง จนกระทั่งถูกพัฒนาให้เป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1367 ในเวลาต่อมา แต่ถึงกระนั้นการพัฒนาระบบโครงข่ายทางสัญจรก็ยังมีข้อจำกัดที่ทำให้เส้นทางสัญจรดังกล่าวมีความกว้างเฉลี่ยเพียง 6-7 เมตร และไม่สามารถขยายความกว้างได้มากกว่านี้ เนื่องจากลักษณะของแปลงที่ดินและลักษณะการสร้างเรือนแป ที่ปลูกประชิดทางสัญจรมาตั้งแต่อดีต นอกจากการเข้ามาของกรมโยธาธิการ ที่มีบทบาทในการสนับสนุนให้อุตสาหกรรมการเกษตรมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นแล้ว กรมชลประทานที่เข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบชลประทานการจัดการน้ำแบบใหม่ในเวลาใกล้เคียงกัน ยังส่งผลให้เกิดการพัฒนาคลองและการสร้างฝังกั้นดินให้เป็นไปตามมาตรฐาน ได้ส่งผลให้ปริมาณน้ำใต้ดินลดจำนวนลง ประกอบกับการใช้น้ำประปาที่ได้รับความนิยมมากขึ้น ทำให้บ่อน้ำแทบทั้งหมดในปัจจุบันไม่ได้ใช้งานอีกต่อไป³²

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

³² นรินทร์ นนทวาลี, สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2559.

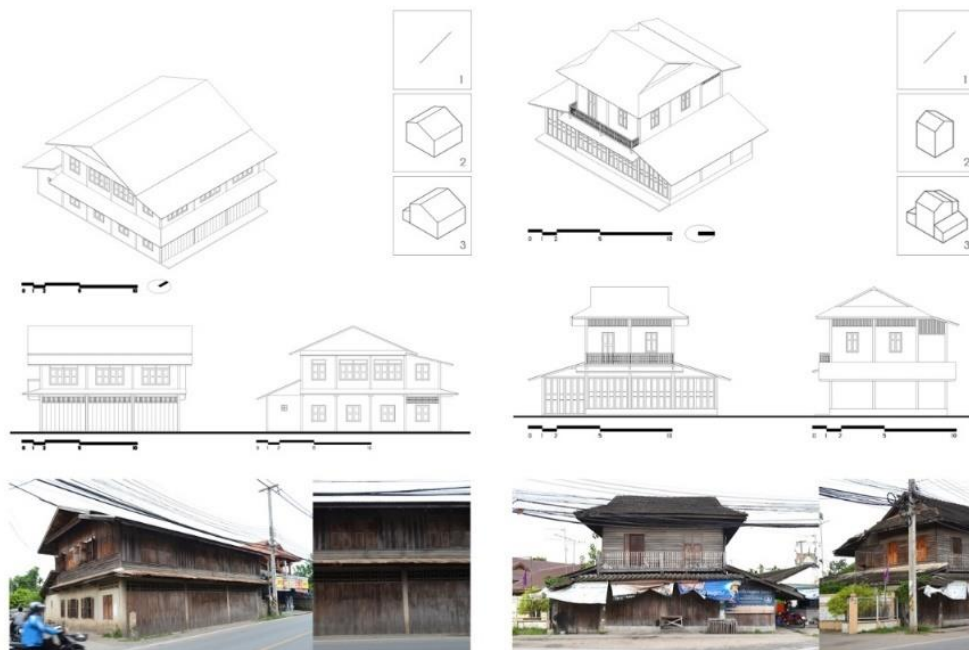


ภาพที่ 5.28 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันทรายปีพ.ศ. 2510

ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย

ต่อมาราวในปีพ.ศ. 2516 ได้มีการพัฒนาทางเดินคันนาด้านทิศตะวันออกของชุมชนให้เป็นถนนสายรอง เพื่อเชื่อมอาคารบ้านเรือนที่ติดกับแนวเขตเกษตรกรรมและเอื้อให้เกิดการเข้าถึงพื้นที่ทางการเกษตรได้อย่างครอบคลุมมากที่สุด ซึ่งภายหลังถูกพัฒนาให้เป็นถนนสันทรายหลวงซอย 1 นโยบายเร่งรัดพัฒนาสาธารณูปการในพื้นที่ยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลและสุขาภิบาลตำบลสันทรายในช่วงปีพ.ศ. 2524-2525 ที่มีการตัดถนนใหม่ทางตอนใต้ของชุมชนขึ้นหลายสาย ทิศทางการเติบโตของโครงข่ายเส้นทางสัญจรประกอบกับที่ตั้งของเมืองสันทรายที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองเชียงใหม่ เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้กลุ่มนายทุนต่างเล็งเห็นช่องทางในการพัฒนาที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย โดยมีกลทุนกว้านซื้อที่ดินทำกินของชาวบ้าน ส่งผลให้เกิดการเช่าที่ทำกินในจำนวนที่สูงขึ้นจากช่วงก่อน ส่วนแบ่งรายได้จากผลผลิตถูกแบ่งไปเพื่อจากค่าเช่า กระทั่งใน

ที่สุดทำให้อาชีพเกษตรกรรมลดลงอย่างต่อเนื่อง และชาวบ้านหันเหเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมบริการมากขึ้น ลักษณะสังคมในชุมชนแบบเครือญาติเกิดเป็นช่องว่างที่ค่อยๆ ถ่างออกอย่างต่อเนื่อง³³

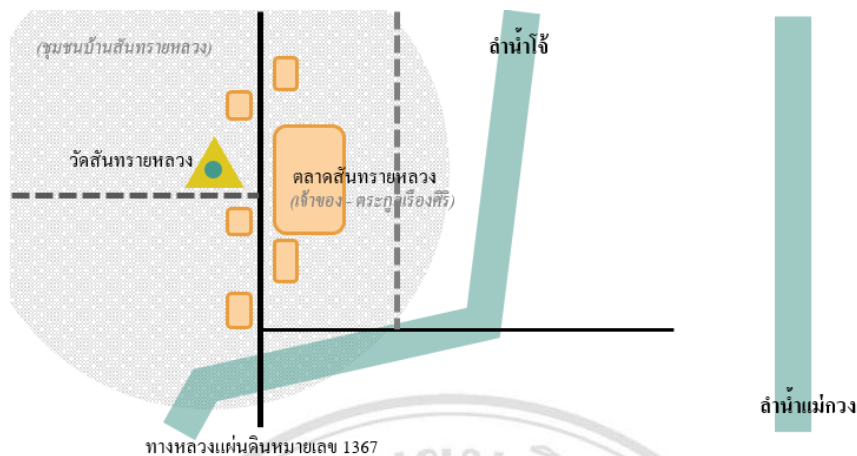


ภาพที่ 5.29 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้ำในย่านเศรษฐกิจเมืองสมุทรปราการ
ในช่วงปีพ.ศ. 2520 ที่ได้รับอิทธิพลมาจากเรือนค้ำที่สร้างในช่วงปีพ.ศ. 2442 เป็นต้นมา³⁴
ที่มา : ผู้วิจัย.

จากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะสามารถสังเกตเห็นถึงความเติบโตของชุมชน ที่มีพื้นฐานปัจจัยมาจากการพัฒนาโครงข่ายระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการที่ทั่วถึงมากยิ่งขึ้น ลักษณะการสร้างเรือนจะไม่ได้ขึ้นอยู่กับระบบเครือญาติหรือการใช้หน้าบาดาลจากบ่ออย่างเมื่อครั้งอดีต การขยายตัวของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างช้าๆ จะอยู่ในลักษณะแผ่ไปตามเส้นทางสัญจร จากความสะดวกสบายในการเข้าถึงที่ตั้งเรือน โดยที่ศูนย์กลางด้านการค้ายังคงอยู่ในบริเวณเดิม หากแต่มีการเข้ามาของรูปแบบธุรกิจใหม่ที่เป็นผลมาจากการผลิตในระบบอุตสาหกรรม และการเติบโตของจำนวนนายทุนด้านอสังหาริมทรัพย์ที่เริ่มวางรากฐานโดยการกว้านซื้อที่ดินทางตอนใต้ของเมือง ส่งผลให้บริเวณดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่เพื่อการลงทุนธุรกิจที่อยู่อาศัยหรือโรงงานอุตสาหกรรมในอนาคต

³³ นางบุญศิริ เรืองศิริ นายเจษฎา เรืองศิริ และนางศุภนิดา เรืองศิริ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559.

³⁴ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 278 และ 281.



ภาพที่ 5.30 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสันทราย

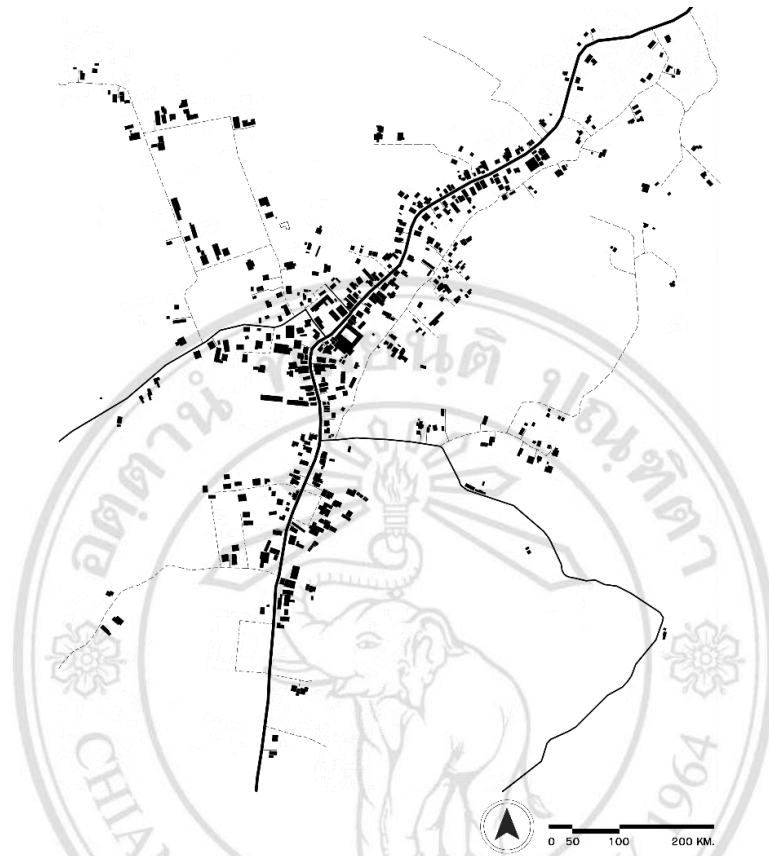
ช่วงปีพ.ศ. 2490-2525

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย

5.2.5. พัฒนาการของเมืองสันทรายยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม (พ.ศ. 2525-2544) การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการเกษตร มีอิทธิพลที่ส่งผลให้ผู้คนจากนอกพื้นที่ห่อหุ้มเข้ามาทำงานในตัวเมืองเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น ภาคเศรษฐกิจเปลี่ยนมือไปสู่กลุ่มทุนภายนอกที่เข้ามาจับตลาดต่อการขับเคลื่อนโครงการธุรกิจสังหาริมทรัพย์ประเภทบ้านจัดสรร ที่เกิดขึ้นทางตอนใต้ของเมืองสันทรายในระยะเวลาต่อมาจนได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว จำนวนธุรกิจสังหาริมทรัพย์ที่เพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกิดปัญหาที่กระทบต่อโครงสร้างทางสังคมและสภาพแวดล้อมชุมชนตามมา เช่น ปัญหาเกี่ยวกับระบบการจัดการน้ำที่เกิดจากการถมที่ปิดเส้นทางน้ำไหล ปัญหามลภาวะทางเสียงและกลิ่นที่เกิดจากการจราจรที่คับคั่งมากขึ้น ปัญหาความเสื่อมสภาพของเส้นทางสัญจร³⁵ ภาคการค้าของกลุ่มทุนเก่าในชุมชนเมืองสันทราย ได้รับผลกระทบจากการเกิดขึ้นของการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแม่โจ้ในปีพ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นที่มาของชุมชนแม่โจ้ในเขตพื้นที่ทางตอนเหนือของชุมชนเมืองสันทราย เป็นผลให้เกิดการไหลออกของผู้ค้ารายเก่า ที่ต้องการเริ่มต้นทำการค้าในทำเลที่มีปริมาณกลุ่มผู้ซื้อจำนวนมาก ประกอบกับการเกิดขึ้นของพื้นที่เศรษฐกิจใหม่และกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเมือง บริเวณตลาดรวมโชค-ตลาดมีโชค ที่เป็นทางผ่านไปสู่มหาวิทยาลัยแม่โจ้ริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3029 ถนนสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี และกระจายตัว

³⁵ นรินทร์ นนทวาลี, สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2559.

บริเวณเส้นทางคมนาคมหลักนอกตัวเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณตลาดสามแยกริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 118 เชียงใหม่-คอยสะเก็ด และตลาดแม่ใจริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1001³⁶



ภาพที่ 5.31 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันทรายปีพ.ศ. 2530

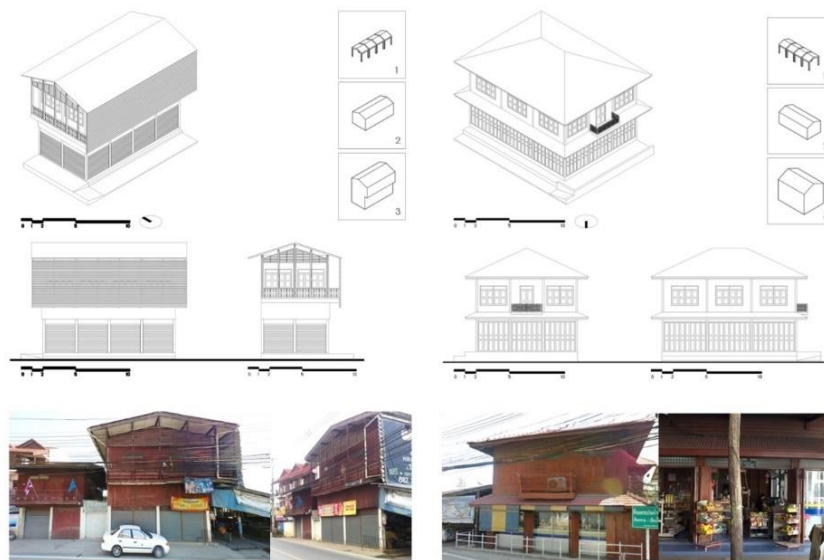
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย

ถึงแม้ตลาดสันทรายหลวงจะมีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมใหม่ โดยการถูกรื้อสร้างตลาดในราวปีพ.ศ. 2538 เพื่อเป็นการดึงดูดผู้ค้าให้ยังคงอยู่ โดยมีลักษณะเป็นพื้นที่โล่งคลุมด้วยโครงสร้างไม้ ความสูงราว 3.5-4 เมตร มุงกระเบื้องดินขอ ล้อมรอบพื้นที่ลานตรงกลางไว้ทั้งสี่ด้าน เอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้ค้าทั้งผู้ค้าขายและผู้ค้าประจำ³⁷ สถาปัตยกรรมเรือนค้าในยุคนี้มีการปรับปรุงอาคารเรือนค้าเดิมให้คงทนแข็งแรงมากยิ่งขึ้น ผู้ค้าที่มีทุนทรัพย์มากจะทำการรื้อสร้างอาคารใหม่ขึ้นโดยยังคงรูปแบบอาคารเดิมไว้ หากแต่การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางการค้าทั้งหลายก็ยังไม่สามารถต้านทางแรง

³⁶ ลัทธิ สัมมานิธิและปรัชมาส ลัญชานนท์. 2543. ผลกระทบจากการพัฒนาชุมชนต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมกรณีศึกษา ชุมชนเทศบาลตำบลแม่ใจ เมืองสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ สมาคมวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย.

³⁷ นางบุญศิริ เรืองศิริ นายเจษฎา เรืองศิริ และนางสุนิดา เรืองศิริ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559.

ดึงดูดของพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ของเมืองได้ ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจเดิมลดบทบาทลงอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากปรากฏการณ์วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับประเทศในปีพ.ศ. 2540 กลุ่มทุนเก่าในชุมชนเมืองสันทรายเริ่มทรุดหนักลงอย่างต่อเนื่อง กระทั่งในราวปีพ.ศ. 2542-2545 ผู้คนเริ่มเป็นหนี้จากการกู้ยืมเงินทั้งในและนอกระบบ เหตุจากภาวะราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ รวมถึงภาระค่าใช้จ่ายจากการเช่าที่ดินทำกินและการจ้างวานแรงงานตลอดภาคการผลิตข้าว³⁸



ภาพที่ 5.32 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองสันทราย
ที่สร้างขึ้นในช่วงปีพ.ศ. 2525 เป็นต้นมา³⁹
ที่มา : ผู้วิจัย.

5.2.6. พัฒนาการของเมืองสันทรายยุคการท่องเที่ยวและเทคโนโลยี (พ.ศ. 2544-2560)
ปัจจุบันชุมชนเมืองสันทรายได้กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่ ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของสิ่งปลูกสร้างอย่างรวดเร็ว ทำให้ที่ตั้งเมืองที่ใกล้ชิดกับเมืองเชียงใหม่ ส่งผลให้เกิดการแผ่ขยายแนวคิดวัฒนธรรมเข้ามาในพื้นที่อย่างรวดเร็วและรุนแรง โดยชาวบ้านมักมีความต้องการปรับเปลี่ยนอาคารบ้านเรือนของตนให้ทัดเทียมกับอาคารในเมืองเชียงใหม่ พื้นที่การเกษตรถูกพัฒนา

³⁸ ลัทธิ สัมมานิธิและปรัชมาส ลัญชานนท์. 2543. ผลกระทบจากการพัฒนาชุมชนต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมกรณีศึกษา ชุมชนเทศบาลตำบลแม่ใจ เมืองสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ สมาคมวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย.

³⁹ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 279 และ 280.

กลายเป็นที่อยู่อาศัยของทั้งคนในพื้นที่และนอกพื้นที่⁴⁰ ซึ่งส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ในย่านที่มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองเชียงใหม่ทั้งด้านตะวันตกเฉียงเหนือและทางตอนใต้ของเมือง

กลุ่มทุนในพื้นที่บางส่วนยังคงปักหลักบริเวณย่านตลาดสันทรายหลวง จากการปรับปรุงพื้นที่ภายในโดยกลุ่มตระกูลเรืองศิริเจ้าของตลาด โดยการสร้างหลังคาคลุมกันแดดฝนบริเวณลานโล่งกลางตลาดในช่วงต้นปีพ.ศ. 2550 โดยรอบมีทางสัญจรขนาดเล็กกว้างราว 3-3.5 เมตรตัดผ่านทั้งทางด้านทิศเหนือและใต้ ทางสัญจรดังกล่าวทำหน้าที่เป็นทั้งพื้นที่รับส่งสินค้า เป็นทางสำหรับคนเดิน และเป็นทางเข้าออกของรถยนต์ของพ่อค้าแม่ค้า ตลาดสันทรายหลวงจึงยังคงรูปแบบเมื่อครั้งต้นปีพ.ศ. 2550 จวบจนถึงปัจจุบัน ในส่วนของที่ตั้งตลาดด้านทิศเหนือและทิศใต้ติดกับบ้านเรือนชาวบ้าน ด้านหน้าตลาดทางทิศตะวันตกเป็นถนนสองเลนขนาดความกว้าง 5-6 เมตร ด้านหลังตลาดเป็นพื้นที่โล่งสำหรับค้าขายติดกับคลองส่งน้ำของชุมชนและพื้นที่ทำเกษตรกรรม ทำให้เกิดเป็นข้อจำกัดในการขยายตัว ทั้งนี้ในเขตพื้นที่ของตลาดสันทรายหลวงเองก็ยังได้มีการจัดสร้างหอเสื้อบ้านขึ้น บริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ท้ายตลาดในราวปีพ.ศ. 2554-2555 เพื่อเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะอารักษ์คอยปกป้องชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข และอำนวยให้การค้าขายราบรื่นรุ่งเรือง⁴¹



ภาพที่ 5.33 ลักษณะภูมิทัศน์ด้านหน้า (ซ้าย) และด้านหลังของตลาดสันทรายหลวง (ขวา)
ที่มา : ผู้วิจัย.

⁴⁰ สุวิทย์ คุณกิตติ. การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและวิถีชาวบ้านใน สัมพันธ์ เศรษฐกิจ (บรรณาธิการ) แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

⁴¹ นางบุญศิริ เรืองศิริ นายเจษฎา เรืองศิริ และนางสุนิดา เรืองศิริ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559.



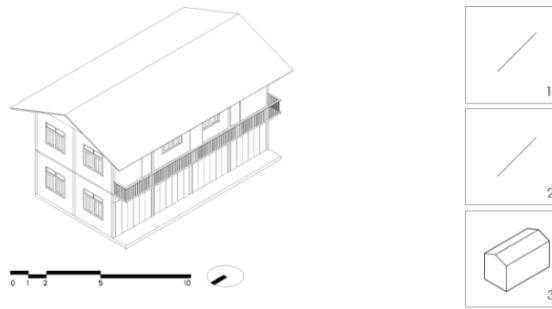
ภาพที่ 5.34 ลักษณะทางกายภาพภายในตลาดสันทรายหลวงในปัจจุบัน

ที่มา : ผู้วิจัย.

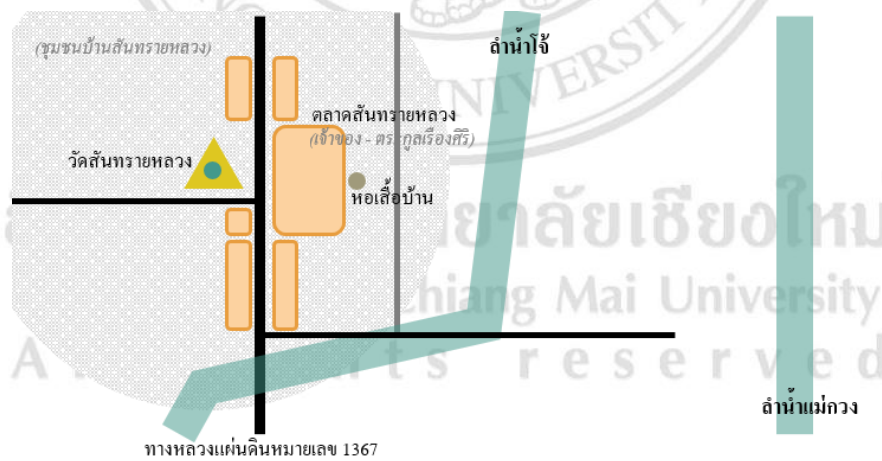
ส่วนอาคารเรือนค้าและกิจการร้านโชห่วยที่อยู่ในเขตศูนย์กลางเศรษฐกิจเมืองยังรูปแบบเดิม แต่เวลาต่อมาอาคารเรือนค้าส่วนใหญ่ถูกแปรสภาพเป็นอาคารร่วมสมัย เรือนค้าเดิมที่ไม่ได้ถูกแปรสภาพจะไม่มีการใช้งานเช่นแต่ก่อน จำนวนผู้ค้าขายมีมากขึ้นและกระจายตัวกันอยู่ทั่วทั้งชุมชน ไม่ได้กระจุกตัวกันอยู่ในย่านเศรษฐกิจของเมืองเช่นแต่ก่อน ชาวบ้านจึงสามารถเข้าถึงสินค้าได้อย่างง่ายดาย ทำให้เกิดการต่อสู้และแย่งส่วนแบ่งทางการค้าของผู้ประกอบการทั้งหน้าเก่าและหน้าใหม่ ทำให้ผู้ที่อาศัยเรือนค้าเป็นพื้นที่ค้าขายได้รับผลกระทบอย่างถ้วนหน้า บางรายปิดกิจการและย้ายถิ่นฐานออก ทำให้เรือนค้าที่ไม่ได้ใช้งาน ขาดการซ่อมบำรุงอย่างเหมาะสม กระทั่งอาคารเรือนค้าบางส่วนถูกซื้อ-ขาย หรือ เช่า-เช่า จากบุคคลทั้งในและนอกชุมชน⁴² กรณีอาคารพาณิชย์ดั้งเดิมที่พักอาศัยเกิดขึ้นทดแทนอาคารเรือนค้าเดิมบางส่วน เนื่องจากความต้องการที่พักและพื้นที่ประกอบกิจการส่วนตัวเริ่มเป็นที่ต้องการของผู้คนมากขึ้น ความเจริญทางการค้าที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวและการบริการ ประกอบกับเทคโนโลยีการก่อสร้างที่ทันสมัย เริ่มส่งผลให้ย่านเศรษฐกิจของเมืองปรากฏการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นประปรายตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1367 รวมถึงการเข้ามาของธุรกิจค้าปลีกสมัยใหม่ (Modern Trade) ที่รุกคืบเข้ามาในเขตศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเมือง ส่งผลกระทบต่อผู้ค้ารายย่อยที่ประกอบกิจการค้าขายมาตั้งแต่อดีต หากแต่ผู้ค้าบางส่วนก็ยังสามารถคงอยู่และค้าขายได้ เพราะการที่มีคนในพื้นที่เป็นลูกค้าประจำเก่าแก่ตั้งแต่เมื่อครั้งเปิดกิจการ อีกทั้งสินค้าที่นำมาขายในร้านยังเป็นสินค้าชุมชนมีขายมาแต่ก่อนและยังคงมีขายอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งตามห้างหรือธุรกิจค้าปลีกสมัยใหม่จะไม่มีขายหรืออาจมีราคาสูงมาก เช่น กระดาษว่า สีย้อมผ้า เครื่องยาจีน แป้งทำขนม ฯลฯ⁴³

⁴² นางประภัสสร นิเวศน์วรการ, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2559

⁴³ เพิ่งอ้าง.



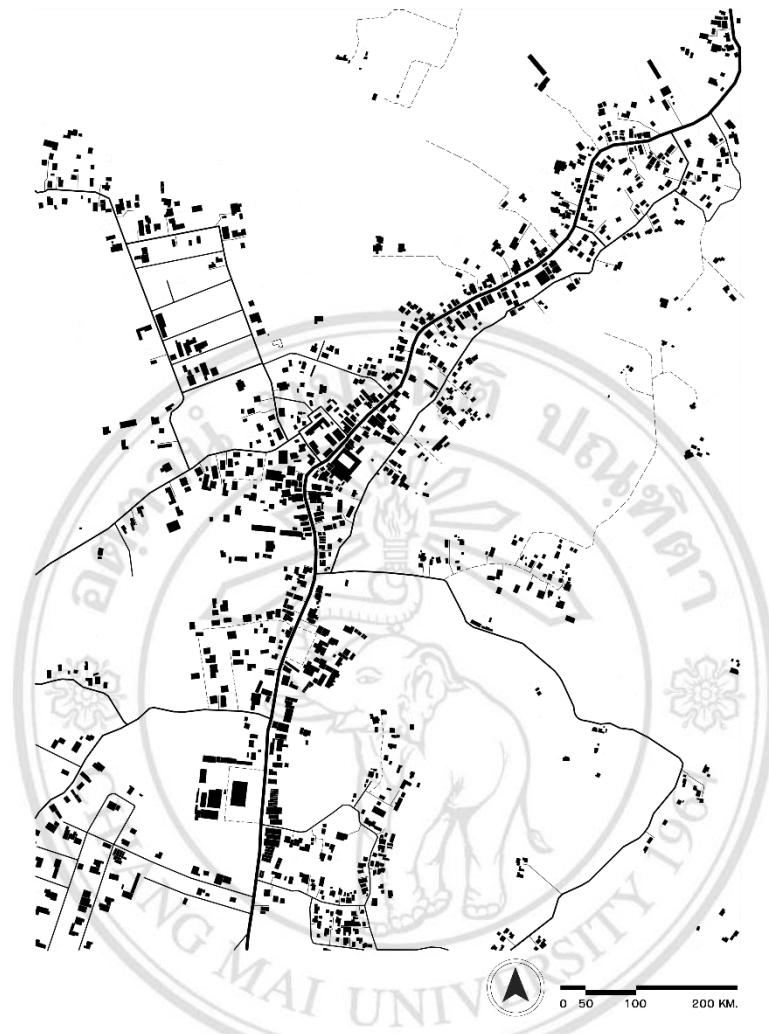
ภาพที่ 5.35 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองสันทราย
ที่สร้างขึ้นในช่วงปีพ.ศ. 2530 และเป็นอาคารเรือนค้าในรูปแบบกึ่งพักอาศัย⁴⁴
ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.36 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสันทราย
ช่วงปีพ.ศ. 2525-2560

⁴⁴ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 282.

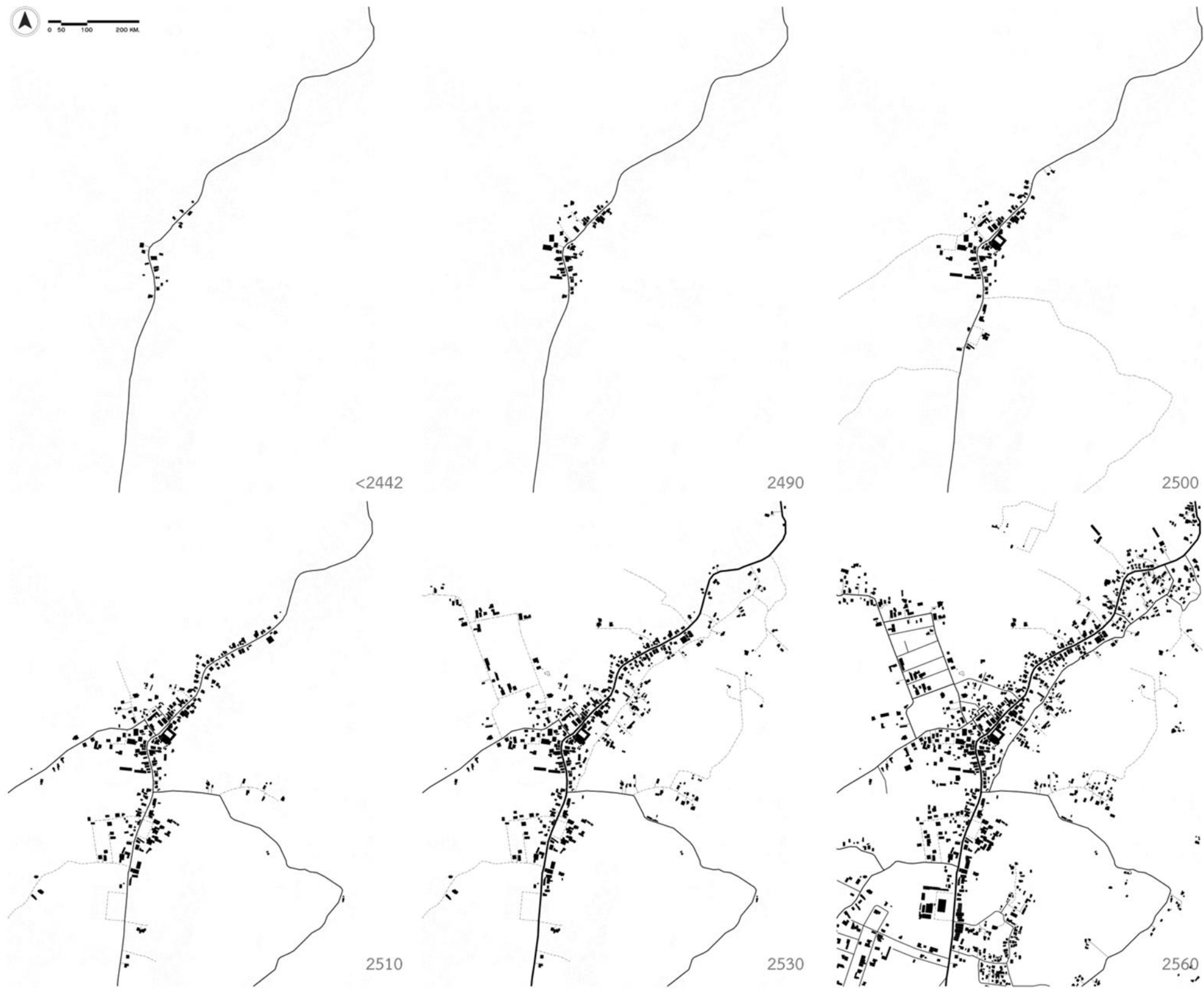
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย



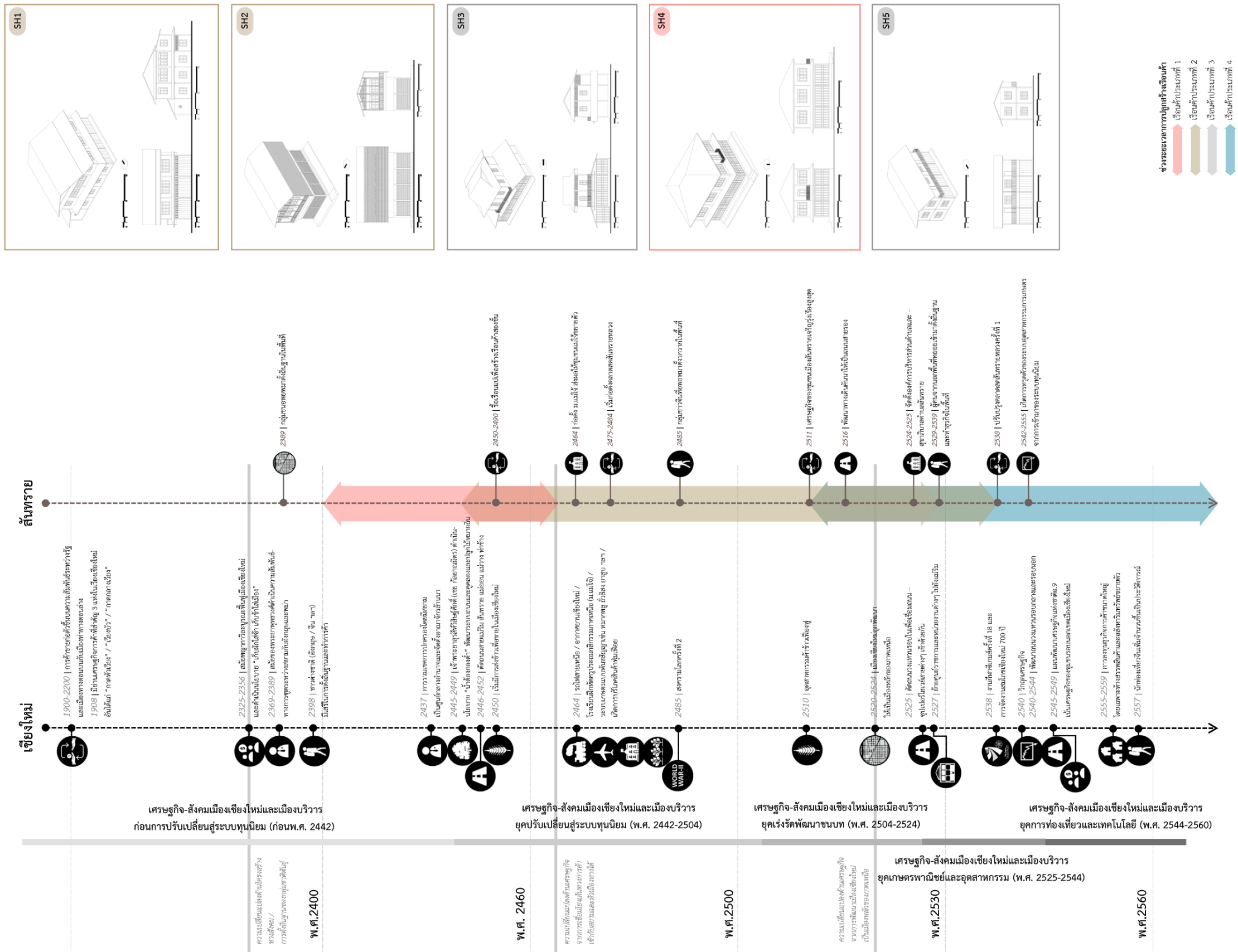
ภาพที่ 5.37 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันทรายปีพ.ศ. 2560

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันทราย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ทำการสรุปแผนที่พัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันทราย (ดูภาพที่ 5.38) และสร้างแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเรือนคำในแต่ละยุคสมัย เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการเรือนคำหรืออาคารพาณิชย์ที่เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา (ดูภาพที่ 5.39)



ภาพที่ 5.38 แผนที่สรุปพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสมุทรปราการ
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสมุทรปราการ

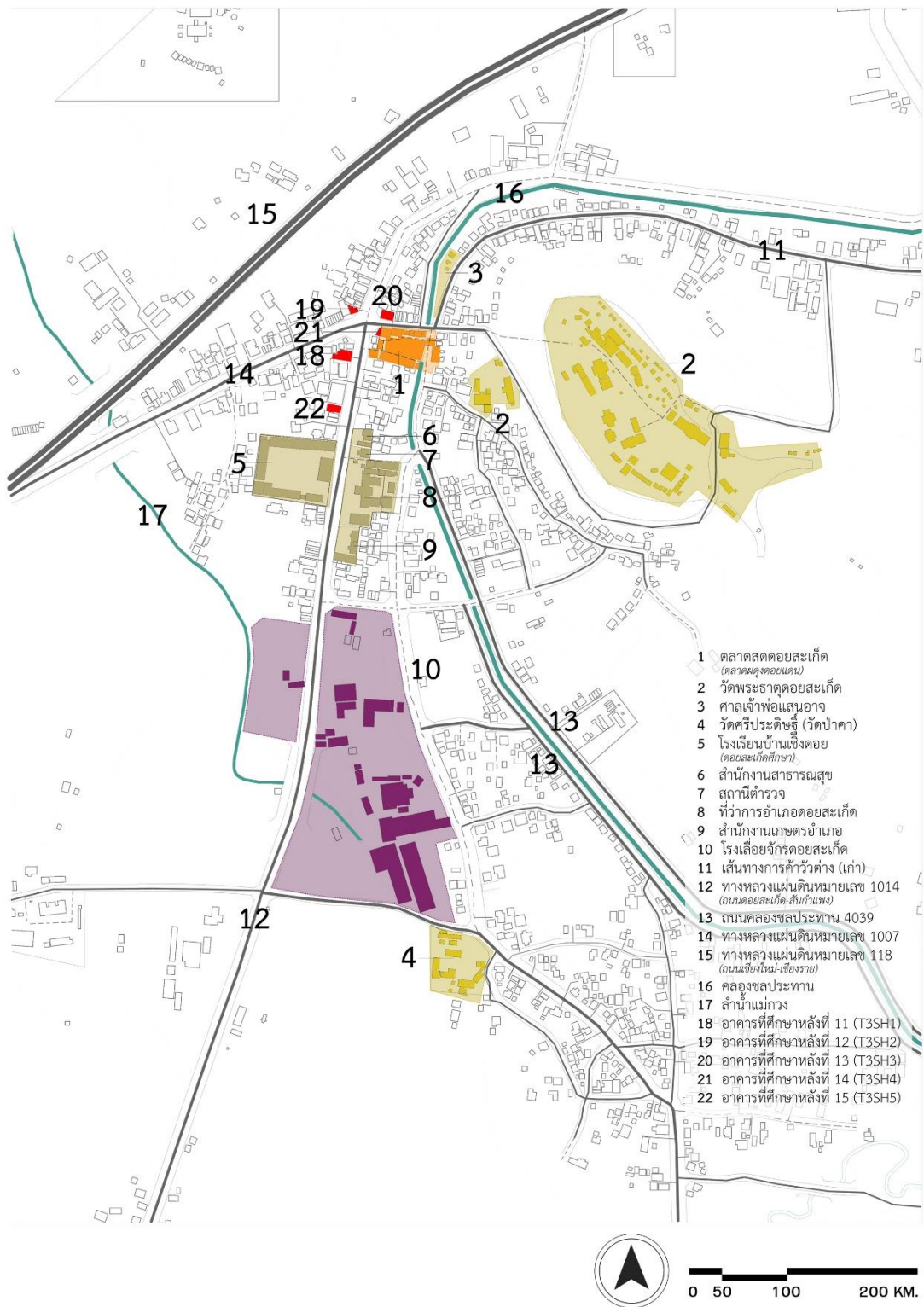


ภาพที่ 5.39 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคมระดับเมืองที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐานองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง สถาปัตยกรรมเรือนคำและการพาณิชยกรรมเมืองเชียงใหม่

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเชียงใหม่

5.3. กำเนิดและพัฒนากการของเมืองดอยสะเก็ด

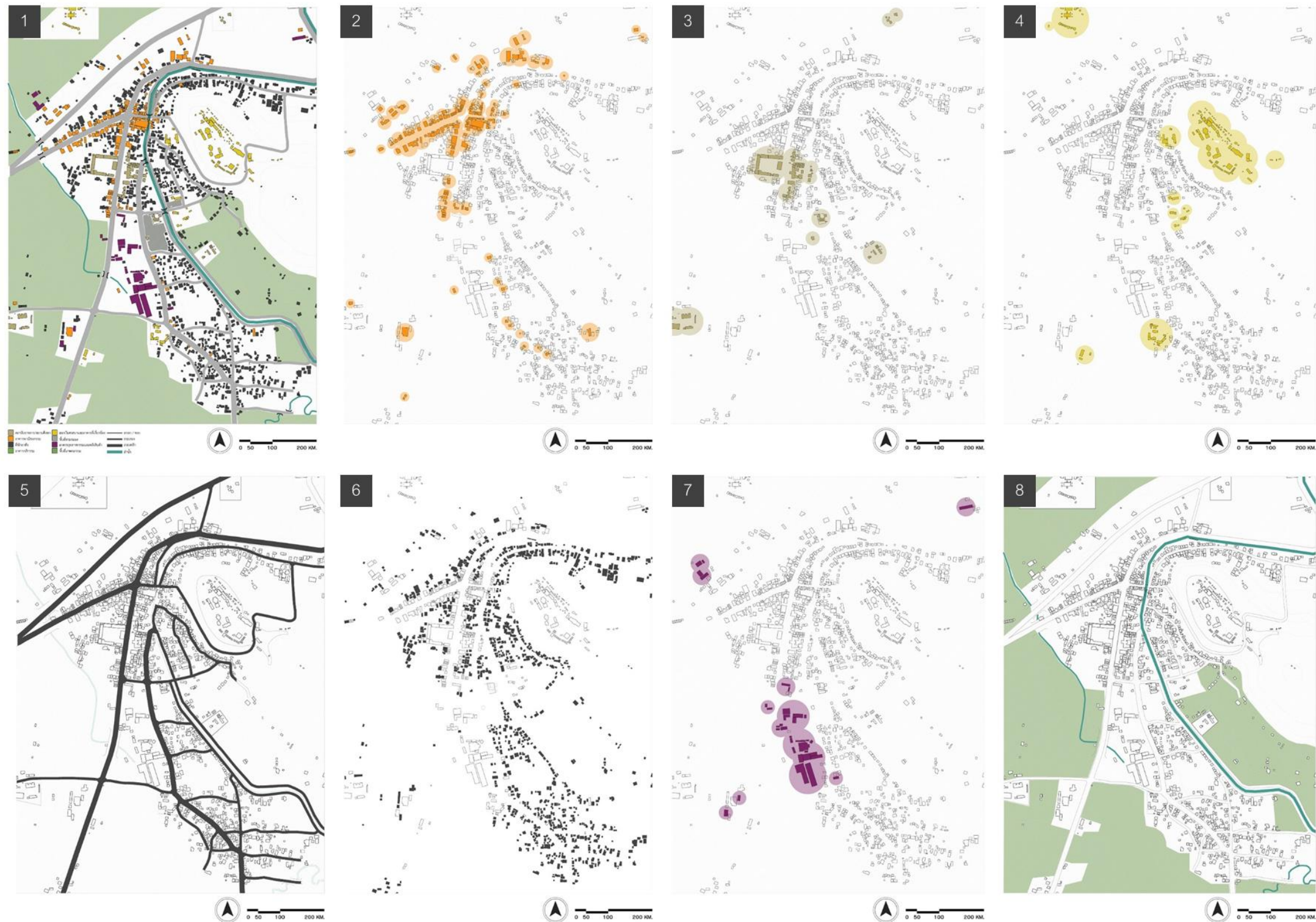
5.3.1. องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญภายในย่านเศรษฐกิจเมืองดอยสะเก็ด ย่านเศรษฐกิจของเมืองดอยสะเก็ดเป็นที่ตั้งของเรือนค้ายุคเก่า-กลาง และอาคารพาณิชย์สมัยใหม่กระจุกตัวอยู่ในรัศมีราว 1 กิโลเมตร โดยมีศูนย์กลางเป็นตลาดสดดอยสะเก็ด (ตลาดผดุงดอยแดนเดิม) อยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกของตลาดเชิงเขา ความหนาแน่นของอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมในบริเวณดังกล่าว เป็นผลสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดด้านการใช้สอยประโยชน์ที่ดินที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีต ทัศนียภาพของภูมิทัศน์เมืองในปัจจุบันยังคงสามารถพบเห็นอาคารเรือนค้าและอาคารพาณิชย์ ตั้งอยู่บนพื้นที่ทางแยกริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 อันเป็นเส้นทางการค้าดอยสะเก็ด-สันกำแพงที่ขยายตัวลงไปทางตอนใต้ ตัดกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1007 ซึ่งเป็นถนนระยะสั้นที่เชื่อมกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 118 (ถนนชูปเปอร์ไฮเวย์สายเชียงใหม่-เชียงราย) ความหนาแน่นของอาคารร้านค้าต่างๆ ลดลงจากถนนทางตะวันออกสู่ปลายถนนทางตะวันตก มีศาลเจ้าพ่อแสนอาจเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่ทางตอนเหนือของตลาด เลี้ยวขึ้นไปทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุดอยสะเก็ด ศูนย์กลางพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ และหนองบัวพระเจ้าหลวง แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์และสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของเมือง ทางตอนใต้ของย่านเศรษฐกิจเป็นที่ตั้งของส่วนราชการ ทั้งสถานีตำรวจ ที่ว่าการอำเภอ โรงเรียน ฯลฯ พื้นที่อุตสาหกรรม ทั้งโรงเลื่อย โรงคัดแยกและบ่มใบยาสูบ ตลอดจนพื้นที่เกษตรกรรมและวัดศรีประดิษฐ์ (วัดป่าคา) ศูนย์กลางชุมชนเดิม ถนนสายดอยสะเก็ด-น้ำพุร้อน และทางเลียบคลองชลประทาน และเส้นทางสัญจรภายในชุมชนทุกสายสามารถเชื่อมถึงเส้นทางสัญจรหลักได้โดยอาศัยระบบบตรอก-ซอย พื้นที่พักอาศัยของชาวบ้านอยู่ทางตอนเหนือและตะวันออกของย่าน โดยมีลักษณะการปลูกเรือนกระจายตัวอยู่ริมเส้นทางสัญจร มีคลองชลประทานและลำน้ำแม่กวัง เป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญต่อภาคเกษตรกรรมและการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน อาคารเพื่อการค้าที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษา แทบทั้งหมดกระจุกตัวอยู่ทางตอนใต้ของตลาดสดดอยสะเก็ด (ตลาดผดุงดอยแดนเดิม) บริเวณ 4 แยกไฟแดงซึ่งในอดีตเป็นชุมทางการค้าสำคัญของเมือง (ดูภาพประกอบที่ 5.40-5.41)



ภาพที่ 5.40 แผนที่แสดงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญ

ภายในย่านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ด

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคอยสะเก็ด



ภาพที่ 5.41 แผนที่แสดงภาพรวมลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพาณิชย์ (2) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ราชการ (3) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นศาสนสถาน (4) ลักษณะเส้นทางสัญจร (5) และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย (6) การใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับอุตสาหกรรม (7) และลักษณะแหล่งน้ำและพื้นที่ทำการเกษตรในย่านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ด (ขวาล่าง)
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจาก สำนักโยธาธิการและผังเมือง, 2555.

5.3.2. พัฒนาการของเมืองคอยสะเกิดขึ้นก่อนการปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (ก่อนพ.ศ. 2442) การตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่เมืองคอยสะเกิดปรากฏหลักฐานตั้งแต่เมื่อราวปีพ.ศ. 1932 โดยที่ราบลุ่มแม่น้ำกวงเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านลวงเหนือ จุดศูนย์รวมการตั้งรกรากของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ เหตุความไม่สงบที่เกิดจากสงครามระหว่างรัฐ ทำให้ผู้คนถูกกวาดต้อนย้ายถิ่นไปมา ท้ายที่สุดเมื่อทุกอย่างกลับสู่สภาวะปกติ กลุ่มชนดังกล่าวได้กลับมาลงหลักปักฐานและสร้างชุมชนในพื้นที่เดิม⁴⁵ การขยายตัวของชุมชนไปทางตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมา เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้ากาวิละที่ดำเนินนโยบายการฟื้นฟูล้านนา เมื่อราวปีพ.ศ. 2325-2356 โดยมี “หนานอินทวงศ์” ต้นตระกูล “เจริญทรัพย์” เป็นบุคคลที่มีอิทธิพลในการชักชวนญาติพี่น้อง ให้มาตั้งถิ่นฐานร่วมกันเป็นชุมชนบ้านป่าคา โดยมีวัดป่าคาเป็นศูนย์กลางชุมชน⁴⁶ (ดูภาพที่ 5.41-5.42) ลักษณะการยังชีพของชาวบ้านทั่วไปยังคงอยู่บนวิถีเกษตรกรรม ต่างจากหนานอินทวงศ์ที่ประกอบอาชีพค้าช้าง และการล่องเรือเพื่อค้าขายสินค้าทางการเกษตรกับหัวเมืองทางตอนใต้ ประสบการณ์ทางการค้าและทัศนวิสัยกว้างไกล ส่งผลให้หนานอินทวงศ์ได้รับเลือกเป็นผู้นำชุมชน

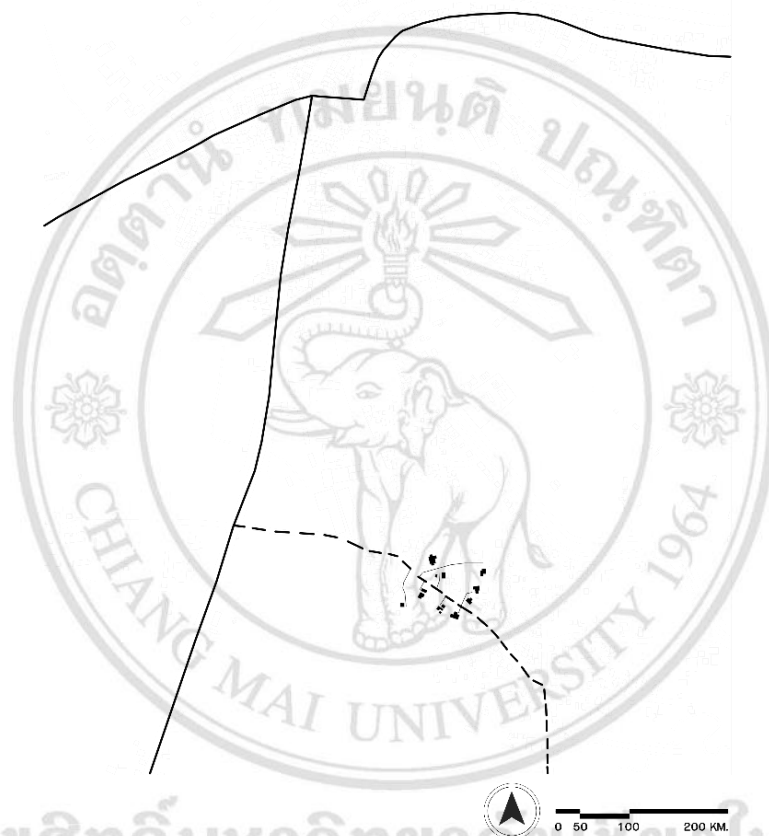
ระบบการเดินทางสัญจรที่พัฒนาสู่โครงข่ายเส้นทางการค้าในเวลาต่อมา เกิดขึ้นจากการเดินทางค้าขายของกองคาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง โดยมีปลายทางคือย่านเศรษฐกิจในเมืองเชียงใหม่ ในกรณีของชุมชนเมืองคอยสะเกิดกลุ่มพ่อค้าดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจชุมชนผ่านการค้าขายแลกเปลี่ยน “เมียง” ซึ่งเป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาการแปรรูปบา อันเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านป่าเมียง เขตพื้นที่เมืองสันกำแพง ชุมชนเมืองพร้าว และชุมชนขนาดเล็กอื่นๆ ที่อยู่ในเขตภูมิประเทศแบบภูเขาสูงทางตะวันออกและทางตอนเหนือ การเดินทางดังกล่าวส่งผลปรากฏให้เห็นเป็นเส้นทางการค้า 2 สาย คือ เส้นทางการค้าสายตะวันออก-ตะวันตก (เชียงใหม่-เชียงราย) บนเส้นทางดังกล่าวมี “สาขเมียง”⁴⁷ พื้นที่ค้าขายแลกเปลี่ยนเมียง และจุดแวะพักของคาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับหนองน้ำขนาดใหญ่ทางทิศ

⁴⁵ ณริสสร ชีรทิป. ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทลื้อ ตำบลลวงเหนือ อำเภอคอยสะเกิด เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2460-2540 : ศึกษาผ่านลักษณะและเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำที่เป็นทางการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.

⁴⁶ อนุ เนินหาด. สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 9 (เจ้าสมบุญ ณ เชียงใหม่), นพบุรีการพิมพ์ จำกัด : เชียงใหม่, 2547.

⁴⁷ “สาขเมียง” ประกอบด้วยกลุ่มอาคารชั่วคราวที่ทำด้วยไม้เนื้อแข็งขึ้นเป็นโครง หลังคามุงด้วยสังกะสี ภายในกั้นเป็นห้องอย่างเป็นสัดส่วน พื้นจุดเป็นหลุมเพื่อใช้หมักเมียง ตั้งแต่ 4-20 หลุม. อ้างถึงใน อนุ เนินหาด. อดีต “คอยสะเกิด” สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 13. พิมพ์ครั้งที่ 1, เชียงใหม่ : วนิดาการพิมพ์, 2549.

ตะวันตกของเนินเขาสูงอันเป็นที่ตั้งของวัดร้าง⁴⁸ ส่วนเส้นทางการค้าสายเหนือ-ใต้ (คอยสะเก็ด-สันกำแพง) มีการแยกตัวออกจากเส้นทางการค้าหลักไปทางตะวันตกของที่ราบเนินเขา มุ่งหน้าลงไปทางตอนใต้ การพัฒนาเส้นทางการค้าสายตะวันออก-ตะวันตก (เชียงใหม่-เชียงราย) เกิดขึ้นในราวปีพ.ศ. 2415 โดยขุนภูหาคามสถิตย์ (คำ กันชะวัง) ได้การเกณฑ์ผู้คนที่ไม่มีเงินเสียภาษีรัชชูปการมาเป็นแรงงาน⁴⁹ สันนิษฐานว่าการปรับปรุงเส้นทางสายดังกล่าว มีความสอดคล้องกับความต้องการในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครอง ที่เกิดจากการกระจายอำนาจรัฐเข้าสู่ชุมชนห่างไกลในเวลาต่อมา



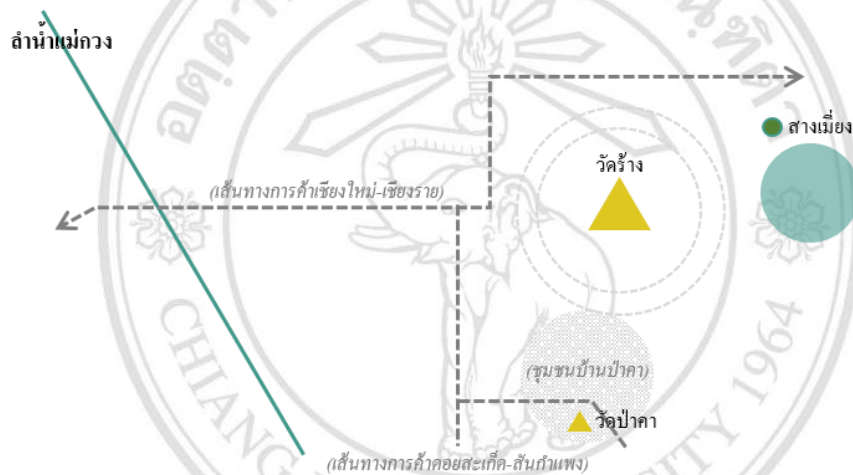
ภาพที่ 5.42 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ดก่อนปีพ.ศ. 2440

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคอยสะเก็ด

⁴⁸ เพิ่งอ้าง.

⁴⁹ ภาษีของไพร่จะต้องจ่ายให้แก่รัฐคนละ 18 บาทต่อปีแทนการส่งส่วยสิ่งของชนิดต่างๆ หรือมาทำงานให้รัฐ เหมือนกับบรรพบุรุษที่รับภาระสืบเนื่องกันมา. อ้างถึงใน โกศล ปราคำ. คอยสะเก็ด : ร่องรอยอารยธรรมสิบสองพันนา, อักษรคอมส์ พรินท์ : เชียงใหม่, 2537. หน้า 65.

ระบบโครงสร้างการเมืองการปกครองของเมืองคอยสะเก็ดมีความเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย เมื่อเข้าสู่ยุคสมัยของการรวมล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามในราวปีพ.ศ. 2437 รัฐส่วนกลางมีการจัดการให้ลูกหลานเจ้าหลวงเชียงใหม่บางส่วน ทั้งเจ้าน้อยมรกฎ และเจ้าน้อยดู่ ออกมาตั้งรกรากในพื้นที่เมืองคอยสะเก็ด โดยไม่ปรากฏหลักฐานว่าชนชั้นปกครองจากส่วนกลางสร้างเรือนอยู่บริเวณใด หรือมีการกิจการธุรกิจที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่ภายในเมืองหรือไม่ ทำให้การเข้ามาดูแลความเรียบร้อยและเก็บภาษีของกลุ่มชนดังกล่าว มิได้ส่งผลต่อระบบโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคมมากนัก ในเวลาเดียวกันนั้นบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์อันดีกับภาครัฐผ่านผู้นำชุมชน ทำให้หนานอินทวงศ์ได้รับการพิจารณาเลื่อนยศเป็น “ขุนผดุงคอยแดน” และทำหน้าที่เป็น “แคว้น” ของชุมชนในเวลาต่อมา⁵⁰



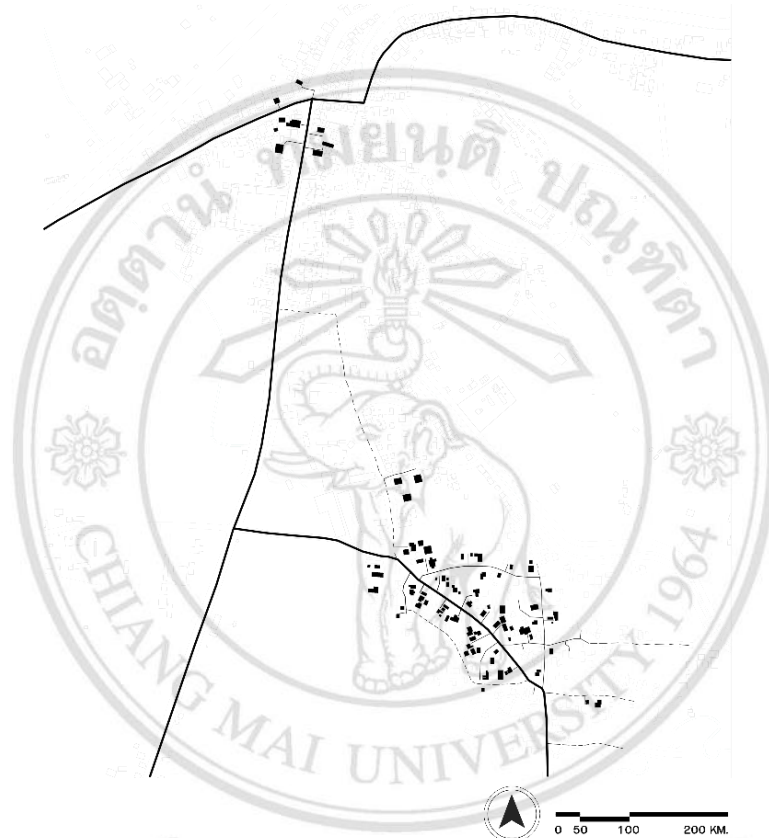
ภาพที่ 5.43 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองคอยสะเก็ด ในช่วงปีพ.ศ. 2400-2440

ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคอยสะเก็ด

5.3.3. พัฒนาการของเมืองคอยสะเก็ดยุคปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (พ.ศ. 2442-2504) การยังชีพโดยระบบเกษตรกรรมสนับสนุนให้ชุมชนบ้านป่าคาเติบโตขึ้นอย่างช้าๆ จนกระทั่งต่อมาเมื่อบริเวณจุดตัดของเส้นทางการค้าสำคัญทั้งสองสาย ได้ถูกพัฒนาเป็นเพิงพักอาศัยชั่วคราวของขุนผดุงคอยแดนและบริวาร รวมถึงกองคาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง ที่ได้มาขอพักอาศัยชั่วคราว ความปลอดภัยจากการดูแลโดยขุนผดุงคอยแดน ช่วยดึงดูดให้เหล่าพ่อค้ามารวมตัวกันมากขึ้น ทั้งที่เป็นการตั้งรกรากถาวรและเข้ามาอาศัยค้าขายชั่วคราว พื้นที่ดังกล่าวถูกใช้เพื่อเป็นศูนย์กลางของโครงข่าย

⁵⁰ โกศล ปราคำ. คอยสะเก็ด : ร่องรอยอารยธรรมสิบสองพันนา, อักษรคอมส์ พรินท์ : เชียงใหม่, 2537.

การค้าระหว่าง ชุมชนเมืองพร้าว เมืองสันกำแพง เมืองคอยสะเก็ด เมืองเชียงใหม่ และรัฐทางตอนเหนือของล้านนา การขยายตัวของพื้นที่แลกเปลี่ยนค้าขายที่เติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง ถูกพัฒนากลายเป็นตลาดและมีการตั้งชื่อตามนามของผู้นำชุมชนว่า “ตลาดผดุงคอยแดน” ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชนส่งผลให้ขุนผดุงคอยแดนต้องย้ายเรือนพักอาศัยของตน มาสร้างใหม่เพื่อดูแลความสงบเรียบร้อย บริเวณที่ราบเชิงเขาทางทิศตะวันตก ห่างจากตลาดราว 500 เมตร⁵¹



ภาพที่ 5.44 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ดราวปีพ.ศ. 2440

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคอยสะเก็ด

การเกิดขึ้นของตลาดผดุงคอยแดนนั้น ได้ส่งผลต่อความนิยมในการใช้ประโยชน์จากสางเมียงเดิมไม่มากนักน้อย เนื่องจากตลาดดังกล่าวเป็นศูนย์กลางโครงข่ายการค้าขนาดใหญ่ และเป็นศูนย์รวมกลุ่มพ่อค้าชาวบ้านและกลุ่มพ่อค้าที่มาจากหลากหลายถิ่น นั้นหมายถึงโอกาสทางการค้าย่อมมีมากขึ้นตามไปด้วย ทำให้สันนิษฐานได้ว่าศูนย์กลางทางการค้าบริเวณสางเมียงริมหนองน้ำเดิมนั้น ถูก

⁵¹ อนุ เนินหาด. อดีต “คอยสะเก็ด” สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 13. พิมพ์ครั้งที่ 1, เชียงใหม่ : วนิดาการพิมพ์, 2549.

เปลี่ยนผ่านมาสู่ตลาดผดุงคอยแดน ส่งผลให้ชุมชนการค้าเกิดการขยายตัวจากการอพยพย้ายถิ่นทำการค้า และการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มพ่อค้าใหม่ กระทั่งมีการจัดตั้งเป็น “ชุมชนบ้านดินคอย”⁵² การก่อร่างชุมชนและการจัดสร้างพื้นที่การค้า มีความสัมพันธ์กับการฟื้นคืนพื้นที่ศาสนสถานของชุมชน กล่าวคือเหตุสงครามและการกวาดต้อนไพร่พลไป-มา ของพม่าและล้านนา ในช่วงปีพ.ศ. 2121-2347 ส่งผลให้วัดจำนวนมากกลายสภาพเป็นวัดร้างที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ หนึ่งในนั้นคือวัดร้างที่ตั้งอยู่บนยอดเนินเขาใจกลางชุมชน กระทั่งมีการริเริ่มบูรณะวัดดังกล่าวโดยครูบาแก้ว ครูบาทองวิชัย ขุนผดุงคอยแดน และครูบาชัยวัดลวงเหนือ ในราวปีพ.ศ. 2438-2448 และตั้งชื่อนามว่า “วัดพระธาตุคอยสะเก็ด”⁵³ ตามความคิดความเชื่อที่ว่าด้วยเรื่องพระพุทธรูปเจ้าและพญานาคที่อยู่ ในหนองน้ำขนาดใหญ่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเชิงเขา ซึ่งในเวลาต่อมาถูกเรียกว่า “หนองบัวพระเจ้าหลวง”⁵⁴ ด้วยลักษณะทางกายภาพและตำแหน่งที่ตั้งอันโดดเด่นของวัด องค์ประกอบดังกล่าวจึงถูกนำมาใช้ประโยชน์ในแง่ของการเป็นจุดหมายตา (Landmark) ให้แก่ชาวบ้านและการาวานพ่อค้านับแต่นั้นมา⁵⁵



All rights reserved

⁵² การตั้งชื่อชุมชน “ดินคอย” มีที่มาจากลักษณะชุมชนที่อยู่บริเวณที่ราบเชิงเขาทางทิศตะวันตกของคอยสะเก็ด อ้างอิงใน อนุ เนินหาด. อดีต “คอยสะเก็ด” สักคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 13. พิมพ์ครั้งที่ 1, เชียงใหม่ : วนิดาการพิมพ์, 2549.

⁵³ ร่องรอยอารยธรรมสิบสองปันนา ความรู้เรื่องแห่งอดีตกาลของวัดในคอยสะเก็ด. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.chiangmainews.co.th/page/archives/554608> สืบค้น 19 กรกฎาคม 2560.

⁵⁴ โกศล ปราคำ. คอยสะเก็ด-ร่องรอยอารยธรรมสิบสองปันนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่ : อักษรคอมส์ปรินท์, 2537.

⁵⁵ ประณีต สุริโยตร. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

ภาพที่ 5.45 ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของวัดพระธาตุคอกยสะเก็ดและย่านเศรษฐกิจเมืองคอกยสะเก็ด

ที่มา : <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=397330183674164&set=o.100931546666061&type=3&theater> เข้าถึงเมื่อ 13 สิงหาคม 2559.

100931546666061&type=3&theater เข้าถึงเมื่อ 13 สิงหาคม 2559.

นอกจากวัดพระธาตุคอกยสะเก็ดและหนองบัวพระเจ้าหลวง ที่เป็นพื้นที่ความคิดความเชื่อของศาสนาพุทธแล้ว ชาวบ้านบางส่วนยังคงมีความคิดความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือสายผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในรูปแบบของวิญญาณบรรพบุรุษ โดยมีการจัดตั้ง “หอเสื้อบ้าน” กระจายอยู่ทั่วชุมชน รวมถึงมีการจัดตั้งศาลเจ้าพ่อแสนอาจบริเวณทิศตะวันตกของเชิงเขา โดยเป็นการอันเชิญดวงวิญญาณของพ่อปู่ฤาษีให้เข้ามาสถิต เพื่อเป็นการปกป้องรักษาชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ปัจจุบันพื้นที่ด้านหน้าศาลเป็นลานโล่งสาธารณะ มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมโดยรอบ และเป็นจุดรวมตัวของมอเตอร์ไซค์รับจ้างบริเวณดังกล่าวในอดีตเป็นที่ลาดเชิงเขาที่มักถูกใช้จัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ทั้งงานประเพณีในวาระต่างๆ เป็นจุดแวะพักสัตว์ต่างของกลุ่มพ่อค้า หรือแม้แต่เป็นพื้นที่นัดพบการนัดหมายนัดกลางแปลง

ด้วยตำแหน่งที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อแสนอาจที่อยู่ระหว่างองค์ประกอบของเมืองที่สำคัญ ทั้งตลาดคอกยสะแดน เส้นทางการค้าวัวต่าง และพื้นที่สาธารณะของชุมชน ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่าการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวขึ้น เป็นไปเพื่อสนองตอบกับความคิดความเชื่อเรื่องเทพดาอารักษ์ที่จะช่วยเกื้อหนุนในเรื่องเศรษฐกิจให้มีความเจริญรุ่งเรือง คอยอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่เดินทางไปมาโดยใช้เส้นทางการค้าระหว่างเมืองเชียงใหม่กับหัวเมืองทางตะวันออก ทั้งนี้การจัดวางที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อแสนอาจบริเวณเชิงเขาทางตะวันออกเฉียงเหนือ และการที่วัดพระธาตุคอกยสะเก็ดมีที่ตั้งอยู่บนยอดเขาอยู่ในทิศตะวันออกของชุมชน มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องตำแหน่ง-ทิศมงคลของชาวไทลื้อด้วยเช่นกัน⁵⁶



ภาพที่ 5.46 ศาลเจ้าพ่อแสนอาจ (ซ้าย)

⁵⁶ ประณีต สุริโยตร. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

และสภาพแวดล้อมลักษณะบริเวณที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อแสนอาจ (กลางและขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.47 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองคองสะเก็ด

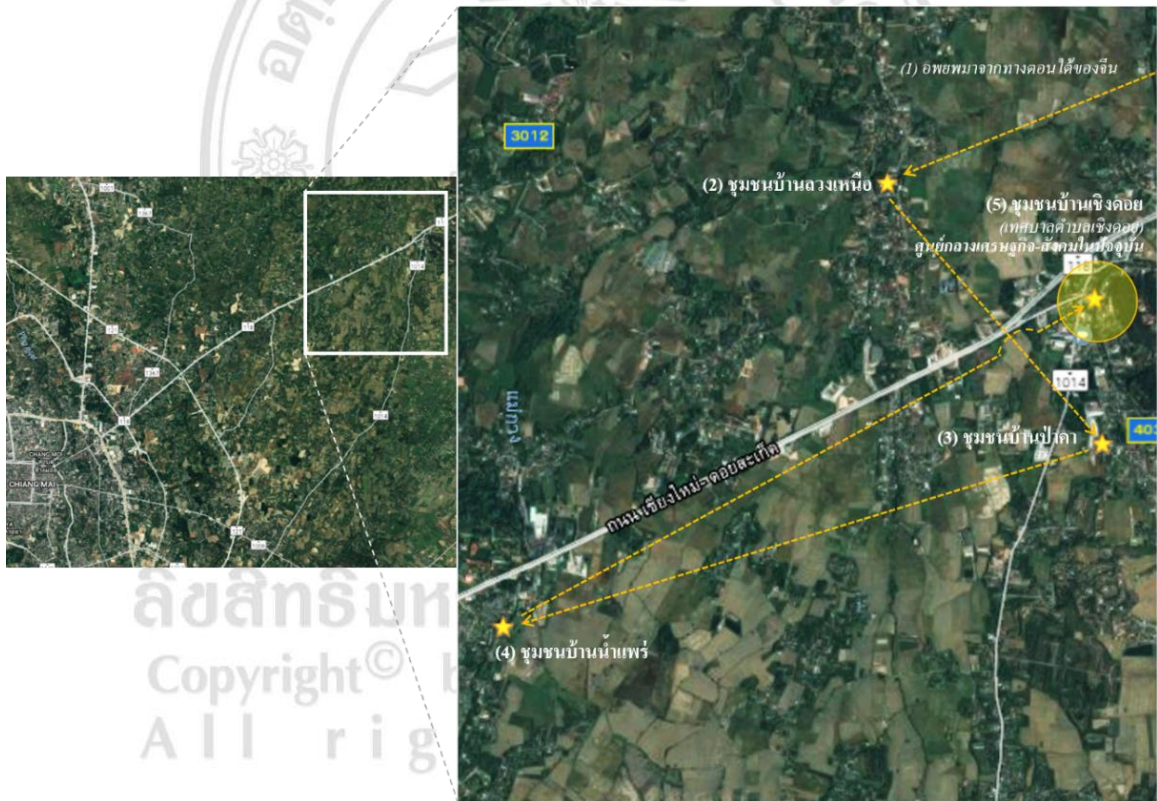
ช่วงปีพ.ศ. 2440-2450

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคองสะเก็ด

ความเฟื่องฟูจากระบบเศรษฐกิจการค้าระหว่างรัฐ ส่งผลโดยตรงต่อการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของชุมชนการค้าคองสะเก็ด ซึ่งเป็นปัจจัยหลักให้อัตราการเติบโตของจำนวนประชากรเพิ่มสูงขึ้นที่ดินทำกินที่มีอยู่อย่างจำกัด ทำให้ชาวบ้านบางส่วนเริ่มเสาะแสวงหาพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์สำหรับตั้งรกรากแห่งใหม่ กระทั่งได้พบกับที่ราบการเกษตรซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของชุมชนบ้านดินคอย จึงได้มีการก่อร่างชุมชนขึ้นใหม่และมีชื่อเรียกว่า “ชุมชนบ้านน้ำแพร่” ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนที่สามารถปฏิสัมพันธ์กับเมืองเชียงใหม่ได้อย่างสะดวก ผ่านเส้นทางการค้าสายเชียงใหม่-พร้าว-เชียงราย-รัฐฉาน ประกอบกับพระราชบัญญัติปกครองท้องถิ่นที่เริ่มบังคับใช้ในปีพ.ศ. 2440 ส่งผลให้ชุมชนบ้านน้ำแพร่ได้รับการจัดตั้งให้เป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองคองสะเก็ด โดยปรากฏหลักฐานการจัดตั้ง “แขวงน้ำแพร่” ขึ้นในปีพ.ศ. 2445 แต่ในท้ายที่สุดศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจก็ได้ย้ายไปยังชุมชนบ้านดินคอยในเวลาต่อมา ซึ่งมีสาเหตุเริ่มต้นจากเหตุความไม่สงบ ที่เกิดจากกลุ่มโจรลอบปล้นสินทรัพย์ของเหล่าพ่อค้าวัวต่างม้าต่างตามเส้นทางและบริเวณตลาด ทำให้ภาครัฐพยายามหาแนวทางแก้ไขปัญหา ซึ่งเริ่มต้นจากการย้ายสถานีตำรวจมาตั้งอยู่บริเวณทางตอนใต้ซึ่งไม่ไกลจากตลาดและบ้านของขุนคองคอยแดนมากนัก การดูแลความสงบเรียบร้อยจากภาครัฐ เป็น

หนึ่งในสาเหตุสำคัญที่ส่งผลต่อความเชื่อมั่นด้านการค้าการลงทุน และช่วยดึงดูดให้ผู้คนจากภายนอกเข้ามาทำการค้าภายในเขตพื้นที่เมืองดอยสะเก็ดมากยิ่งขึ้น⁵⁷

แนวโน้มความเติบโตของย่านการค้าและเมืองเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนมากขึ้นอีกขั้นเมื่อเริ่มมีโครงการพัฒนาโครงสร้างระบบเส้นทางคมนาคมขนส่งที่เกิดขึ้นในยุคของเจ้าแก้ววันรัฐ ที่ในขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าราชวงศ์ในเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ของนครเชียงใหม่องค์ที่ 8 ได้ทรงเป็นองค์ประธานในการตัดถนนสู่เมืองดอยสะเก็ด ในปีพ.ศ. 2446 ซึ่งถือเป็นโครงการจากภาครัฐที่ต้องการสร้างโครงสร้างพื้นฐานในการเชื่อมโยงอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น⁵⁸ ส่งผลต่อเนื่องไปถึงการย้ายที่ว่าการแขวงเดิมมาตั้งอยู่ใกล้กับสถานีตำรวจ มีการยกสถานะที่ว่าการแขวงเป็นที่ว่าการอำเภอดอยสะเก็ด รวมถึงมีการเปลี่ยนชื่อชุมชนจากบ้านดินดอยเป็น “ชุมชนบ้านเชิงดอย” ในเวลาต่อมา⁵⁹



⁵⁷ โกศล ปรารักษ์. ดอยสะเก็ด-ร่องรอยอารยธรรมสิบสองพันนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่ : อักษรคอมส์พริ้นท์, 2537.

⁵⁸ สงวน โชติสุขรัตน์. ประชุมตำนานล้านนาไทย. กรุงเทพฯ : อินเดียนส์ไตร์, 2515. หน้า 634-640.

⁵⁹ โกศล ปรารักษ์. ดอยสะเก็ด-ร่องรอยอารยธรรมสิบสองพันนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่ : อักษรคอมส์พริ้นท์, 2537.

ภาพที่ 5.48 แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งชุมชนและศูนย์กลางด้านการปกครองของเมืองคอยสะเกิดตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ. 1932-2445 กระทั่งถูกพัฒนาเป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจ-สังคมในปัจจุบัน
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคอยสะเกิดและ <https://www.google.co.th/maps> เข้าถึงเมื่อ 1 กรกฎาคม 2560

พัฒนาการของเมืองที่เกิดขึ้นภายหลังปีพ.ศ. 2464 โดยการเข้ามามีบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจเมืองเชียงใหม่ของเส้นทางรถไฟสายเหนือ มีความสัมพันธ์กับการดำเนินนโยบายเกษตรกรรมแบบพันธสัญญาของภาครัฐอย่างมีนัยยะสำคัญ ทั้งการผลักดันอุตสาหกรรมค้าข้าวและการสนับสนุนให้มีการปลูกใบยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนีย เพื่อตอบรับกับอุตสาหกรรมการผลิตใบยาสูบที่กำลังเติบโตอย่างรวดเร็วในราวปีพ.ศ. 2475⁶⁰ รวมถึงการดำเนินโครงการพัฒนาโครงสร้างระบบชลประทาน โดยเจ้าราชภาทินัย (เมืองชื่น ณ เชียงใหม่) ที่ได้ริเริ่มสร้างฝายกั้นลำน้ำแม่กวงที่คอยสะเกิดเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม การเกษตรขนาดใหญ่ของเมืองเชียงใหม่ในอนาคต นั้นหมายถึงการใช้พื้นที่เกษตรกรรมอย่างเต็มประสิทธิภาพตลอดทั้งปี โดยการสลับหมุนเวียนปลูกพืชตามฤดูกาล ระบบเศรษฐกิจของเมืองที่มีได้ผูกขาดกับการค้าขายแบบเดิม ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างฐานะขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว

เศรษฐกิจที่เติบโตในช่วงนี้ส่งผลต่อการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของกลุ่มอาคารบ้านเรือนทั้งในชุมชนการค้าและเขตชุมชนบ้านป่าคา ในกรณีของชุมชนบ้านป่าคานั้นมีข้อจำกัดด้านการจัดสรรและการถือครองที่ดินของกลุ่มตระกูลเจริญทรัพย์ทางตอนเหนือติดกับวัดป่าคา ทำให้สามารถสันนิษฐานถึงลักษณะการขยายตัวของชุมชน ว่าอาจมีความเป็นไปได้ที่ชุมชนป่าคาจะขยายตัวลงไปทางตอนใต้ ซึ่งเป็นเพียงพื้นที่ว่างเปล่า ส่วนกรณีการขยายตัวของชุมชนบ้านเชิงคอย ก็ได้รับผลกระทบจากการจัดสรรที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ส่วนราชการที่อยู่ทางตอนใต้ของศูนย์กลางทางการค้าด้วยเช่นกัน ส่งผลให้การเติบโตของชุมชนในยุคนี้ สามารถสันนิษฐานว่าอาจมีความเป็นไปได้ที่ชุมชนจะขยายตัวไปทางตอนเหนือ และอาคารบ้านเรือนบางส่วนแผ่ขยายไปตามเส้นทางสัญจรในแนวตะวันออก-ตะวันตก เนื่องจากเส้นทางดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับตลาดผดุงคอยแดนและที่ตั้งของบ้านผู้นำชุมชน ทั้งนี้การ

⁶⁰ ณริสสร ชีรทีป. ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทลื้อ ตำบลหลวงเหนือ อำเภอคอยสะเกิด เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2460-2540 : ศึกษาผ่านลักษณะและเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำที่เป็นทางการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.

⁶¹ เชื้อนแม่กวงอุดมธารา. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://th.wikipedia.org/wiki/เชื้อนแม่กวงอุดมธารา> สืบค้น 19 กรกฎาคม 2560.

จัดสร้างอาคารบ้านเรือนตามเส้นทางสัญจรยังเป็นผลมาจากความสะดวกสบายในการเข้าถึง และในเวลาเดียวกันนั้นยังมีการจัดรูปที่ดินให้มีความสัมพันธ์กับพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ด้านหลังอาคารพักอาศัยหรืออาคารเพื่อการค้าด้วยเช่นกัน การติดต่อการค้าและการเดินทางยังคงใช้เส้นทางหลักสองสายที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งถือเป็นเส้นทางสัญจรภายใน นอกเหนือจากนั้นแล้วชุมชนทั้งสองยังใช้เส้นทางที่สามารถเชื่อมชุมชนบ้านป่าคาเข้ากับตลาดผดุงคอยแดนได้โดยตรง ผ่านการอาศัยเส้นทางเดินเท้าที่วางตัวขนานไปกับเส้นทางการค้าสายคอยสะเก็ด-สันกำแพง



ภาพที่ 5.49 แผนที่แสดงพัฒนาร้านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ดราวปีพ.ศ. 2480

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคอยสะเก็ด

โครงสร้างสาธารณูปโภคสาธารณูปการของเมืองยังคงได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยการปรับปรุงเส้นทางสัญจรสายหลัก-รองให้รองรับการคมนาคมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อรองรับกิจกรรมทางเกษตรอื่นๆ ที่ค่อยๆ ขยายตัว และส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวมของเมืองในเวลาต่อมา เริ่มตั้งแต่ในปีพ.ศ. 2484 ที่กลุ่มตระกูลเจริญทรัพย์ ได้เข้ามามีบทบาทในการเป็น

ได้ไฟใหญ่ในการดำเนินธุรกิจผลิตและแปรรูปใบยาสูบ รวมถึงกิจการที่เกี่ยวกับสัมปทานป่าไม้ที่ได้ดำเนินมาก่อนหน้าแล้ว อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ทั้งสองเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินผืนใหญ่ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของศูนย์กลางเมืองของกลุ่มตระกูลนายทุน จากเดิมเป็นที่ดินว่างเปล่าให้กลายเป็นที่ตั้งอาคารโรงบ่มใบยาสูบ โรงงานและโรงเลื่อยขนาดใหญ่⁶²

กระทั่งถัดมาในปีพ.ศ. 2485 ที่ภาวะความไม่สงบจากเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาทำการค้าภายในพื้นที่เศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ดของกลุ่มพ่อค้าชาวจีน ซึ่งมีความสอดคล้องใกล้เคียงกับหลักฐานการเปิดกิจการร้านขายของชำเป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 2486⁶³ ในเบื้องต้นกลุ่มพ่อค้ามักอาศัยและสร้างเรือนค้าอยู่โดยรอบตลาดผดุงคอยแดน การดำเนินธุรกิจมักทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้าทางการเกษตรแปรรูปและดำเนินธุรกิจปล่อยเงินกู้ สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางการเมืองการปกครองในยุคนี้ เป็นปัจจัยที่ช่วงกระตุ้นให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยและทำการค้าร่วมกันของกลุ่มนายทุนและพ่อค้าจากภายนอก เช่น พ่อค้าชาวจีน ชาวพม่า ชาวไทใหญ่ (เงี้ยว) ซึ่งมักกระจุกตัวรวมกันอยู่บริเวณจุดตัดทางแยกของเส้นทางการค้าสำคัญสองสายคือเส้นทางการค้าเชียงใหม่-เชียงราย และเส้นทางการค้าคอยสะเก็ด-สันกำแพง บริเวณเชิงคอยอันเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุดอยสะเก็ด⁶⁴

การหลั่งไหลเข้ามาของประชากรภายนอกทั้งกลุ่มแรงงานและกลุ่มพ่อค้าชาวจีน ได้ทำให้เกิดปรากฏการณ์การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและองค์ความรู้ โดยเฉพาะการถ่ายทอดและพัฒนาต่อยอดทักษะเชิงช่างของสถาปัตยกรรมเรือนค้า ที่มักเป็นเรือนค้าไม้ ความสูง 1-2 ชั้น โครงสร้างและผนังหุ้มอาคารรวมถึงหลังคาทั้งหมดเป็นไม้ รูปแบบหลังคาส่วนใหญ่เป็นแบบจั่วผสมปั้นหยา หันด้านสกัดไปในแนวทิศเหนือ-ใต้ตามคติความเชื่อเรื่องทิศมงคลของชาวไทลื้อ ผนังอาคารใช้แผ่นไม้วางซ้อนแบบเป็นเกล็ดเพื่อกันน้ำฝนไหลซึมเข้าอาคาร กระทั่งในเวลาต่อมาเกิดการเปลี่ยนวัสดุผนังหลังคาเป็นกระเบื้องซีเมนต์และหลังคาดินเผาแผ่นเรียบ เพื่อให้มีความทนทานต่อแดดฝนได้ดียิ่งขึ้น อาคารเรือนค้าส่วนใหญ่เป็นการพัฒนารูปแบบจากอาคารเรือนเครื่องผูก และบางส่วนมีการก่อสร้างต่อเติมเป็น

⁶² โกศล ปราคำ. คอยสะเก็ด-ร่องรอยอารยธรรมสิบสองพันนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่ : อักษรคอมส์พริ้นท์, 2537.

⁶³ สัมภาษณ์พ่อนานสุชาญ รัตนประทุมชัย อายุ 71 ปี อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีมุงเมือง หมู่ที่ 5 ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ วันที่ 9 พฤศจิกายน 2542. อ้างถึงใน ณริสสร ชิริทิป. ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทลื้อ ตำบลหลวงเหนือ เมืองคอยสะเก็ด เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2460-2540 : ศึกษาผ่านลักษณะและเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้ที่เป็นทางการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543. หน้า 90.

⁶⁴ จริยาภรณ์ เรืองกาญจน์. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

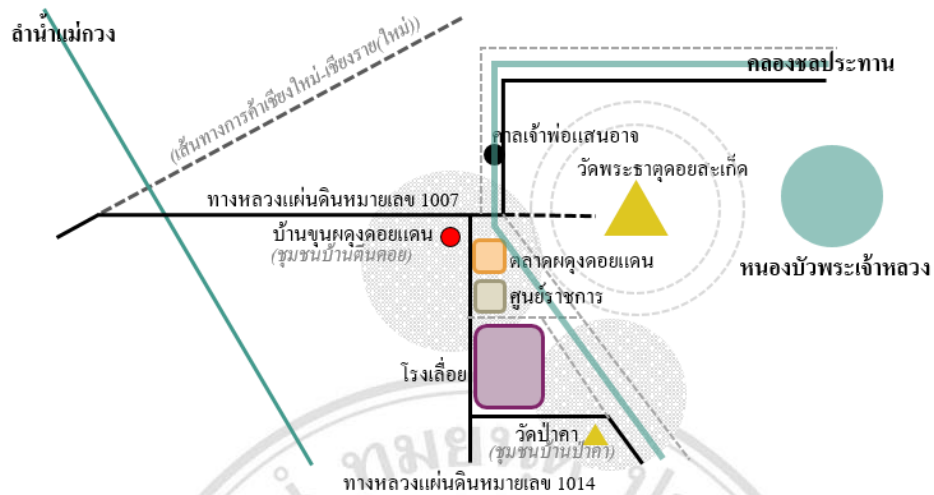
อาคารเรือนคำ 2 ชั้นให้มีพื้นที่พักอาศัยอยู่บริเวณชั้นสองของอาคาร เพื่อความสะดวกสบายในการดูแลเรื่องความปลอดภัยของทรัพย์สิน เรือนคำทั้งแบบชั้นเดียวและสองชั้นในยุคนี้เริ่มขยายตัวออกจากพื้นที่รอบตลาดสู่ถนนสายใต้ตะวันตก และโดยเฉพาะสายตะวันออกที่เชื่อมสู่วัดพระธาตุคอกสะเก็ด เรือนคำมีความหนาแน่นสูงกว่าพื้นที่อื่นๆ เป็นเพราะบริเวณริมถนนสายดังกล่าวมีผู้คนมักเดินทางขึ้นมาสักการะพระธาตุคอกสะเก็ดอยู่ไม่ขาด จึงทำให้มีจำนวนลูกคำที่มาจับจ่ายซื้อของมากขึ้นตามไปด้วย อีกสิ่งหนึ่งที่เรือนคำบนถนนสายนี้แตกต่างไปจากเรือนคำที่ตั้งอยู่บริเวณอื่น คือการหันด้านสกัดหลังคาในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ตามลักษณะการวางด้านยาวของเรือนออกประจันกันถนน และการวางอาคารที่ลดหลั่นกันไปตามลักษณะภูมิประเทศแบบเนินเขา ทำให้เกิดเป็นภูมิทัศน์เมืองที่สวยงามและมีค่อนข้างแปลกตา⁶⁵ (ดูภาพที่ 5.55)

นอกจากธุรกิจอุตสาหกรรมขนาดใหญ่และการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้ชุมชนบ้านเชิงคอกและชุมชนบ้านป่าคามีอัตราการขยายตัวของพื้นที่และประชากรเพิ่มขึ้นแบบก้าวกระโดดแล้ว ธุรกิจภาคการเกษตรและประชากรกลุ่มเกษตรกร ยังได้รับการดูแลและสนับสนุนจากทางภาครัฐด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากแนวทางการพัฒนาระบบการจัดการน้ำ ที่กรมชลประทานได้ต่อยอดโครงการชลประทานเดิมโดยการสร้างฝายหินขึ้นทดแทน และทำการสร้างคลองสาขาขึ้นเพื่อรองรับความต้องการในการอุปโภค บริโภค และใช้สำหรับหล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรม ในปีพ.ศ. 2491⁶⁶ โดยหนึ่งในคลองส่งน้ำที่มีบทบาทต่อลักษณะการขยายตัวของชุมชนพักอาศัยของเมืองในเวลาต่อมา มีลักษณะเส้นทางเดินน้ำที่พาดผ่านพื้นที่ตลาดและชุมชนบ้านเชิงคอกลงไปทางตอนใต้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

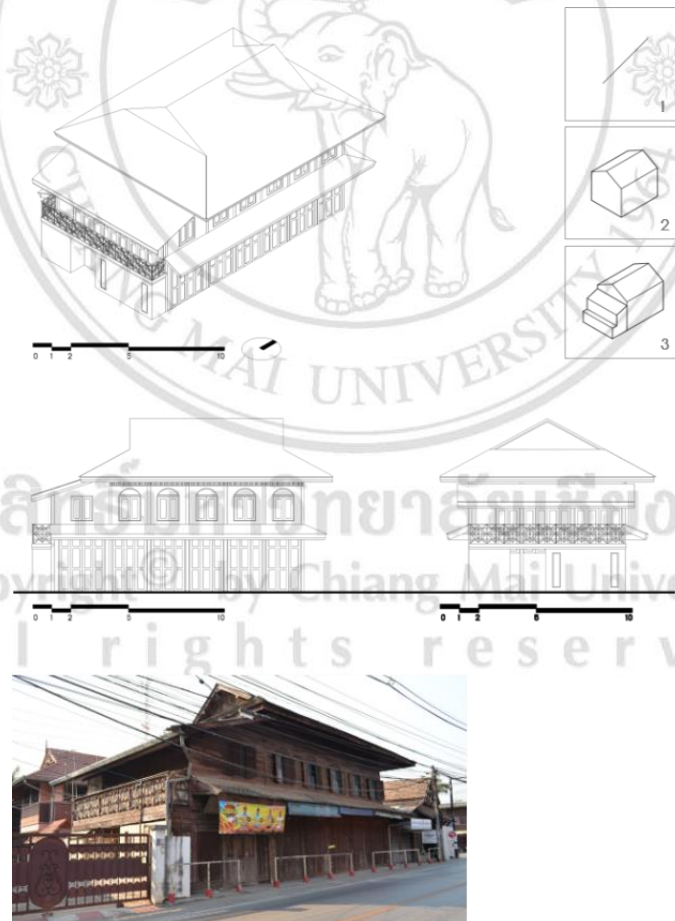
⁶⁵ ประณีต สุริโยตร. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

⁶⁶ เขื่อนแม่กวงอุดมธารา. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://th.wikipedia.org/wiki/เขื่อนแม่กวงอุดมธารา> สืบค้น 19 กรกฎาคม 2560.



ภาพที่ 5.50 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองดอยสะเก็ด
ช่วงปีพ.ศ. 2450-2500

ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองดอยสะเก็ด



ภาพที่ 5.51 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ด

ในช่วงปีพ.ศ. 2485-2500⁶⁷

ที่มา : ผู้วิจัย.



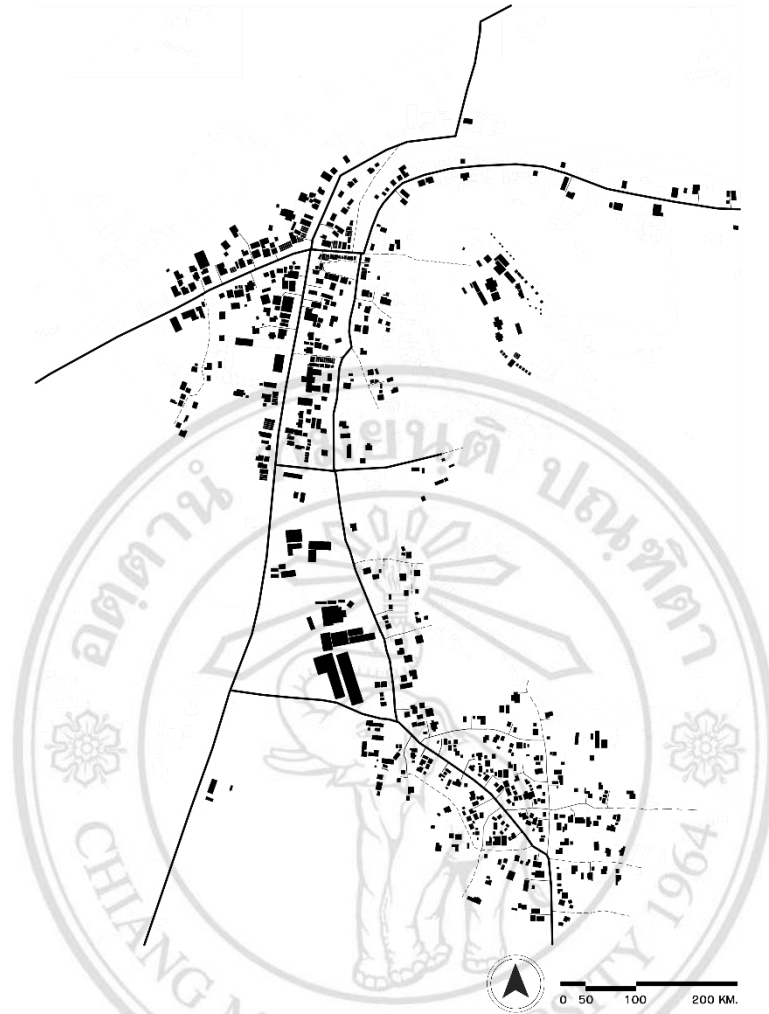
ภาพที่ 5.52 บรรยายภาพพิธีถวายพระเพลิงขุนผดุงคอยแดน ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะอาคารเรือนค้า

และอาคารพาณิชย์บริเวณย่านเศรษฐกิจบนถนนสายคอยสะเก็ด-สันกำแพง ช่วงปีพ.ศ. 2500

ที่มา : จริยาภรณ์ เรื่องกาญจน์, 2559.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

⁶⁷ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 283.



ภาพที่ 5.53 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองดอยสะเก็ดราวปีพ.ศ. 2500

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองดอยสะเก็ด

5.3.4. พัฒนาการของเมืองดอยสะเก็ดยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท (พ.ศ. 2504-2524) เป็นยุคสมัยที่ย่านเศรษฐกิจเมืองดอยสะเก็ดได้รับการพัฒนาระบบโครงข่ายเส้นทางสัญจรให้มีคุณภาพและได้มาตรฐาน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบคมนาคมขนส่งและขบวนพาหนะสมัยใหม่ที่มีการใช้งานอย่างแพร่หลาย ภายหลังการมาถึงของเส้นทางรถไฟสายเหนือตั้งแต่ปีพ.ศ. 2464 นายทุนบางกลุ่มริเริ่มดำเนินธุรกิจขนส่งมวลชน ซึ่งส่วนใหญ่เดิมทีเป็นกลุ่มพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง ระบบรูปแบบการดำเนินงานที่ลดความนิยมลง ผันวนกับการเข้ามาของเทคโนโลยียานพาหนะแบบใหม่ที่รวดเร็ว นำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนเครื่องมือในการดำเนินธุรกิจ รถบรรทุกขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “รถคอกหมู” ถูกนำมาใช้แทนที่สัตว์ต่างเดิม รูปแบบการดำเนินธุรกิจเริ่มต้นจากการขนส่งสินค้าทางการเกษตร ภายหลังมีเริ่มมีการรับส่งสินค้าอื่นๆ ทั้งสัตว์เลี้ยงสำหรับบริโภค สินค้าที่มาจากฐานผลิตในโรงงานอุตสาหกรรม

หรือแม้กระทั่งผู้คนที่ต้องการเดินทางไปมาระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองคอสเก้ด รูปแบบการคมนาคมและการขนถ่ายสินค้าดังกล่าวได้รับความนิยมมากขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว โดยเฉพาะในราวปี พ.ศ. 2502 ที่กลุ่มนายทุนตระกูลไทยสวัสดิ์เริ่มดำเนินธุรกิจอย่างจริงจัง นอกจากรูปแบบกิจการขนส่งนี้จะมีส่วนในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจการค้าของเมืองโดยตรงแล้ว ยังได้ส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบย่อยของเมือง ดังจะเห็นได้จากการการปรับปรุงพัฒนาสะพานข้ามลำน้ำบริเวณบ้านน้ำแพร่และบ้านเหมืองห้าให้เป็นสะพานไม้ที่แข็งแรงทนทาน ส่วนสะพานข้ามลำน้ำบริเวณบ้านแม่กวักถูกจัดสร้างใหม่เป็นสะพานเหล็ก ที่มีความแข็งแรงเพียงพอที่จะรองรับน้ำหนักบรรทุกของรถได้⁶⁸

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับอุตสาหกรรมเกษตร ยังคงดำเนินการต่อเนื่องจากยุคสมัยที่มา และเริ่มปรากฏผลชัดเจนขึ้นในปีพ.ศ. 2519 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในท้องที่ชุมชนเมืองคอสเก้ด และได้พระราชทานพระราชดำริให้กรมชลประทาน ดำรงและศึกษาการพัฒนาลำน้ำสาขาของแม่น้ำกวักขึ้น⁶⁹ นำมาซึ่งการพัฒนาระบบคลองส่งน้ำในปีพ.ศ. 2520 และส่งผลกระทบต่อความนิยมในการใช้น้ำบาดาลของชาวบ้านที่ลดลง โดยหันไปใช้ระบบคลองส่งน้ำที่รัฐเป็นผู้จัดสรรให้แทน



ภาพที่ 5.54 ลักษณะสภาพแวดล้อมของคลองชลประทานที่ไหลผ่านย่านเศรษฐกิจเมืองคอสเก้ด
ที่มา : ผู้วิจัย.

การจัดสร้างคลองชลประทานดังกล่าว ยังนำมาซึ่งองค์ประกอบของเมืองที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน นั่นคือการพัฒนาเส้นทางสัญจรทั้งสองฟากคลองควบคู่ไปด้วย โดยระบบคลองและถนนจะพาดผ่านเชิงคอสเก้ดพระธาตุคอสเก้ดทางด้านทิศตะวันตก ยาวลงไปทางด้านทิศใต้ของเมือง ทำให้ลักษณะโครงข่ายเส้นทางสัญจรมีความเชื่อมโยงกันทั้งเส้นทางสัญจรหลักในอดีต (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014) ที่ทำหน้าที่เชื่อมเขตเศรษฐกิจเมืองคอสเก้ดเข้ากับเมืองสันกำแพงและเมืองลำพูน

⁶⁸ จริยาภรณ์ เรืองกาญจน์. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

⁶⁹ เขื่อนแม่กวงอุดมธารา. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <https://th.wikipedia.org/wiki/เขื่อนแม่กวงอุดมธารา> สืบค้น 19 กรกฎาคม 2560.

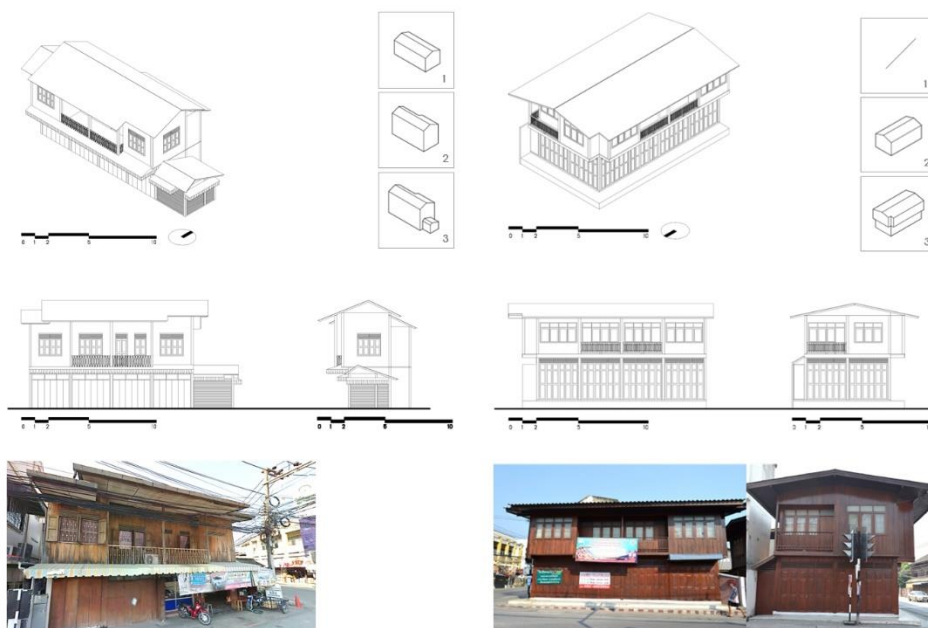
เส้นทางสัญจรสายรอง (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1007) เชื่อมเขตเศรษฐกิจเมืองคอยสะเกิดเข้ากับเมืองเชียงใหม่ และเส้นทางย่อยภายในชุมชนเป็นการเชื่อมพื้นที่เศรษฐกิจของเมืองเข้ากับชุมชนอื่นๆที่อยู่โดยรอบ โดยที่มีเส้นทางสายคอยสะเกิด-น้ำพุร้อนสันกำแพง เป็นเส้นทางการค้าเมียงที่สำคัญในอดีต เส้นทางสัญจรที่สำคัญของเมืองจะวางตัวอยู่ในแนวทิศเหนือ-ใต้ และมีระบบตรอกซอยเป็นตัวเชื่อมถนนหลักทุกสายเข้าด้วยกัน ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 118 สายเชียงใหม่-สันป่าสัก เส้นทางสัญจรที่กระจายตัวอย่างทั่วถึง มีส่วนช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจและเป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้ชุมชนที่พักอาศัยย่านการค้าขยายตัวไปทางตอนเหนือและที่ราบเชิงเขาด้านตะวันออกมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ชุมชนป่าคามิ้อัตราการเติบโตลดต่ำลง เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบและการใช้พื้นที่เมืองแล้วจะพบว่า การขยายตัวของชุมชนเมืองคอยสะเกิดเริ่มประสบกับข้อจำกัดหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ทางตอนใต้ของย่านเศรษฐกิจที่ได้ถูกใช้สอยเพื่อเป็นสถานที่ราชการและที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ทางตะวันตกเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและเส้นทางคมนาคมขนาดใหญ่

รูปแบบของเศรษฐกิจการค้าและองค์ประกอบชุมชนที่ปรับเปลี่ยนตามกระแสสังคม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของภาครัฐ ทำให้ภายหลังปีพ.ศ. 2527 ที่การค้าขายแบบคาราวานวัวต่างม้าต่างหมดบทบาทลงอย่างสิ้นเชิง และถูกแทนที่ด้วยระบบการขนส่งแบบใหม่ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ส่งผลเชิงประจักษ์ให้พื้นที่ตลาดขยายตัวและปรากฏการปลูกสร้างอาคารเรือนค้าที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นบนพื้นที่ริมเส้นทางสัญจร นับตั้งแต่บริเวณเชิงคอยซึ่งเป็นบริเวณหัวตลาดคอยคอดแดนไถ่ลงมาในเป็นเส้นตรงในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยลักษณะการกระจายตัวของเรือนร้านค้าจะเริ่มเบาบางลงเมื่อออกห่างจากพื้นที่ตลาด โดยที่อาคารเรือนค้าเป็นเรือนค้าขาย 2 ชั้น ขนาดความกว้าง 4 ช่วงเสา ช่วงละ 3.00 เมตร โครงสร้างอาคารมีลักษณะร่วมสมัยและมีการนำวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้กับอาคารมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากลักษณะการก่อสร้างอาคารชั้นล่างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วนโครงสร้างชั้นบนเป็นไม้เนื้อแข็ง ผนังอาคารด้านล่างและด้านบนเป็นผนังไม้-โครงเคร่าไม้เนื้อแข็ง กรอบอาคารของผนังชั้นบนมีการออกแบบให้ยึดหดแตกต่างกันเพื่อก่อให้เกิดเป็นพื้นที่ระเบียง หลังคาทรงจั่วที่มีการซ้อนปีกหลังคารองไว้ข้างใต้ตัวหลังคา พื้นอาคารมักมีความสูงเท่ากับระดับพื้นถนน บริเวณด้านหน้าเว้นระยะทางเท้ากว้างประมาณ 0.50-1.00 เมตร ช่องเปิดส่วนพื้นที่เพื่อการค้าด้านล่างใช้ประตูบานเฟี้ยมไม้ที่สูงจรดใต้ท้องคาน โดยเหนือบานประตูขึ้นไปมีช่องแสงกระจกลวดลาย ช่องเปิดอาคารชั้นบนทั้งหมดเป็นบานเปิดไม้ที่มีช่องบานเกล็ดไม้ระบายอากาศอยู่เหนือบานหน้าต่าง⁷⁰

⁷⁰ วิไลวรรณ ทองสว่าง, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

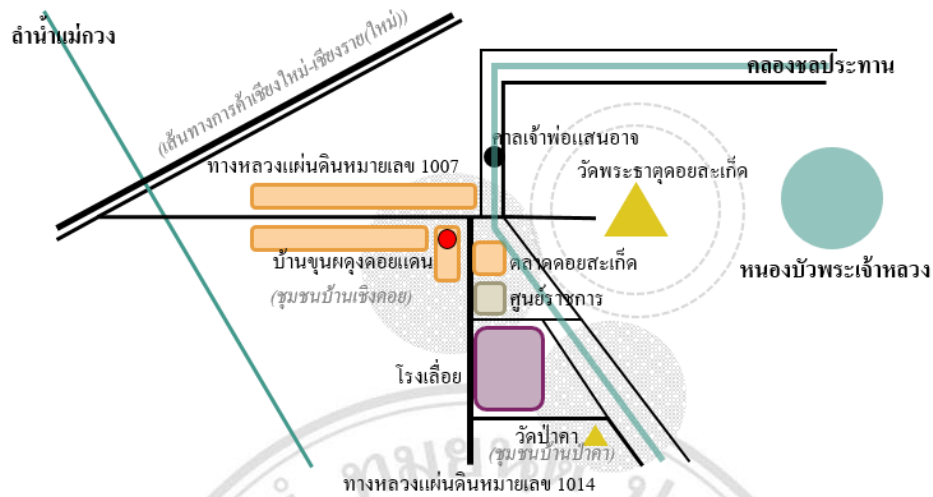


ภาพที่ 5.55 ภาพภูมิทัศน์ของและลักษณะเรือนค้ำบนถนนทางขึ้นวัดพระธาตุคอยสะเกิด ปีพ.ศ. 2515
ที่มา : <http://www.kmarts.rmutl.ac.th/forum/index.php?topic=572.0> เข้าถึงเมื่อ 9 พฤษภาคม 2557



ภาพที่ 5.56 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้ำในย่านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเกิด
ในช่วงปีพ.ศ. 2500-2520⁷¹
ที่มา : ผู้วิจัย.

⁷¹ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 284 และ 286.



ภาพที่ 5.57 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองคองสะเก็ดปีพ.ศ. 2500-2560
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคองสะเก็ด



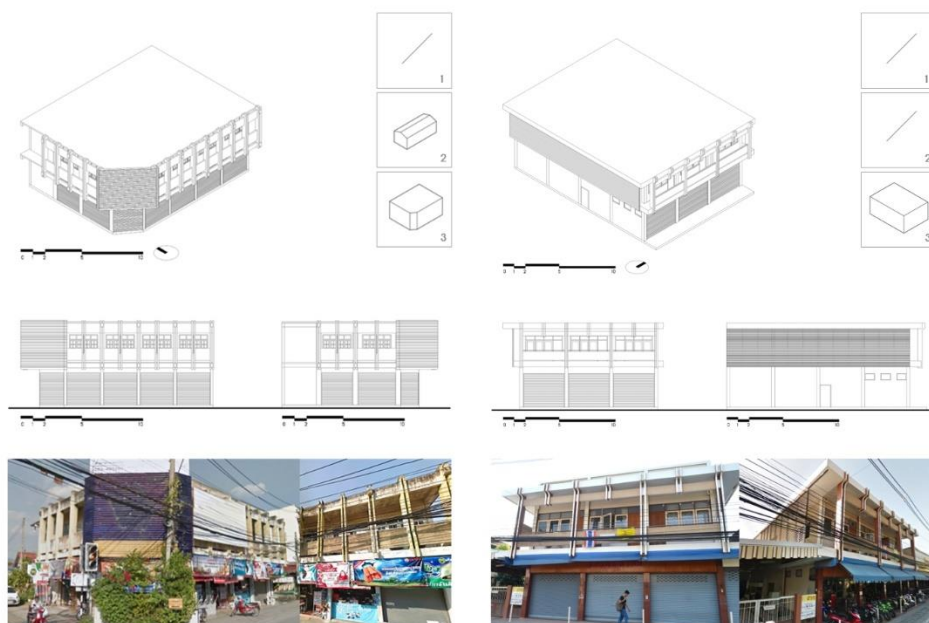
ภาพที่ 5.58 พัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองคองสะเก็ดราวปีพ.ศ. 2530
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคองสะเก็ด

5.3.5. พัฒนาการของเมืองคอยสะเก็ดยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม (พ.ศ. 2525-2544)

ราคาพืชผลในภาคเกษตรที่ลดต่ำลงอย่างต่อเนื่อง ได้ส่งผลกระทบต่ออัตราการจับจ่ายและภาคเศรษฐกิจของเมืองคอยสะเก็ดโดยรวมที่ถดถอยลงอย่างเห็นได้ชัด ทำให้ภาครัฐจึงแสวงหาแนวทางการกระตุ้นเศรษฐกิจด้วยนโยบายสนับสนุนให้มีการสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวใหม่ขึ้น จากความต้องการสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่ขาดแคลน ในนาม “หนองบัวพระเจ้าหลวง” โดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากตัวอำเภอไปราว 3 กิโลเมตร สภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์และทัศนียภาพที่สวยงามช่วยส่งเสริมให้หนองบัวพระเจ้าหลวงได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว กระทั่งมีการประชาสัมพันธ์จากภาครัฐและมีการวางแผนให้สถานที่ท่องเที่ยวดังกล่าวพัฒนาสู่การเป็นพื้นที่เศรษฐกิจแห่งใหม่ของเมือง แต่ในช่วงเวลาต่อมาภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับสภาวะความแห้งแล้งอย่างรุนแรง ได้ทำให้การท่องเที่ยวหนองบัวพระเจ้าหลวงซบเซาลง และถึงแม้จะมีความพยายามพลิกฟื้นสถานการณ์เพียงใดก็ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากการเกิดขึ้นของสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับความต้องการสถานที่ท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนไป

ความเจริญด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรมการก่อสร้าง ที่แผ่ขยายเข้ามาพร้อมกับการพัฒนาโครงข่ายเส้นทางสัญจรและระบบทุนนิยม อาคารพาณิชย์สมัยใหม่จึงถูกปลูกขึ้นเพื่อสนับสนุนธุรกิจสินค้าประเภทเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ และจักรยานยนต์ ของกลุ่มตระกูล “ชัยมงคล” และตระกูล “เจริญเมือง” ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนผ่านพฤติกรรมการคมนาคมของผู้คนและเศรษฐกิจของเมืองคอยสะเก็ดค่อนข้างมาก อาคารส่วนใหญ่ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังแบบก่ออิฐฉาบปูน เรียบทาสี หลังคาแบน พื้นที่ภายในอาคารชั้นล่างกว้างขวางและมีขนาดใหญ่กว่าอาคารเรือนค้าเกือบ 1 เท่าตัว ทั้งนี้เป็นไปเพื่อใช้รองรับสินค้ามากมายที่จะนำมาจัดแสดง อาคารพาณิชย์สมัยใหม่ที่เกิดขึ้นช่วงแรก ตั้งอยู่บนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1007 ซึ่งเป็นการเลือกที่ตั้งอาคารเพื่อบนทำเลที่ทุกคนสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อสัญจรผ่านไปมาหากต้องการมุ่งเข้าสู่ตัวเมืองเชียงใหม่หรือกลับจากตัวเมืองเชียงใหม่มายังคอยสะเก็ด อาคารพาณิชย์สมัยใหม่บางส่วนยังตั้งอยู่บนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 เนื่องจากเป็นเส้นทางเชื่อมต่อกับชุมชนรอบนอกและเมืองสันกำแพง หากแต่ยังมีจำนวนน้อยกว่าถนนอีกสายที่กล่าวมาข้างต้นกว่าเท่าตัว⁷²

⁷² จริยาภรณ์ เรื่องกาญจน์. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.59 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองดอยสะเก็ด
ในช่วงปีพ.ศ. 2520-2540⁷³
ที่มา : ผู้วิจัย.

5.3.6. พัฒนาการของเมืองดอยสะเก็ดยุคการท่องเที่ยวและเทคโนโลยี (พ.ศ. 2544-2560) การพัฒนาทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 118 โดยการขยายเส้นทาง 8 เลน ที่เกิดขึ้นในราวปีพ.ศ. 2550 ได้ส่งผลให้มีการติดต่อเดินทางค้าขายระหว่างเมืองเชียงใหม่-เชียงรายได้อย่างสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น แต่มิได้ส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของเนื้อเมืองแต่อย่างใด⁷⁴ ดอยสะเก็ดที่ในขณะนี้มีสถานะเสมือนเมืองทางผ่าน ได้ถูกพัฒนาให้เป็นเมืองแห่งการพักผ่อนและเป็นพื้นที่ที่รองรับธุรกิจสังหาริมทรัพย์ประเภทบ้านจัดสรรขนาดเล็ก-กลาง หรือแม้กระทั่งธุรกิจรีสอร์ตหรือการท่องเที่ยวแบบพำนักระยะยาว (Long Stay) ที่พร้อมเตรียมรับการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุโดยที่มีลูกค้าส่วนใหญ่เป็นนักท่องเที่ยวยุโรปและอเมริกา ทั้งจากสวีเดน, นอร์เวย์, สวิสเซอร์แลนด์ ชื่นชอบทำเลที่เงียบสงบ บรรยากาศดี⁷⁵ ในด้านของตลาดสดดอยสะเก็ดยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลาง

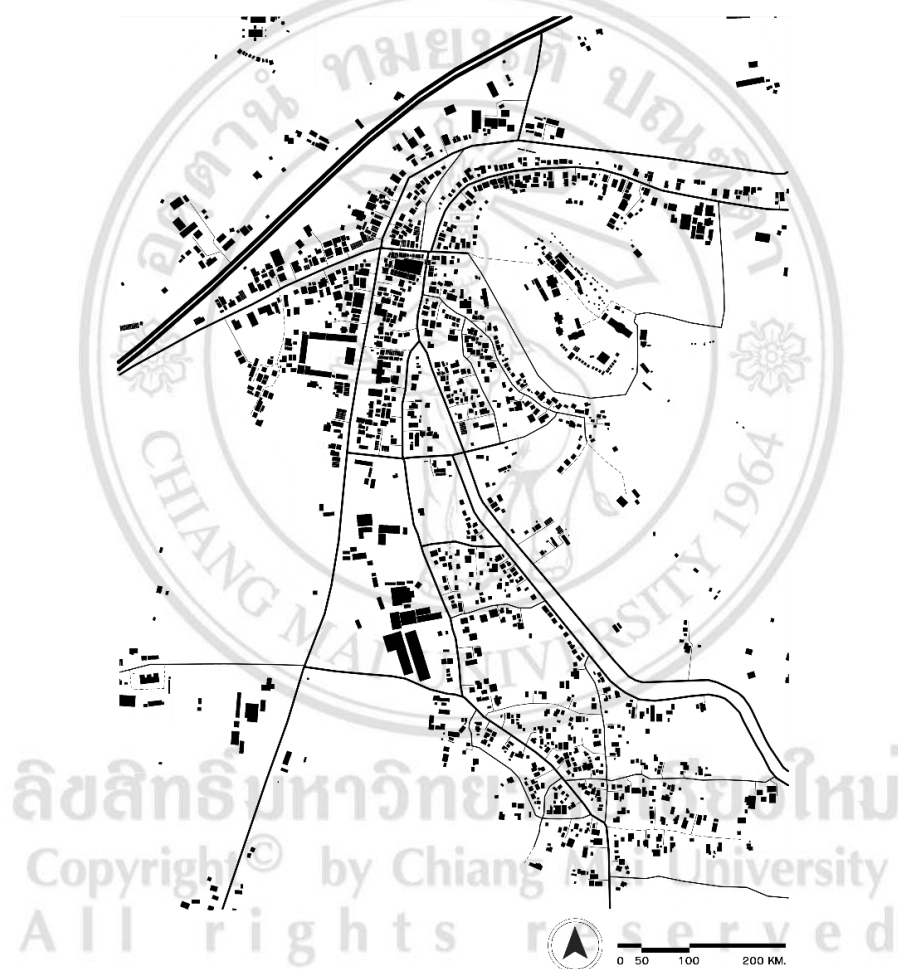
⁷³ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 285 และ 287.

⁷⁴ ชะลอทางคู่"เด่นชัย-เชียงของ"-เพิ่มรถไฟเชื่อม"เชียงราย". [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก :

http://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1428482734 สืบค้น 4 กรกฎาคม 2558.

⁷⁵ ธุรกิจแห่งอนาคต! ส่ง"รีสอร์ตสำหรับผู้สูงอายุ"ในเชียงใหม่ รองรับต่างชาติอยู่นาน-เงินหนัก!. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1467025308 สืบค้น 19 กรกฎาคม 2560. และ รู้

ทางการค้าที่สำคัญเรื่อยมา แม้จะมีการปรับเปลี่ยนลักษณะการค้าไปตามยุคสมัย แต่ยังคงเน้นการซื้อขายของสดและอาคารปรุ้งสำเร็จเรื่อยมา กระทั่งมีการปรับปรุงพัฒนาตลาดในราวปีพ.ศ. 2545 โดยมีการรื้อสร้างอาคารเดิมให้ส่วนอาคารใหม่มีโครงสร้างที่แข็งแรงทนทาน พื้นตลาดและแผงขายของถูกจัดผังใหม่อย่างเป็นระเบียบและสะอาดเรียบร้อย เพื่อกระตุ้นการจับจ่ายและเพิ่มความสามารถในการดึงดูดผู้ซื้อที่อยู่ห่างไกล การลงทุนภาคการค้าปลีกของกลุ่มธุรกิจค้าปลีกสมัยใหม่ที่เข้ามาทำการค้าในราวปีพ.ศ. 2556 อยู่ห่างออกไปทางฟากตะวันตกของตลาดสดคอยสะเก็ดราว 500 เมตร ส่งผลกระทบต่อกิจการค้าปลีกที่อยู่โดยรอบตลาด หากแต่มิได้กระทบกับกลุ่มผู้ค้าของสดภายในตลาดมากนัก⁷⁶



หรือไม่? ชาวต่างชาติชอบซื้อที่อยู่อาศัย ย่านไนน์ในเชียงใหม่. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://baania.com/th/articleรู้หรือไม่? ชาวต่างชาติชอบซื้อที่อยู่อาศัย ย่านไนน์ในเชียงใหม่ สืบค้น 19 กรกฎาคม 2560>.

⁷⁶ จริยาภรณ์ เรืองกาญจน์. สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

ภาพที่ 5.60 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองดอยสะเก็ดปีพ.ศ. 2560

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองดอยสะเก็ด

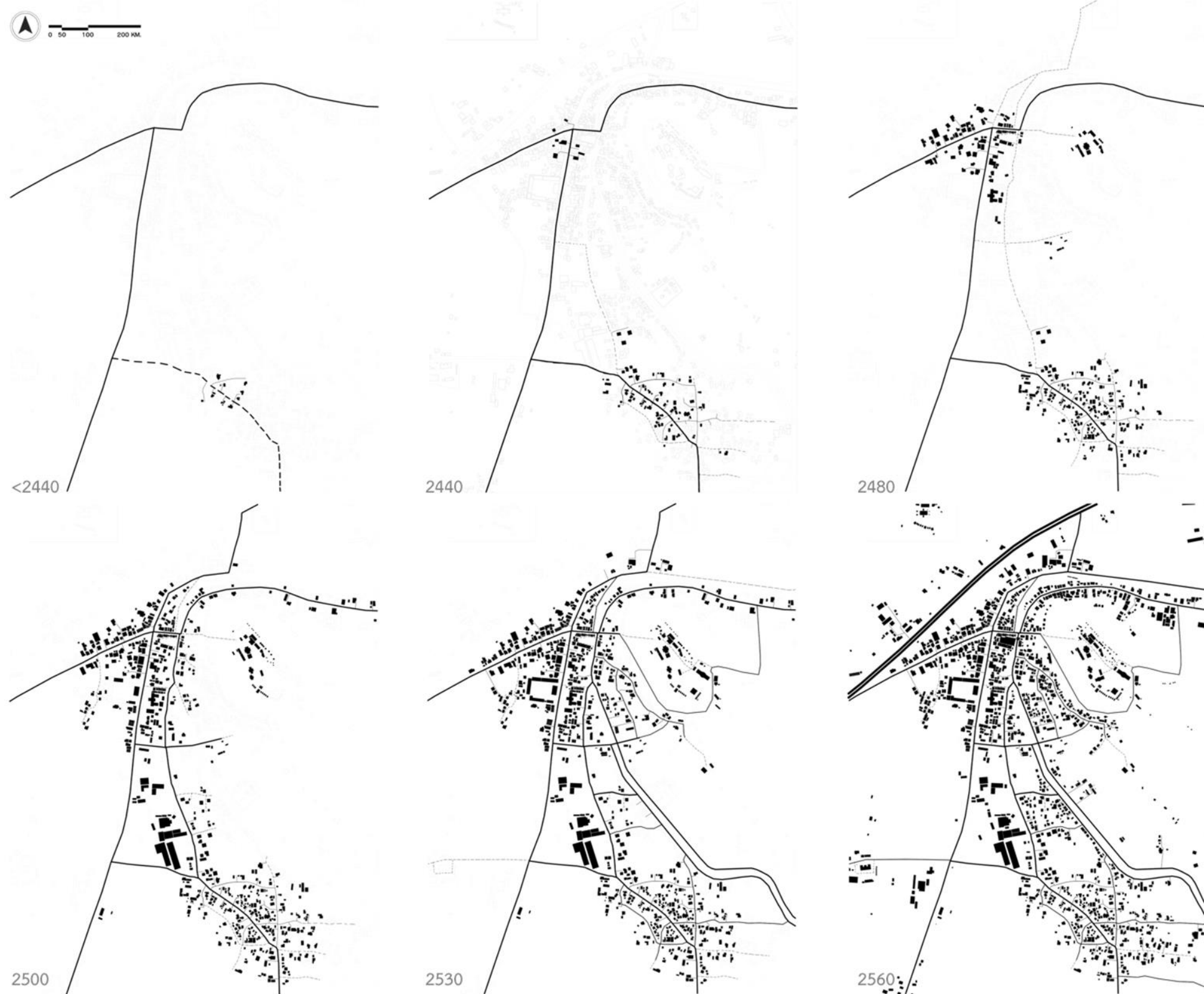


ภาพที่ 5.61 ลักษณะภูมิทัศน์ย่านเศรษฐกิจ (ซ้าย) ลักษณะภูมิทัศน์ส่วนราชการ (กลาง)
และลักษณะภูมิทัศน์เขตที่อยู่อาศัยของเมืองดอยสะเก็ด (ขวา)

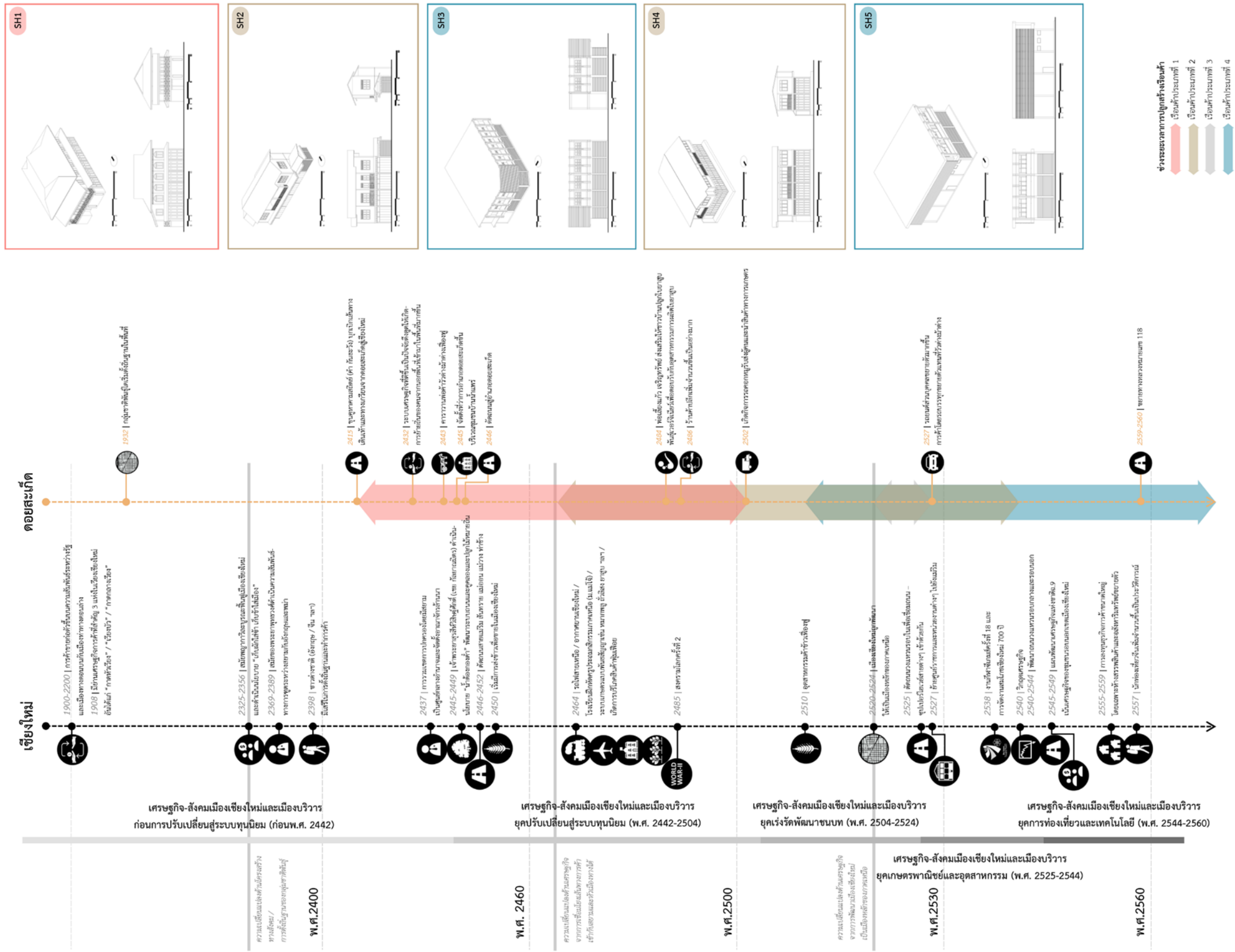
ที่มา : ผู้วิจัย.

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ทำการสรุปแผนที่พัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองดอยสะเก็ด (ดูภาพที่ 5.62) และสร้างแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเรือนค้าในแต่ละยุคสมัย เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการเรือนค้าหรืออาคารพาณิชย์ที่เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา (ดูภาพที่ 5.63)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved



ภาพที่ 5.62 แผนที่สรุปพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองคอยสะเก็ด
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองคอยสะเก็ด



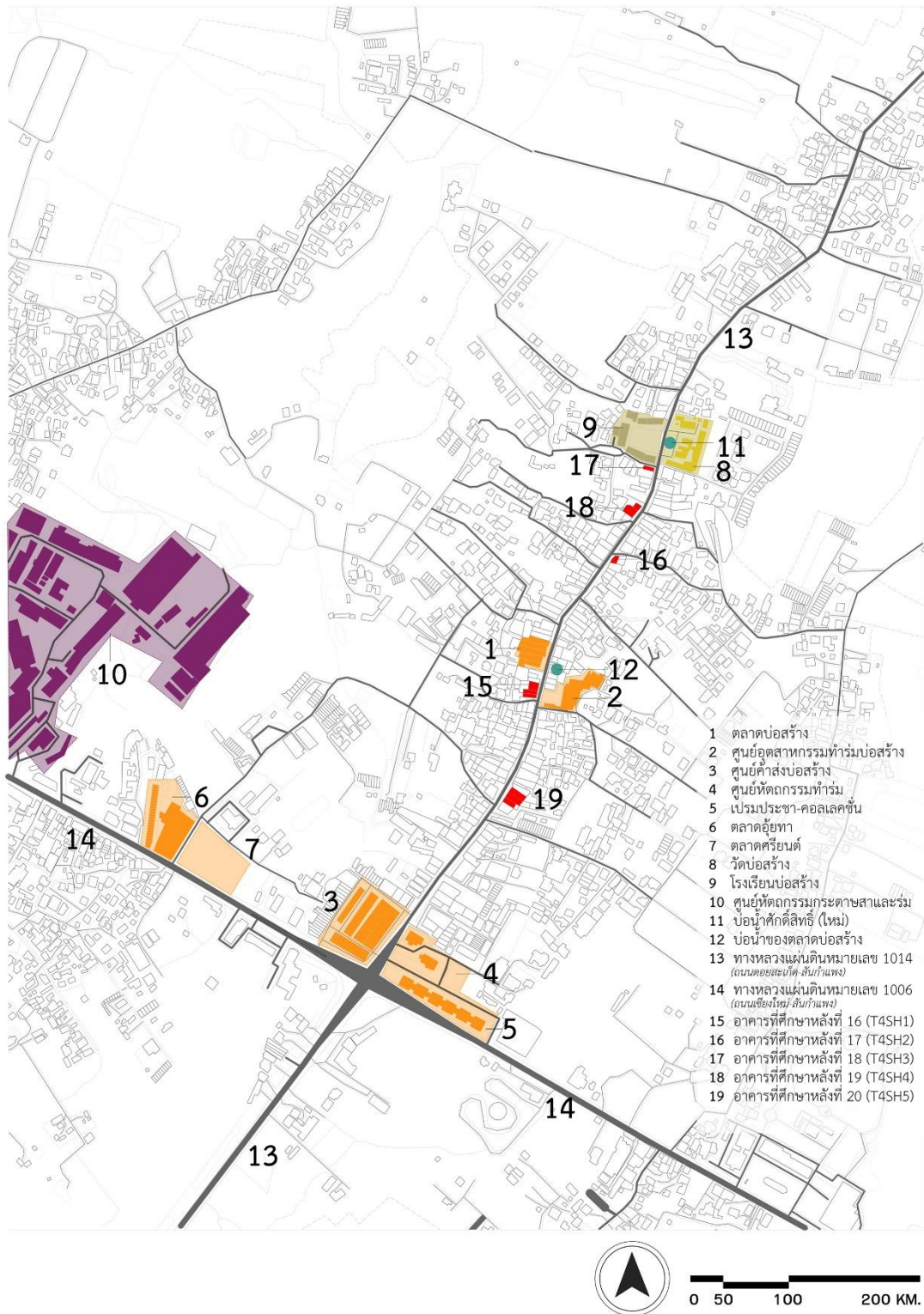
ภาพที่ 5.63 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคมระดับเมืองที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐาน

องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง สถาปัตยกรรมเรือนค้าและการพาณิชย์ของเมืองโดยสังเขป

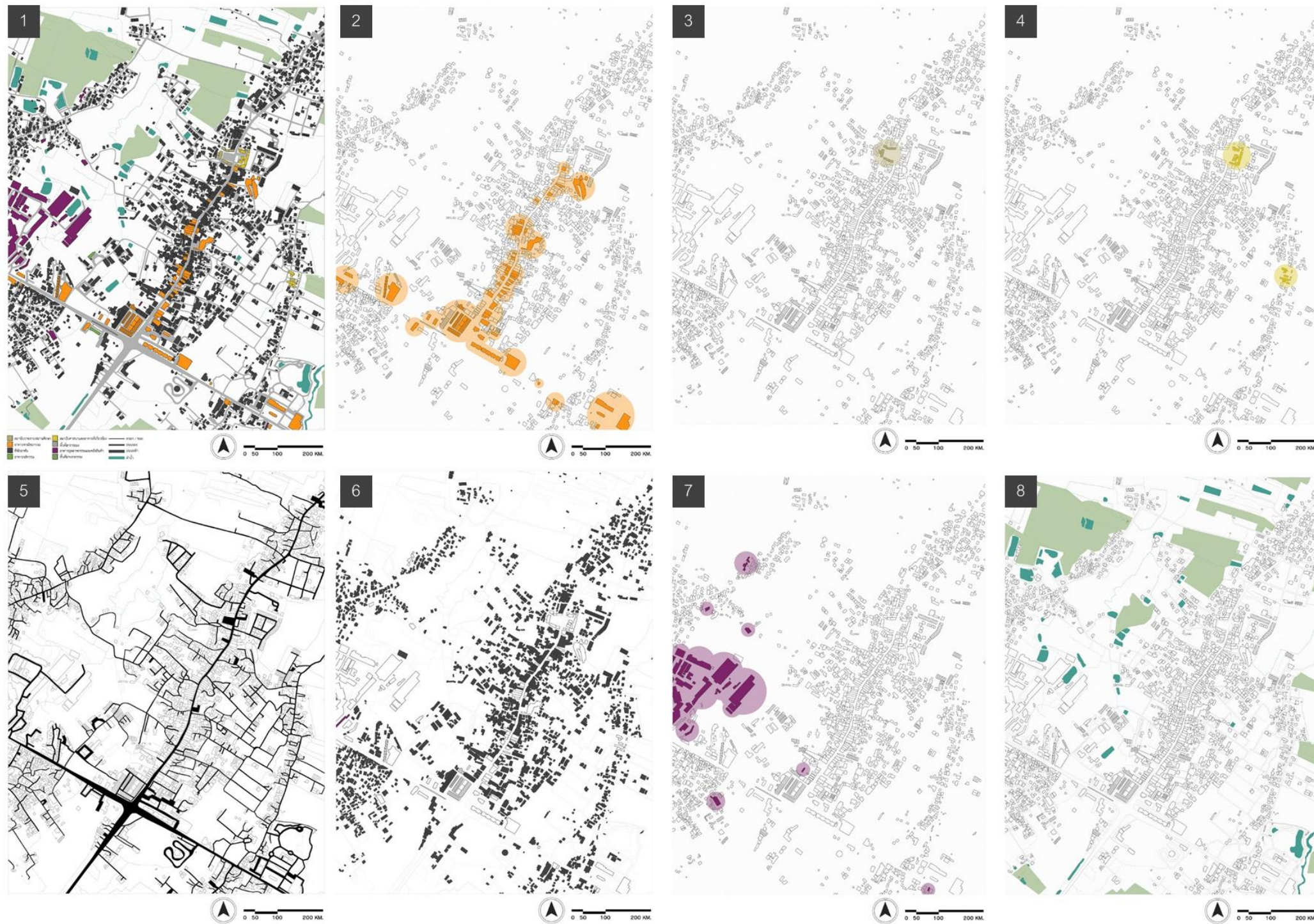
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองโดยสังเขป

5.4. กำเนิดและพัฒนาการของเมืองสันกำแพง

5.4.1. องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญภายในย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินและการกระจายตัวของอาคารประเภทต่างๆ ภายในย่านเศรษฐกิจของเมืองสันกำแพงในปัจจุบัน ยังคงสามารถพบเห็นอาคารเรือนค้าและอาคารพาณิชย์กระจายตัวอยู่บริเวณริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 และริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1006 บ้านพักอาศัยโดยส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ศูนย์กลางชุมชน โดยกระจายตัวลึกเข้าไปด้านในใกล้พื้นที่การเกษตร โดยอาศัยโครงข่ายทางสัญจรแบบตรอกซอยในการเข้าถึง ทำให้โครงข่ายทางสัญจรในภาพรวมมีลักษณะเป็นแบบก้างปลา มีศาสนสถานที่สำคัญคือ “วัดบ่อสร้าง” อยู่ทางตอนเหนือของชุมชน (หัวบ้าน) ฝั่งตรงข้ามเป็นที่ตั้งของโรงเรียนบ้านบ่อสร้าง ศูนย์กลางเศรษฐกิจเดิมของชุมชนทั้งตลาดบ่อสร้างและศูนย์อุตสาหกรรมท่ารมบ่อสร้าง (สหกรณ์ร่บบ่อสร้าง) ตั้งอยู่เอียงกันบริเวณใจกลางชุมชน ส่วนศูนย์กลางเศรษฐกิจใหม่ ทั้งศูนย์ค้าส่งบ่อสร้าง ศูนย์หัตถกรรมท่ารม เปรมประชา-คอลเลกชั่น (ศูนย์ค้าปลีก-ส่งเครื่องเคลือบและเซรามิก) ตลาดอู๊ยา และตลาดศรียนต์ ล้วนแล้วแต่มีที่ตั้งอยู่ริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1006 และบริเวณทางแยกที่ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 ตัดผ่าน ที่ในอดีตบริเวณดังกล่าวถือเป็นพื้นที่ทำยบ้าน ภายในชุมชนมีบ่อน้ำที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ชุมชนอยู่ 2 แห่ง คือ บ่อน้ำที่ใช้ในตลาดบ่อสร้าง และบ่อน้ำที่ถูกสร้างขึ้นใหม่เพื่อเลียนแบบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เดิมซึ่งตั้งอยู่ภายในวัดบ่อสร้าง พื้นที่เกษตรกรรมแทบทั้งหมดมักอยู่ลึกเข้าไปด้านในถนน ซึ่งเป็นพื้นที่ด้านหลังของย่านที่อยู่อาศัย เว้นแต่ทางตอนใต้ของเมืองที่ยังคงสภาพการใช้พื้นที่เดิมอยู่ โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่กระจุกตัวอยู่บริเวณทางทิศตะวันตกของเมือง ใกล้ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1006 อันเป็นผลมาจากการวางแผนโครงการให้มีความสะดวกสบายในการขนถ่ายสินค้าและวัตถุดิบ ระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองสันกำแพงได้อย่างรวดเร็วมากยิ่งขึ้น อาคารเพื่อการค้าที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษา กระจายตัวอยู่ตามรายทางของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 โดยส่วนใหญ่มีที่ตั้งอยู่ใกล้กับวัดบ่อสร้างและตลาดบ่อสร้าง (ดูภาพประกอบที่ 5.64-5.65)



ภาพที่ 5.64 แผนที่แสดงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญในย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง
 ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง



ภาพที่ 5.65 แผนที่แสดงภาพรวมลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพาณิชย์ (2) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ราชการ (3) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นศาสนสถาน (4) ลักษณะเส้นทางสัญจร (5) และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย (6) การใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับอุตสาหกรรม (7) และลักษณะแหล่งน้ำและพื้นที่ทำการเกษตรในย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง (ขวาล่าง)
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจาก สำนักโยธาธิการและผังเมือง, 2555.

5.4.2. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองสันกำแพงยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนนิยม และ ยุกระบบทุนนิยม (ก่อนพ.ศ. 2442-2504) เมืองสันกำแพงเป็นเมืองที่มีอายุเก่าแก่กว่า 200 ปี เป็นถิ่นที่อยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลาย ทั้งชาวไทยใหญ่ ไทยจีน ไทลื้อ ไทยอง และคนเมืองเชื้อสายลาว ที่มีการสันนิษฐานว่าส่วนใหญ่ได้อพยพย้ายถิ่นมาจากพื้นนาญเลา แขวงเมืองเชียงแสน โดยตั้งถิ่นฐานบริเวณแม่น้ำแม่ฮอน และมีการก่อตั้งชุมชนบ้านแม่ฮอนขึ้นในเวลาต่อมา⁷⁷ ชาวบ้านดำรงชีพด้วยวิถีการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกข้าว การขยายตัวของชุมชนบ้านแม่ฮอนเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และส่งผลให้ได้รับการยกฐานะเป็น “แขวงแม่ฮอน” ในปีพ.ศ. 2445 และมีการแผ่ขยายอาณาเขตไปยังพื้นที่ที่ราบลุ่มลำพูน โดยเฉพาะชุมชนบ้านธิ จังหวัดลำพูน เหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดจากโจรสลัด เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการถอยร่นการตั้งถิ่นฐานให้เข้ามาอยู่ในเขตพื้นที่เมืองสันกำแพง ที่มีหลักฐานว่าเกิดการรวมกลุ่มเป็นชุมชนขึ้นทางตะวันตกของวัดเชียงแสนในปัจจุบัน เรียกว่า “บ้านบ่อสร้าง”⁷⁸ ในเขตพื้นที่ชุมชนบ่อสร้าง อันเป็นชุมชนแรกของย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง มีเรื่องเล่าขานตำนานเกี่ยวกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่กลางดงไม้ไผ่ซาง ที่ในทุกวันขึ้น 15 ค่ำ หรือวันขึ้น 8 ค่ำ จะปรากฏมีเสียงฆ้อง เสียงกลอง และเสียงแห่กติก กลุ่มชาวบ้านที่เซาะหาซึ่งแหล่งที่มาของเสียงจึงพบกับบ่อน้ำ และปรากฏพระธาตุทองอร่ามลอยอยู่เหนือปากบ่อ บ่อน้ำดังกล่าวจึงได้รับการยกเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่กลางป่าไผ่ซางจึงถูกนำมาตั้งเป็นชื่อของชุมชน นามว่า “บ่อซาง” ปัจจุบันเพี้ยนกลายเป็น “บ่อสร้าง” บางเรื่องเล่ากล่าวว่าเดิมสันกำแพงเป็นเมืองแร้นแค้น ขาดแคลนซึ่งแหล่งน้ำธรรมชาติที่ใช้ในการดำรงชีพ ชาวบ้านต่างช่วยกันเซาะแสวงหาทางที่จะได้มาซึ่งน้ำกินน้ำใช้ กระทั่งเมื่อมีการพบตาน้ำเข้า จึงช่วยกันขุดสร้างเป็นบ่อน้ำขึ้นในชาวบ้านได้ใช้ร่วมกันและส่งผลให้เกิดเป็นชุมชนที่ค่อยๆ ขยายตัวขึ้นในเวลาต่อมา เป็นที่มาของคำว่า “บ่อสร้าง” ที่หมายถึง บ่อน้ำที่ช่วยก่อร่างสร้างชุมชนขึ้น⁷⁹ โดยชุมชนก่อรูปขึ้นโดยรอบแหล่งน้ำที่ถูกขุดขึ้นในรูปบ่อน้ำ อันเป็นผลมาจากสภาพภูมิประเทศแบบที่ราบสูงและไม่มีแม่น้ำไหลผ่าน ทำให้สภาพแวดล้อมโดยรอบค่อนข้างแห้งแล้ง ส่วนในแง่การใช้ทรัพยากรแหล่งน้ำ ก่อนปีพ.ศ. 2500 ต้องอาศัยน้ำดื่มน้ำใช้จากบ่อน้ำนอกเขตชุมชนที่อยู่ไกลออกไปบริเวณกลางทุ่งนา ส่วนบ่อน้ำบริเวณตลาดบ่อสร้างที่ขุดขึ้นภายหลัง เป็นบ่อน้ำที่เน้นใช้งานสำหรับการกินดื่มภายในพื้นที่ตลาดเท่านั้น ทั้งนี้บ่อน้ำเก่าแก่ที่สร้างขึ้นตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าอยู่ที่ใด หากแต่ได้มีการจัดสร้างบ่อน้ำเลียนแบบไว้ในศาลาวัดบ่อสร้าง ความ

⁷⁷ นุปผา คุณยศยิ่ง. สันกำแพง, เมือง. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ 13, 2542. หน้า 6767.

⁷⁸ นันทวิดิ สังข์แดง. กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาชีพ. สาขาวิชาการศึกษาอกระบบศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542. หน้า 34.

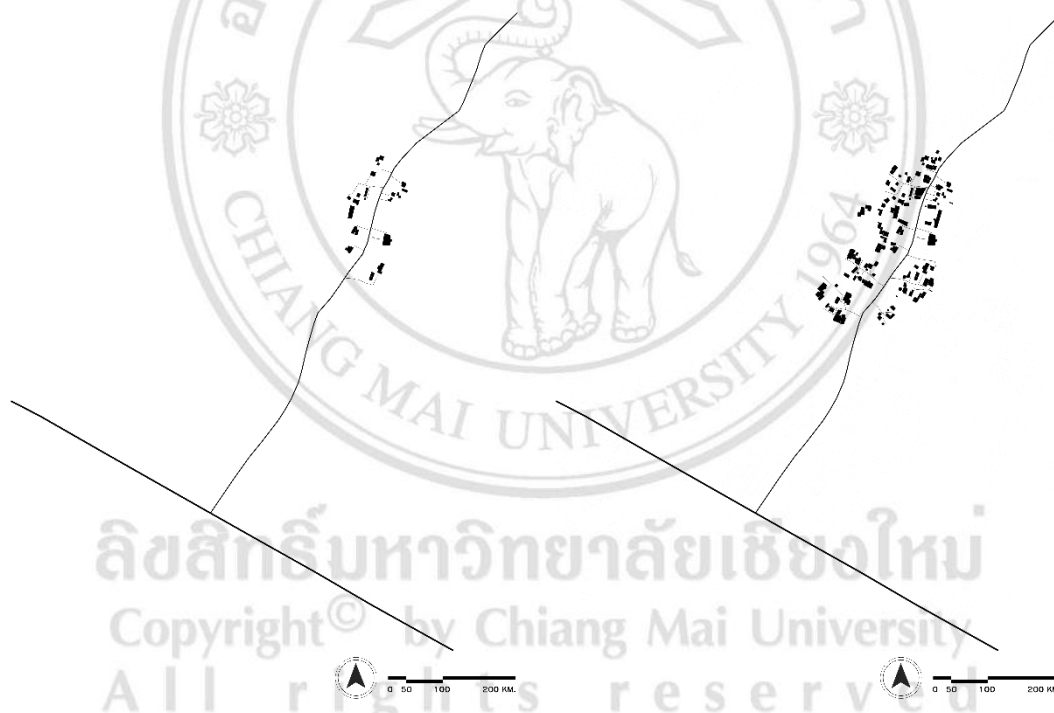
⁷⁹ นายสมศักดิ์ บุญตันจิน, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

กว้างปากบ่อมีเส้นผ่าศูนย์กลางยาวประมาณ 3 เมตร เพื่อเป็นเอกลักษณ์และระลึกถึงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์
ของชุมชน⁸⁰



ภาพที่ 5.66 บ่อน้ำเก่าของตลาดบ่อสร้าง (ซ้าย)

บ่อน้ำโบราณที่ถูกสร้างเลียนแบบ ตั้งอยู่ภายในวัดบ่อสร้าง (กลาง) และวัดบ่อสร้าง (ขวา)
ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.67 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง

ก่อนปีพ.ศ. 2440 (ซ้าย) และปีพ.ศ. 2440 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง

⁸⁰ นายสมศักดิ์ บุญตันจิน, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

เศรษฐกิจชุมชนในยุคแรกเกิดขึ้นพร้อมกับการเดินทางเพื่อการค้าของกลุ่มการวานพ่อค้าวัวต่างม้า ที่มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกเส้นทางการค้าที่เชื่อมชุมชนบ่อสร้างกับเมืองดอยสะเก็ดและหัวเมืองทางตะวันออกขึ้น โดยลักษณะเส้นทางการค้าในช่วงแรกมีลักษณะเป็นดินโคลนที่แคบเล็กกว้างพอที่จะให้วัวต่างม้าต่างสามารถเรียงแถวเดินทางไปได้เท่านั้น เมื่อฤดูแล้งมาถึงผิวหน้าของโคลนเลนที่ถูกร้อนและลมแรงจะกลายเป็นฝุ่นผง สร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้านเป็นอย่างมาก ชุมชนที่ขยับขยายและกระจายตัวออกไปตามเส้นทางการค้าภายหลัง จึงปรับตัวโดยการสร้างเรือนอยู่อาศัยลึกเข้าไปจากถนนอย่างน้อย 5-10 เมตร โดยมีลักษณะร่วมเป็นอาคารไม้ยกใต้ถุนสูง⁸¹ นอกจากนั้นเส้นทางการค้าสายดังกล่าวยังส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจการค้าของชุมชนช่วงเริ่มก่อร่างสร้างเมือง ส่วนใหญ่กระจุกตัวบริเวณหัวบ้านซึ่งอยู่ด้านทิศเหนือของเมือง มีตลาดบ่อสร้างอายุกว่า 100 ปี ในช่วงต้นศตวรรษที่ 24 เป็นพื้นที่เศรษฐกิจสำคัญของเมือง ชาวบ้านมักนำพืชผักและของปามาค้าขายแลกเปลี่ยน⁸² เดิมเป็นพื้นปากล้วยที่แผ้วถางเพื่อใช้สำหรับเป็นพื้นที่ค้าขายชั่วคราวแบบขายกับพื้นและแบบนั่งแคร่ โดยผู้ค้าจะวางขายของเรียงยาวไปตามถนน การค้าขายที่คลุกคลีทำให้อาณาบริเวณของตลาดขยายตัวใหญ่กว่าพื้นที่ตลาดในปัจจุบันกว่าเท่าตัว และกินพื้นที่ทั้งสองฟากถนน การค้าขายเป็นแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่มุ่งเน้นการค้าแบบหวังผลกำไร พ่อค้าวัวต่างม้าต่างที่มาค้าขายมักอาศัยการนอนแรมอยู่ในบริเวณตลาดเป็นระยะเวลา 3-4 วัน ก่อนจะเดินทางกลับ สัตว์บรรทุกทั้งหลายจะถูกมัดไว้กับซี่ไม้ด้านหน้าตลาด ทำให้พื้นที่ประชิดถนนถูกกำหนดให้เป็นลานโล่งขนาดเล็ก นอกจากนี้ตลาดบ่อสร้างยังมีไม้หมากถิ่นที่เป็นสัญลักษณ์ของตลาดคือต้นมะขามขนาดใหญ่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าตลาด ซึ่งในปัจจุบันไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว รวมทั้งยังมีบ่อน้ำที่สามารถใช้สำหรับอุปโภคบริโภคได้ ปัจจุบันปรากฏให้เห็นอยู่ในอาคารพาณิชย์ฝั่งตรงข้ามตลาด ต่อมาในปีพ.ศ. 2446 ทางราชการได้ย้ายที่ทำการแขวงแม่ฮ่องมาปลูกสร้างยังบ้านสันกำแพงและเรียกชื่ออำเภอตามสถานที่ตั้งว่า “อำเภอสันกำแพง”⁸³

⁸¹ เฟื่องอ้าง.

⁸² น้ำเพชร ขาเทพ. พัฒนาการทางพื้นที่ของโครงสร้างการค้าและการปรับตัวของธุรกิจค้าปลีกในเมืองภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ : กรณีศึกษาเทศบาลตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (ภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553. หน้า 161-167.

⁸³ บุปผา คุณยศยิ่ง. สันกำแพง, อำเภอ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ 13, 2542. หน้า 6767.



ภาพที่ 5.68 แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งชุมชนและศูนย์กลางด้านการปกครอง-
ของเมืองสันกำแพงตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ. 2445-2560

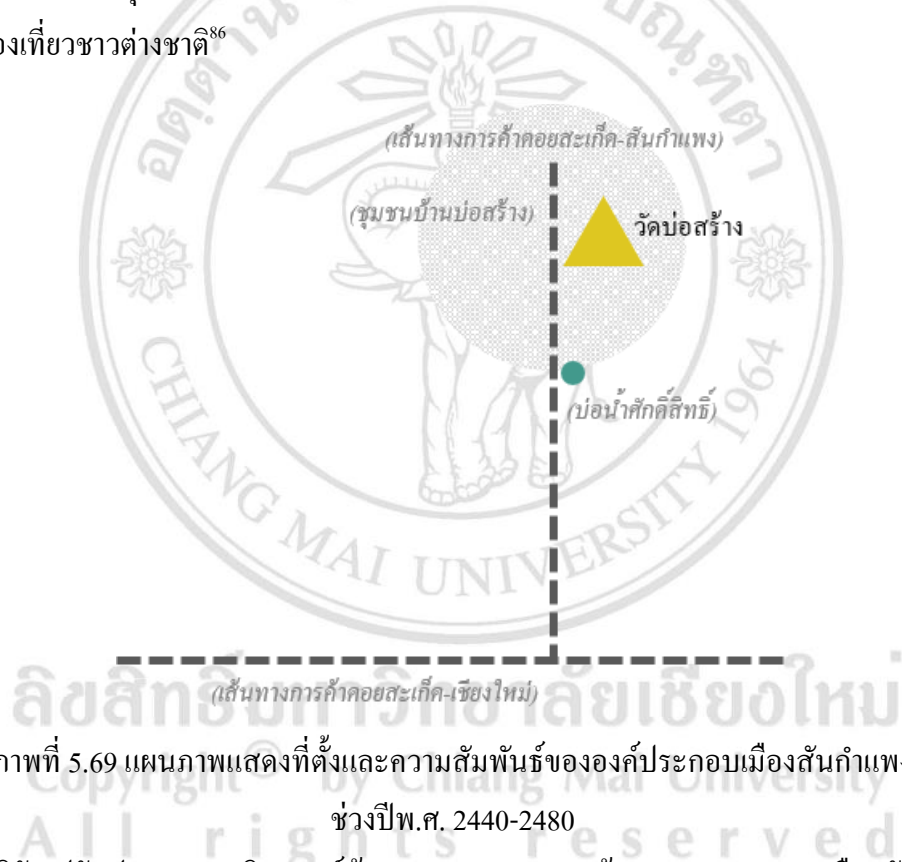
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจาก <https://www.google.co.th/maps> เข้าถึงเมื่อ 1 กรกฎาคม 2560.

ในปีพ.ศ. 2484 กิจการท่าเรือสามารถถือได้ว่าเป็นเศรษฐกิจหลักที่ขับเคลื่อนชุมชน ซึ่งความรุ่งเรืองนี้สามารถสังเกตได้จากการรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์รุ่มบ่อสร้างขึ้น ราวปีพ.ศ. 2479 พื้นที่อยู่อาศัยยังคงกระจุกตัวกันอยู่รอบๆ บริเวณที่ตั้งของตลาดบ่อสร้าง⁸⁴ นอกฤดูการเกษตรชาวบ้านนิยมทำร่มกระดาษสาที่ในต่อมาถูกเรียกว่า “รุ่มบ่อสร้าง” สำหรับใช้เองและค้าขายแลกเปลี่ยนกับข้าว เหลือกับพ่อค้าวัวต่างม้าต่างที่ผ่านมาในพื้นที่ ความเจริญของบ้านบ่อสร้างจากชื่อเสียงและการค้าร่ม เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้คนจากเมืองเชียงใหม่อพยพออกมาจากพื้นที่เนื่องจากเหตุผลด้านความปลอดภัย ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ประชากรในพื้นที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อจำนวนแรงงานการผลิตในครัวเรือนที่มีเพิ่มมากขึ้น เศรษฐกิจการค้าในพื้นที่เมืองสันกำแพงและชุมชนบ่อสร้างขับเคลื่อนโดยตระกูล “ไชยชาวรงค์” ต้นตระกูล “เปรมประชา” ตระกูลบุญตันจิน ด้อยทา มุงเลย์ เป็นต้น⁸⁵

⁸⁴ นายมานิตย์ ชุยกปิ่น, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2559.

⁸⁵ นายสมศักดิ์ บุญตันจิน, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2559.

นอกจากนี้ช่วงเวลาดังกล่าวยังมีความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเนื้อเมืองและลักษณะทางสถาปัตยกรรมเรือนค้ำเป็นอย่างมาก กล่าวคือที่ดินว่างเปล่าบริเวณริมถนนส่วนใหญ่จะถูกพัฒนาเพื่อปลูกสร้างอาคารเพื่อการค้า โดยมีการสันนิษฐานว่าสถาปัตยกรรมเรือนค้ำที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ เป็นของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่อพยพจากตัวเมืองเชียงใหม่ เพื่อหนีภัยสงครามมาในช่วงหลังปีพ.ศ. 2485 ซึ่งลักษณะอาคารส่วนใหญ่เป็นเรือนแปะ ที่กระจุกตัวอยู่บริเวณตลาดบ่อสร้างและแผ่ขยายลงมาทางตอนใต้ของตลาด เนื่องจากมีความเปลี่ยนแปลงลักษณะทางเศรษฐกิจ ที่เริ่มมีการติดต่อซื้อขายกับเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองทางตอนใต้มากกว่าเมืองดอยสะเก็ดที่เป็นเมืองพี่เมืองน้องทางตอนเหนือ ส่วนชาวบ้านในพื้นที่ยังคงวิถีชีวิตปกติ หากเพียงแต่การทำไร่ที่เริ่มได้รับความนิยม ทำให้มีการประยุกต์ใช้พื้นที่ลานบ้านและได้ทุนเรือนในการประกอบกิจการทำไร่และค้าไร่ให้แก่ชาวบ้านต่างถิ่นที่ผ่านไปมา และนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ⁸⁶



ภาพที่ 5.69 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสันกำแพง

ช่วงปีพ.ศ. 2440-2480

ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง

⁸⁶ เพิ่งอ้าง.



ภาพที่ 5.70 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพงปีพ.ศ. 2480

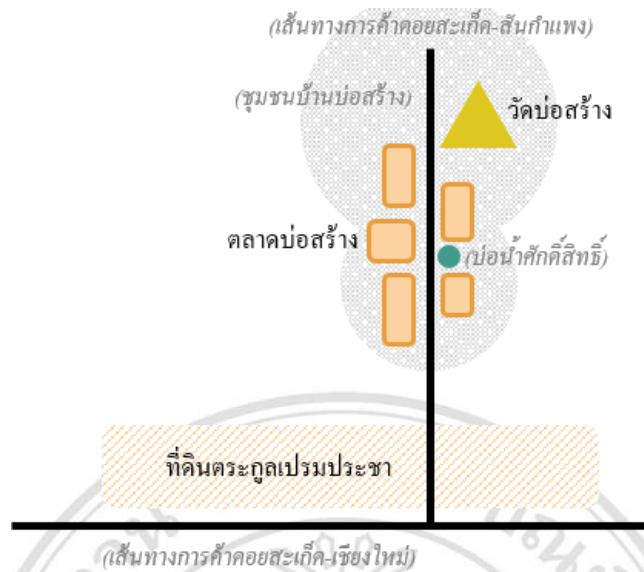
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง

5.4.3. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองสันกำแพงยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท (พ.ศ. 2504-2524) ราวปี พ.ศ. 2505-2506 เริ่มมีนักท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามาในพื้นที่ที่ ลักษณะเป็นการเยี่ยมชมกิจการทำไร่ ของชาวบ้าน โดยอาศัยการเดินทางเท้าริมถนนลูกรังไปตามบ้าน เศรษฐกิจชุมชนเริ่มคึกคักยิ่งขึ้น ส่งผลให้เริ่มมีการสร้างร้านค้าเพื่อขายสินค้าหัตถกรรมในพื้นที่ขึ้น โดยเฉพาะ และเป็นสาเหตุให้ ประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่ประกอบอาชีพทำงานหัตถกรรมร่วมบ่อสร้างคิดเป็นจำนวนกว่าร้อยละ 75 เหตุผลสนับสนุนอื่นที่เอื้อให้งานทำไร่เป็นที่นิยมคือ สภาพอากาศและน้ำที่ใช้ในการเกษตร ราคา ผลผลิตตกต่ำ และการซื้อขายเปลี่ยนถ่ายที่ดินทำกินสู่นายทุน นอกจากนั้นยังมีการเข้ามารับซื้อสินค้า ทางการเกษตรของกลุ่มพ่อค้าชาวจีน แต่ไม่ได้มีการตั้งรกรากเพื่อทำการค้าแต่อย่างใด เนื่องจากเป็น การเข้ามารับซื้อสินค้าเกษตรแปรรูปเพื่อนำไปขายในตัวเมืองเพียงอย่างเดียว ปีพ.ศ. 2509-2510 เริ่มมี

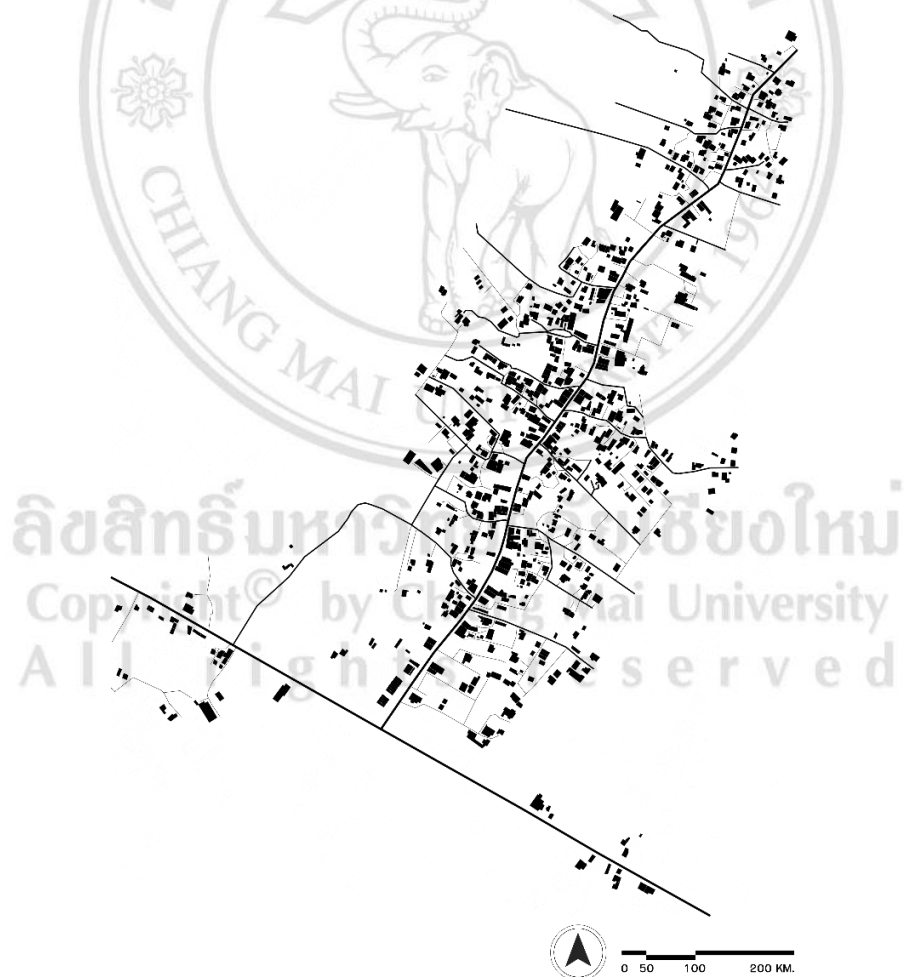
การแบ่งอาณาบริเวณของชุมชนบ่อสร้างในรูปแบบ “ป๊อกบ้าน” ออกเป็น 3 ป๊อก คือ หัวบ้าน (ทิศเหนือของชุมชน) กลางบ้าน และท้ายบ้าน (ทิศใต้ของชุมชน) โดยบริเวณหัวบ้านเลยขึ้นไปทางด้านทิศเหนือราว 100 เมตร อันเป็นที่ตั้งของตลาดบ่อสร้าง ถือเป็นพื้นที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของชุมชน และมีความเจริญสูงสุด ทั้งการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภค เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม หรือแม้กระทั่งงานหัตถกรรมของชุมชนอย่างร่มบ่อสร้าง กิจกรรมค้าขายที่เจริญรุ่งเรืองส่งผลให้เกิดการดำเนินกิจการตลาดแบบหุ้นส่วนโดยตระกูล “เปรมประชา” ที่มีพ่อขุนเปา เปรมประชาเป็นเจ้าของตลาด ลักษณะตลาดและสถาปัตยกรรมในตลาดบ่อสร้างเดิมเป็นเรือนแปดที่ปลูกเป็นแถวยาวลึกเข้าไปที่ดินทั้งสองฟากถนน⁸⁷ ราวปีพ.ศ. 2520-2525 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้มีการจัดงานเทศกาลร่มบ่อสร้างเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ร่มบ่อสร้างให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างมากยิ่งขึ้น เป็นผลให้ในเวลาต่อมาเศรษฐกิจการค้าเริ่มถูกกระตุ้นจากแหล่งทุนภายนอก ร่มบ่อสร้างถูกเร่งให้มีการผลิตในรูปแบบอุตสาหกรรมมากขึ้น โดยอาศัยการผลิตแบบกระจายภาระงานให้กับชุมชนอื่นๆ ในเมืองสันกำแพงยังผลให้ช่วงเวลานี้เริ่มมีการเข้ามาของผู้ค้ารายใหม่ที่สนใจทำธุรกิจการค้าขายสินค้าหัตถอุตสาหกรรม และตั้งร้านขายของชำในพื้นที่ ความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตและการเข้ามามีบทบาทของธุรกิจการท่องเที่ยว ส่งผลกระทบต่อลักษณะทางกายภาพของเส้นทางคมนาคมขนส่งและตลาดมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน ในช่วงปีพ.ศ. 2523-2524 ทั้งเส้นทางการค้าถูกพัฒนาและปรับปรุงเป็นทางหลวงแผ่นดินในราวปี พ.ศ. 2523-2524 โดยมีเส้นทางการค้า 2 สายที่ได้รับการพัฒนา คือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1006 เชียงใหม่-สันกำแพง และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 บ่อสร้าง-ดอยสะเก็ด รูปแบบผังตลาด ลักษณะการค้าขาย และ วัสดุที่นำมาใช้สร้างตลาด เช่น คอนกรีต อิฐ บล็อก และหลังคากระเบื้องลอน เป็นต้น ธุรกิจค้าปลีกที่อยู่ในรูปแบบร้านขายของชำเริ่มเข้ามาบทบาทในชุมชน ผู้ค้าส่วนใหญ่อาศัยบ้านพักของตนเป็นพื้นที่การค้า ที่ส่วนใหญ่แล้วจะตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายและแทรกตัวภายในชุมชน⁸⁸

⁸⁷ นางบุญปั้น ทิพละ, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2559.

⁸⁸ นายมานิตย์ ชูยกปิ่น, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.71 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสันกำแพงปีพ.ศ. 2480-2530
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง



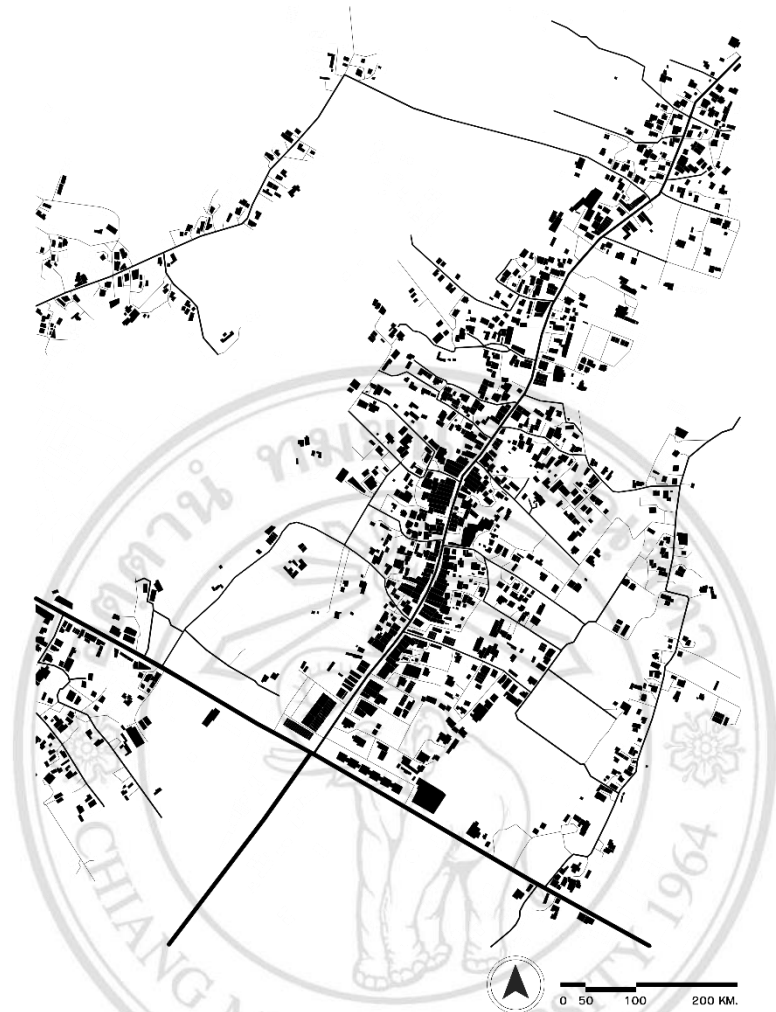
ภาพที่ 5.72 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพงปีพ.ศ. 2500
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง

5.4.4. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองสันกำแพงยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม (พ.ศ. 2525-2544) ราวปี พ.ศ. 2528 ปรากฏธุรกิจประเภทร้านค้า-โรงงานเป็นกิจการที่มีส่วนการผลิตและจัดจำหน่ายอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ลักษณะเป็นศูนย์กลางค้าหัตถกรรมและเป็นศูนย์กลางการค้าที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในตัว เช่น เครื่องเงิน เครื่องปั้นดินเผา ไม้แกะสลัก กระจาดสา และหัตถกรรมทำร่ม อาทิ “บ้านสุวรรณทำร่ม” หรือแม้กระทั่ง “ศูนย์หัตถกรรมร่มบ่อสร้าง” นอกจากนี้ยังมีบริษัทเครื่องเคลือบเปรมประชา ที่ก่อตั้งโดยนายประศรี ศิริรังสี ในปี พ.ศ. 2529 ที่ในปัจจุบันถือเป็นแหล่งอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของเมือง กิจการดังกล่าวเกิดลักษณะการค้าแบบใหม่ที่มีมุ่งเน้นความสะดวกสบายที่มุ่งเน้นให้แก่นักท่องเที่ยว ที่สามารถชมกรรมวิธีการผลิตและสามารถจับจ่ายหาซื้อผลิตภัณฑ์ได้ในสถานที่เดียว ทั้งยังเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการซื้อขายไปเป็นการค้าระหว่างผู้ประกอบการรายใหญ่ด้วยกันเอง⁸⁹

ต่อมานับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2530 รูปแบบการค้าเริ่มพัฒนาและมีความสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวเชิงการค้ามากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากการก่อตั้ง “ตลาดอู๋ทา” ขึ้นในปีพ.ศ. 2532 โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นตลาดค้าปลีกและเป็นพื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งภายในและนอกพื้นที่ ตลาดอู๋ทาถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่เชื่อมระหว่างอำเภอสันกำแพง-ดอยสะเก็ด-สารภีเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่การค้าโดยพิจารณาถึงความสำคัญของศูนย์กลางการค้าปลีกและกำไรที่เกิดจากการค้ามากขึ้น จากเดิมที่อยู่อย่างกระจัดกระจายให้เกิดการกระจุกตัวกันอย่างหนาแน่นบริเวณตรงข้ามที่ตั้งตลาดอู๋ทา ต่อมาในปี พ.ศ. 2533-2538 ความเจริญทางการค้าในเขตพื้นที่อำเภอสันกำแพงมีมากขึ้น ทำให้พื้นที่ศูนย์กลางชุมชนย้ายตำแหน่งจากบริเวณชุมชนดั้งเดิมคือตลาดบ่อสร้าง ไปสู่พื้นที่ท้ายบ้านซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ติดกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1006 เชียงใหม่-สันกำแพง อันเป็นผลมาจากการเข้าซื้อที่ดินของนายทุนบริเวณทางเข้าท้ายหมู่บ้านและสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นเพื่อแบ่งเช่าสำหรับทำการค้า⁹⁰

⁸⁹ น้ำเพชร ขาเทพ. พัฒนาการทางพื้นที่ของโครงสร้างการค้าและการปรับตัวของธุรกิจค้าปลีกในเมืองภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ : กรณีศึกษาเทศบาลตำบลต้นเปา เมืองสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (ภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553.

⁹⁰ เพิ่งอ้าง.



ภาพที่ 5.73 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพงปีพ.ศ. 2530

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง

การจัดการแข่งขันซีเกมส์ ครั้งที่ 18 ในปีพ.ศ. 2538 ที่จังหวัดเชียงใหม่เป็นเจ้าภาพ ได้ก่อให้เกิดการดำเนินการขยายทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 เชื่อมจากบริเวณทางแยกของถนน ไปบรรจบกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1317 กลายเป็นบริเวณที่เรียกว่า “สี่แยกปอสว่าง” เป็นผลให้เกิดการเพิ่มช่องทางการสัญจรเข้าสู่เมืองสันกำแพงได้อย่างสะดวกสบาย ซึ่งเป็นองค์ประกอบของเมืองที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับและส่งเสริมให้เกิดการเพิ่มขึ้นของจำนวนนักท่องเที่ยวในเขตพื้นที่เมืองสันกำแพง ทั้งยังถือเป็นเป็นแรงกระตุ้นทางเศรษฐกิจระลอกใหญ่ เกิดเม็ดเงินจำนวนมหาศาลที่ไหลเวียนในพื้นที่ ทั้งยังส่งผลต่อเนื่องถึงการลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์ของกลุ่มนักลงทุนจากนอกพื้นที่ที่โดยปรากฏให้เห็นในรูปแบบร้านค้าหัตถกรรม ร้านขายของที่ระลึก แผงลอย ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงเดียวกันกับที่มีการจัดตั้งโรงงานผลิตสินค้าหัตถกรรมที่ก่อให้เกิด

การจ้างงานมากขึ้น และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการร่วมทุนแบบครอบครัว กลุ่มองค์กร กับ ร้านค้า-โรงงานแบบสมัยใหม่ ที่เกิดจากการลงทุนของภาคเอกชนหรือนายทุนจากภายนอกขึ้น หลังจากนั้นตั้งแต่ปีพ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ร้านค้าขนาดเล็กภายในหมู่บ้านมีการขยายตัวและเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยในช่วงปีเดียวกันนี้ ตึกแถวและอาคารพาณิชย์ถูกสร้างเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณบ้านหนองไค้และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 บ่อสร้าง-คอยสะเกิด ลักษณะเติบโตของร้านค้าพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป สังเกตได้จากในปี พ.ศ. 2540 นี้เองเป็นช่วงปีที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจรุนแรง แต่ร้านค้าภายในชุมชนที่ได้รับผลกระทบนั้นค่อนข้างน้อย นั่นเป็นเพราะยังอาคารต่างๆ ที่อยู่ในสถานะมีจำนวนน้อย และเป็นธุรกิจการค้าส่วนใหญ่เป็นกิจการที่เป็นธุรกิจภายในครัวเรือนขนาดเล็ก⁹¹



ภาพที่ 5.74 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง
ที่ถูกสร้างหรือถูกปรับเปลี่ยน ในช่วงปีพ.ศ. 2500-2530⁹²

ที่มา : ผู้วิจัย.

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองไปสู่การเป็นเทศบาลตำบลต้นเปาของชุมชนต้นเปาในปี พ.ศ. 2542 ได้ส่งผลให้ภาครัฐเข้ามามีส่วนในการกำหนดนโยบาย แผนและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาพื้นที่ นำมาสู่การเปิดโอกาสหรือการอนุญาตเข้าลงทุนในพื้นที่จากนายทุนภายนอกเพิ่มมากขึ้น ธุรกิจประเภทใหม่ๆ มีความเติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไป ส่งผลต่อการลงทุนของชาวบ้านบางส่วน ที่เริ่มกู้ยืมเงินและลงทุนในกิจการอสังหาริมทรัพย์ โดยการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์เพื่อเก็งกำไรหากแต่ไม่

⁹¹ นายมานิตย์ ชูยกปิ่น, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2559.

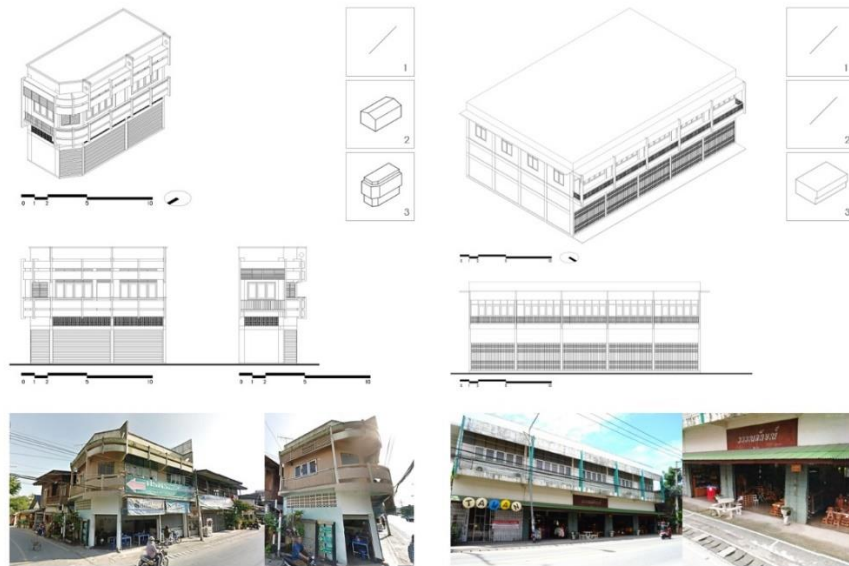
⁹² ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 288, 290 และ 291 ตามลำดับ.

ประสบผลสำเร็จ ส่งผลให้อาคารในช่วงกลางศตวรรษที่ 25 บางส่วนถูกยึดหรือถูกขายทอดตลาด และสิทธิ์ในการถือครองอาคารเป็นของคนนอกพื้นที่ จำนวนกลุ่มทุนและประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ล้วนแล้วแต่เป็นตัวกระตุ้นให้เกิด “ตลาดศรียนต์” พื้นที่การค้าแห่งใหม่ขึ้นในปีพ.ศ. 2547 ในพื้นที่ใกล้เคียงกับตลาดอู๊ยา เพื่อรองรับความต้องการของลูกค้าในส่วนที่ตลาดเดิมไม่สามารถรองรับได้⁹³

5.4.5. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองต้นกำเนิดยุคการท่องเที่ยวและเทคโนโลยี (พ.ศ. 2544-2560) โครงการทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 121 ที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2546-2552 เป็นโครงการก่อสร้างถนนรอบเมืองตัดกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1006 ช่วยแก้ไขปัญหการจราจรที่ติดขัด รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดความคล่องตัวในระบบการค้าเศรษฐกิจชุมชน เป็นปัจจัยที่ช่วยเร่งให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสัมพันธ์กับนโยบายภาครัฐที่มุ่งเน้นสนับสนุนเศรษฐกิจการค้าของชุมชนรอบนอกโดยเฉพาะเมืองบริวาร และกระตุ้นให้มีการเปิดโอกาสการลงทุนแก่ธุรกิจระดับชาติมากขึ้น ทำให้เขตพื้นที่ย่านศูนย์กลางเศรษฐกิจเมืองต้นกำเนิดเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด อาทิ เจ้าของที่ดินเริ่มโครงการการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์เพื่อรองรับการลงทุนที่เพิ่มมากขึ้น จำนวนรถบรรทุกสินค้า เข้า-ออกพื้นที่ย่านเศรษฐกิจมากขึ้น เกิดพื้นที่การค้าใหม่ รวมถึงการรุกคืบเข้าของธุรกิจค้าปลีกสมัยใหม่ในย่านที่อยู่อาศัยหนาแน่น รูปแบบของร้านค้า-โรงงานมีทิศทางการเติบโตที่ลดน้อยลง แทนที่ด้วยอาคารพาณิชย์ให้เช่าที่มีรูปแบบการใช้สอยที่ไม่ตายตัว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำงานหัตถกรรมและเกษตรกรรม บางส่วนเข้าเมืองเชียงใหม่เพื่อประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ชาวบ้านที่มีทุนทรัพย์เริ่มปลูกสร้างอาคารพาณิชย์บนที่ดินว่างเปล่าริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1014 บ่อสร้าง-ดอยสะเก็ด ชาวบ้านและกลุ่มนายทุนอีกส่วนเริ่มพัฒนาอาคารบ้านเรือนของตนเพื่อเพิ่มศักยภาพในการเป็นทั้งแหล่งผลิตสินค้าและพื้นที่เก็บของไปในตัว เพื่อตอบรับกับแนวโน้มการเติบโตของหัตถอุตสาหกรรมที่มีความต้องการเพิ่มมากขึ้น เห็นได้ชัดจากอาคารพักอาศัยแบบยกใต้ถุนสูง ที่บางส่วนมีการก่อผนังปิดล้อมพื้นที่ภายในและติดประตูบานเฟี้ยม เพื่อใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่เก็บของและต้องการให้มีความปลอดภัย หากแต่ยังคงอาคารส่วนบนไว้ดังเดิม รั้วไม้และไม้ประดับหน้าบ้านถูกรื้อออกเพื่อรองรับโครงการขยายถนน การถมถนนและพัฒนาเส้นทางคมนาคมอย่างต่อเนื่องเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ระดับอาคารที่เกิดขึ้นในยุคนี้ส่วนใหญ่อยู่ต่ำกว่าระดับถนนราว 0.20-0.50 เมตร⁹⁴

⁹³ น้ำเพชร ขาเทพ. พัฒนาการทางพื้นที่ของโครงการสร้างการค้าและการปรับตัวของธุรกิจค้าปลีกในเมืองภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ : กรณีศึกษาเทศบาลตำบลต้นเปา เมืองต้นกำเนิด จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553.

⁹⁴ นายหมื่น ใจจ้อย และนางสมปอง ใจจ้อย, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.75 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง
ในช่วงปีพ.ศ. 2530-2560⁹⁵
ที่มา : ผู้วิจัย.



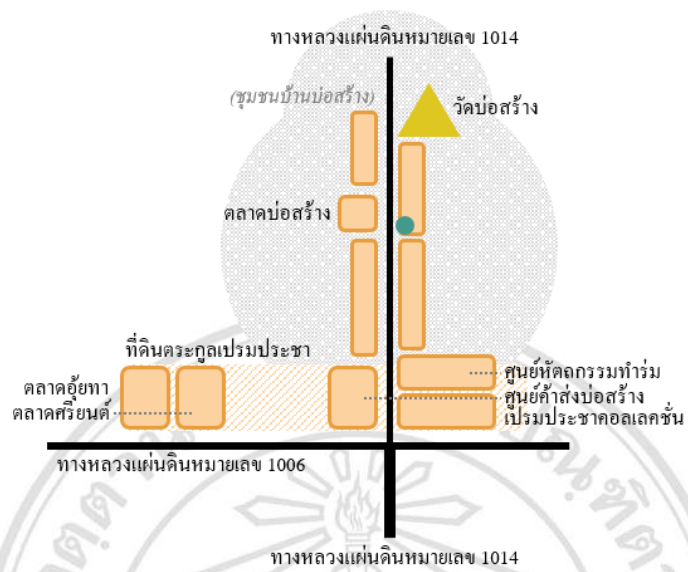
ภาพที่ 5.76 ลักษณะทางกายภาพของตลาดบ่อสร้างในปัจจุบัน
ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.77 ลักษณะภูมิทัศน์ย่านเศรษฐกิจใหม่ (ซ้าย) ลักษณะภูมิทัศน์ย่านเศรษฐกิจกลาง-เก่า (กลาง)
และลักษณะภูมิทัศน์เขตที่อยู่อาศัยของเมืองสันกำแพง (ขวา)

⁹⁵ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 289 และ 292.

ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.78 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสันกำแพงปีพ.ศ. 2530-2560
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง



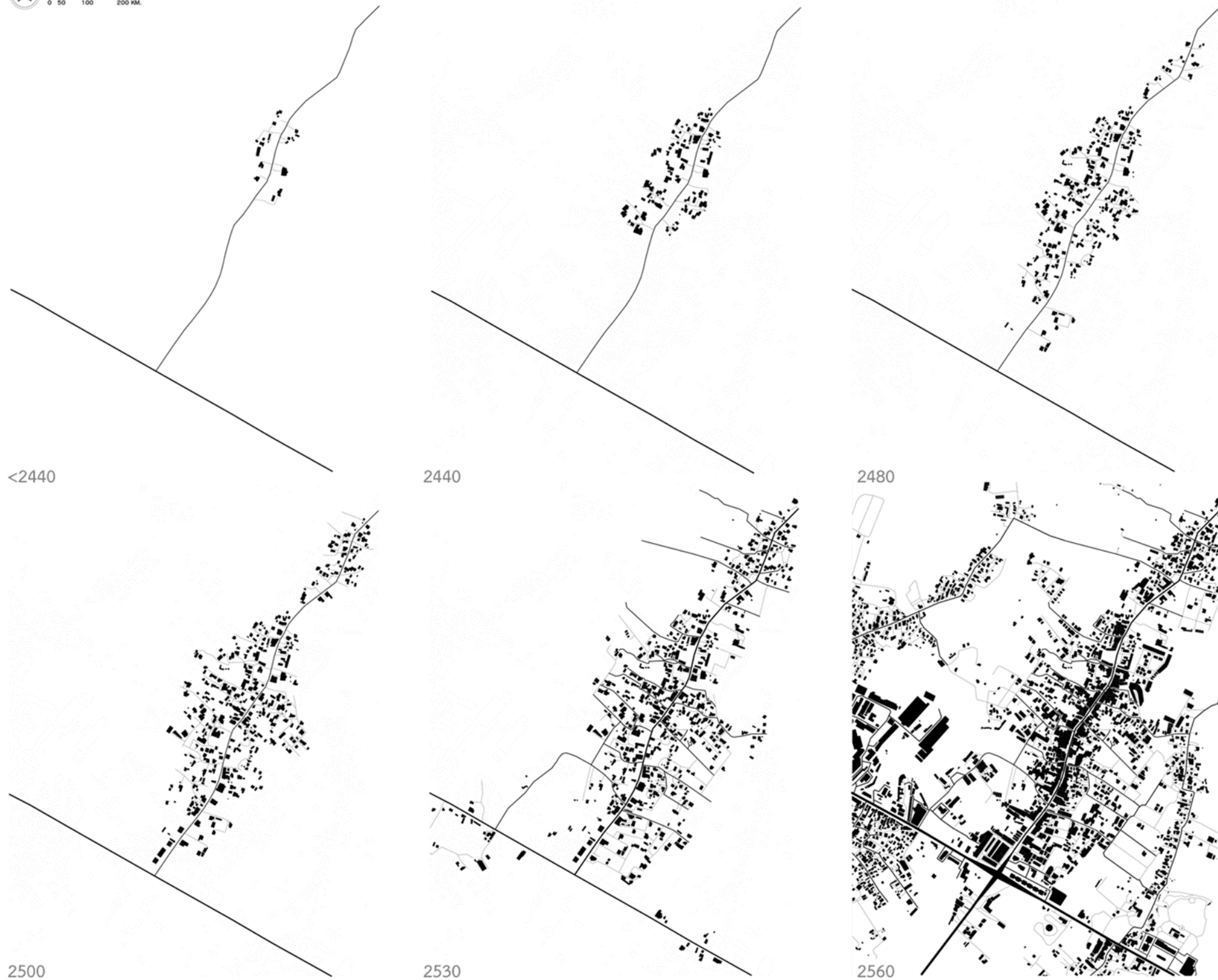
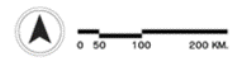
ภาพที่ 5.79 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพงปีพ.ศ. 2560

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง

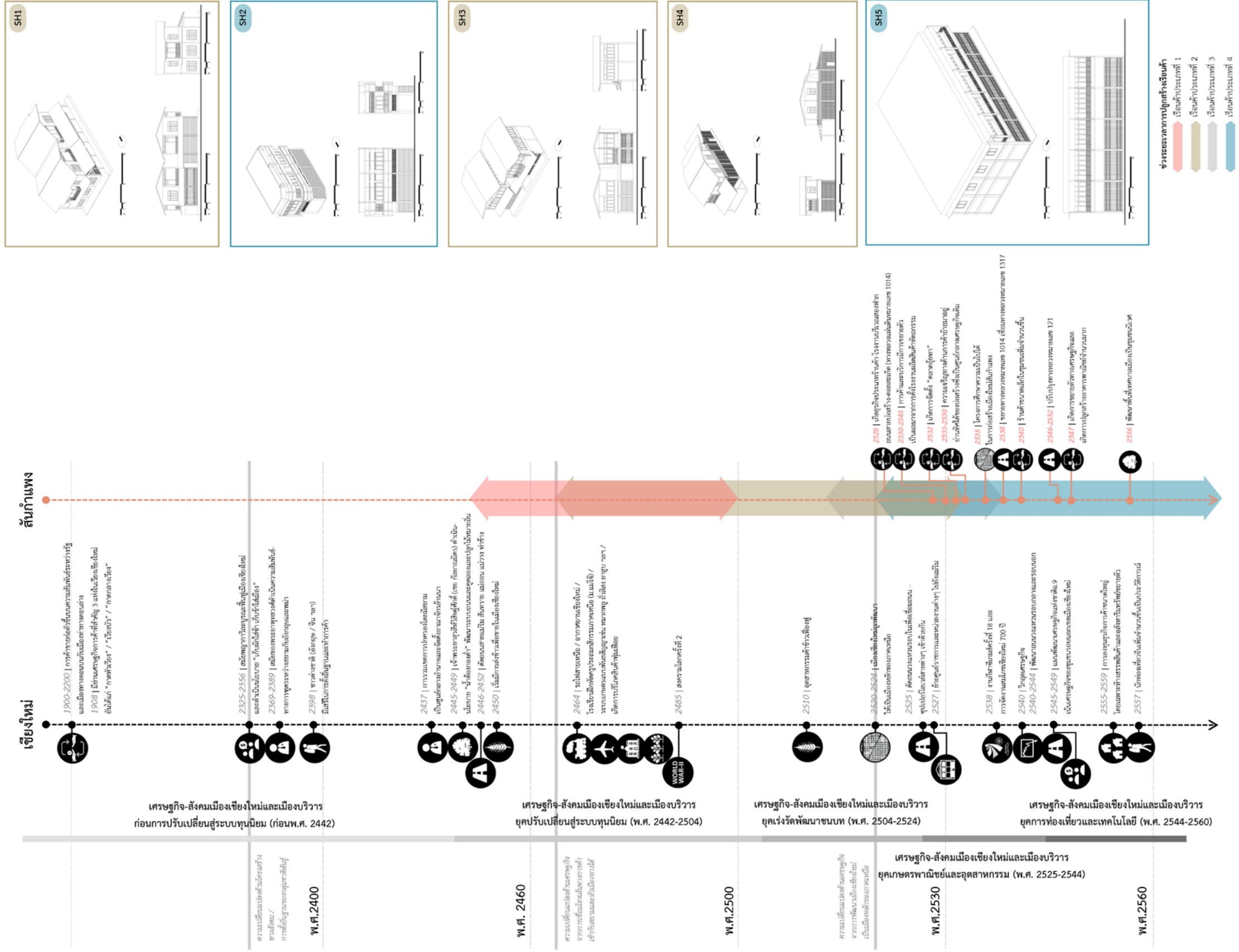
จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ทำการสรุปแผนที่พัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง (ดูภาพที่ 5.80) และสร้างแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเรือนคำในแต่ละยุคสมัย เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการเรือนคำหรืออาคารพาณิชย์ที่เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา (ดูภาพที่ 5.81)



ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved



ภาพที่ 5.80 แผนที่สรุปพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสันกำแพง
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสันกำแพง



ภาพที่ 5.81 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคมระดับเมืองที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐาน

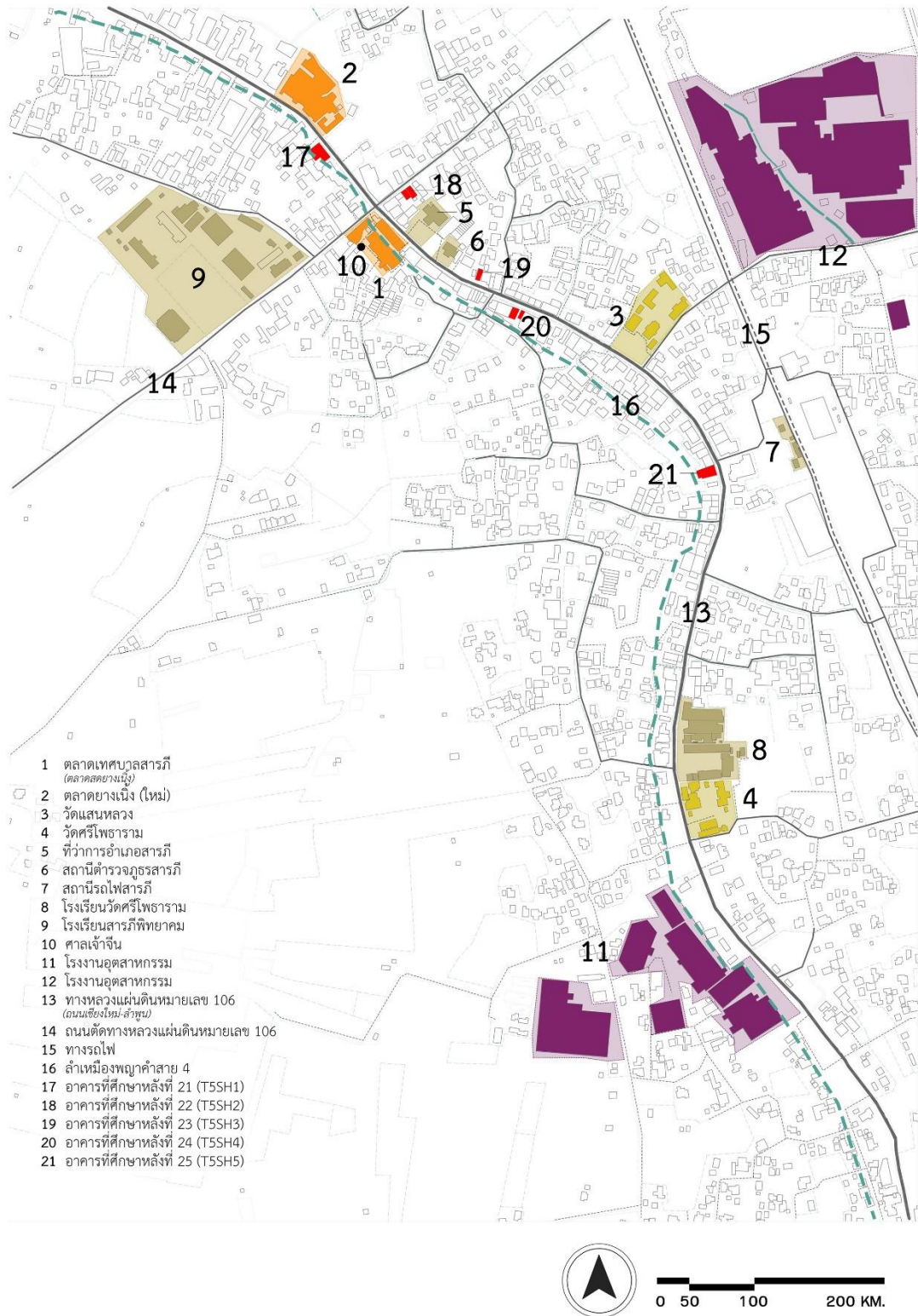
องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง สถาปัตยกรรมเรือนคั่นและอาคารพาณิชย์ของเมืองกำแพง

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองกำแพง

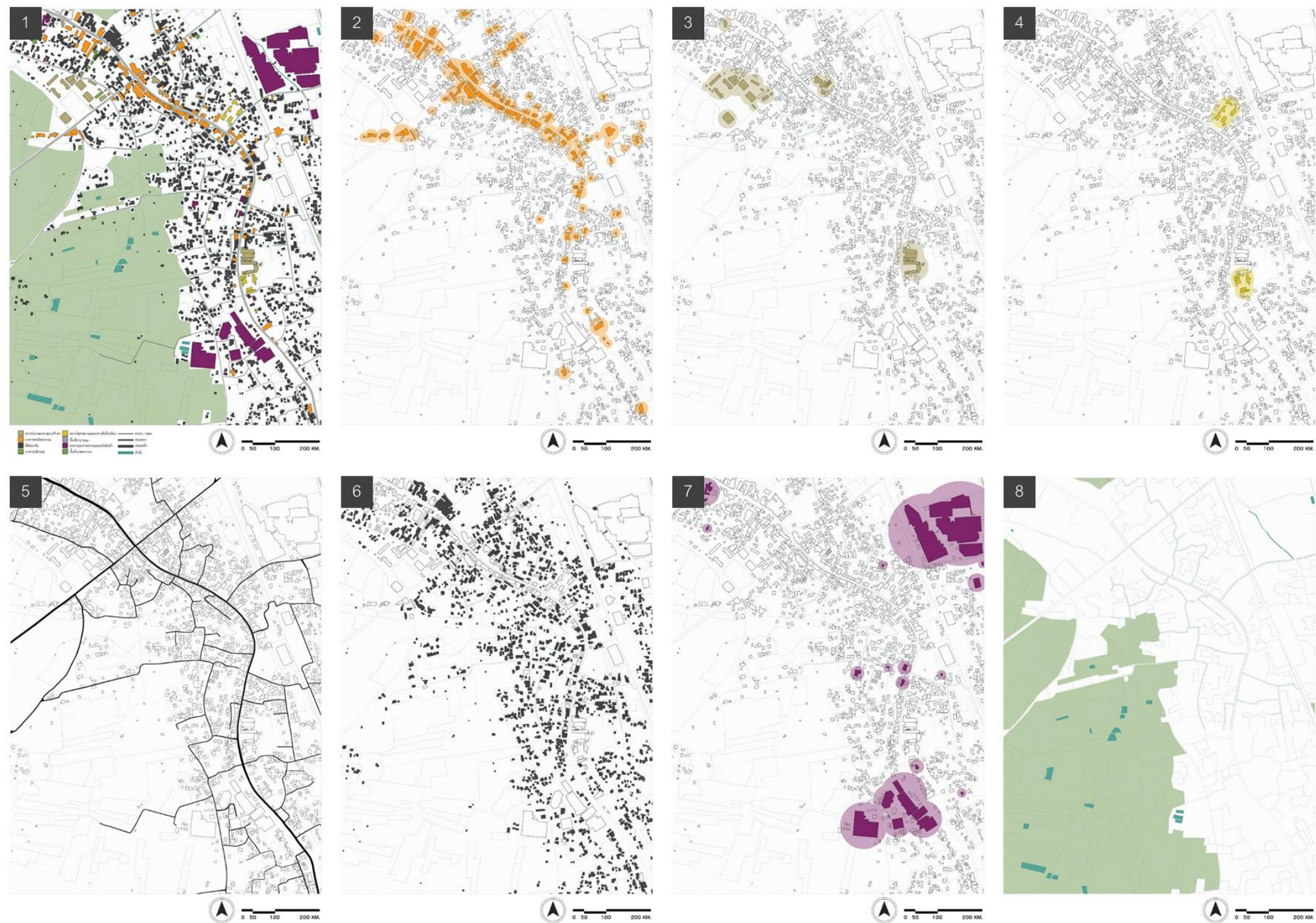
5.5. กำเนิดและพัฒนากิจการของเมืองสารภี

5.5.1. องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญภายในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี ปัจจุบันภายในย่านเศรษฐกิจของเมืองสารภีเป็นที่ตั้งของเรือนค้ายุคกลางและอาคารพาณิชย์สมัยใหม่กระจายตัวทอดยาวไปแนวทิศตะวันตกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ บริเวณริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 106 เชียงใหม่-ลำพูน และถนนที่ตัดผ่านทอดตัวในแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ ความหนาแน่นของอาคารเรือนค้ากระจุกตัวอยู่โดยรอบตลาดเทศบาลสารภี (ตลาดสดยางเนิ้งเก่า) และแผ่ขยายลงมาทางตอนใต้จนถึงทางแยกสถานีรถไฟสารภี และแผ่ขยายขึ้นไปทางตอนเหนือบริเวณตลาดยางเนิ้งใหม่ ภายในตลาดเป็นสถานที่ค้าขายแลกเปลี่ยนของพ่อค้าแม่ค้าชาวบ้าน และมีการจัดสรรศาลเจ้าเงินขึ้นบริเวณมุมตะวันตกเฉียงเหนือ สถานที่ราชการสำคัญกระจุกตัวอยู่บริเวณตรงข้ามกับตลาดเทศบาลสารภี (ตลาดสดยางเนิ้ง) ฝั่งทิศตะวันออก ทั้งที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ ที่ว่าการไปรษณีย์ ส่วนโรงเรียนสารภีพิทยาคมอันเป็นสถานศึกษาสำคัญของเมือง อยู่ห่างออกไปราว 500 เมตรทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในส่วนของศาสนสถานที่สำคัญของเมือง ซึ่งได้แก่วัดแสนหลวงและวัดศรีโพธิ์ธาราม ตั้งอยู่ริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 106 เชียงใหม่-ลำพูนปากทิศตะวันออก โดยวัดแสนหลวงอันเป็นศูนย์กลางชุมชนการค้า อยู่ห่างจากศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเมืองราว 450 เมตร โครงข่ายเส้นทางสัญจรมีลักษณะแบบเส้นที่ชัดเจนมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 106 เชียงใหม่-ลำพูนเป็นถนนสายหลักเพียงสายเดียว ย่านชุมชนการค้าปรากฏลำเหมืองพญาคำสาย 4 เป็นลำเหมืองที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อการเกษตร ไหลผ่านชุมชนในลักษณะเลียบกับถนน ย่านโรงงานอุตสาหกรรมกระจุกตัวอยู่บริเวณทางตะวันออกเฉียงเหนือของทางรถไฟและทางตอนใต้ พื้นที่เกษตรกรรมของเมืองอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ อันเป็นเขตติดต่อระหว่างเมืองสารภีกับเมืองหางดง อาคารเพื่อการค้าที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษา กระจายตัวอยู่ตามรายทางของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 106 โดยส่วนใหญ่มีที่ตั้งอยู่ใกล้กับถนนสี่แยกอันเป็นที่ตั้งของตลาดเทศบาลหางดง บางส่วนตั้งอยู่ใกล้กับตลาดยางเนิ้งใหม่ และทางแยกที่เชื่อมถึงสถานีรถไฟสารภี (ดูภาพประกอบที่ 5.82-5.83)

Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved



ภาพที่ 5.82 แผนที่แสดงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี



ภาพที่ 5.83 แผนที่แสดงภาพรวมลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพาณิชย์ (2) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ราชการ (3) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นศาสนสถาน (4) ลักษณะเส้นทางสัญจร (5) และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย (6) การใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับอุตสาหกรรม (7) และลักษณะแหล่งน้ำและพื้นที่ทำการเกษตรในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี (ขวาล่าง)
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจาก สำนักโยธาธิการและผังเมือง, 2555.

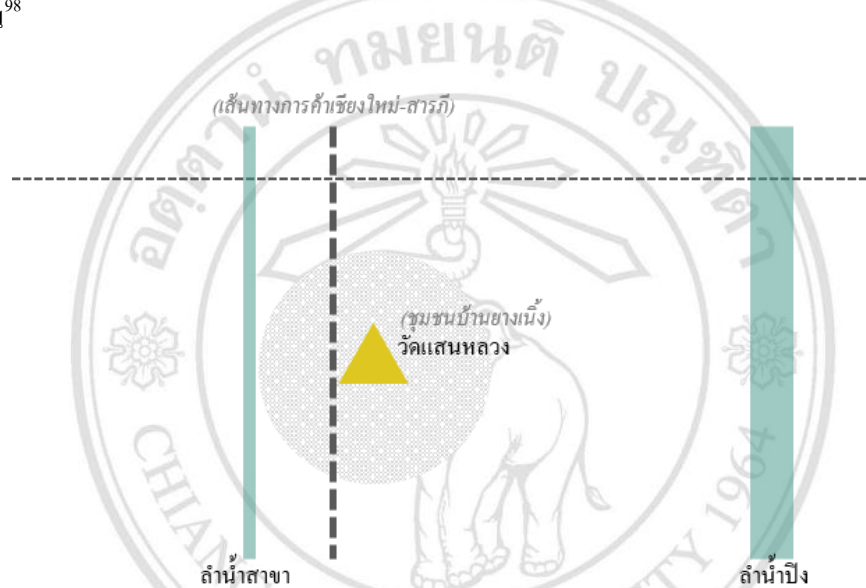
5.5.2. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองสารภีก่อนการปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม และยุคปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (ก่อนพ.ศ. 2442-2504) เวียงกุมกามที่ถูกสถาปนาขึ้นในราวปีพ.ศ. 1873 โดยพญามังราย ถูกลดสถานะลงเป็นเพียงเมืองหน้าด่านและถูกทิ้งร้างเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าครั้งที่ 2 กระทั่งในปีพ.ศ. 2339 จึงมีการค้นพบหลักฐานอีกครั้งในนาม “ท้าววังดาล” ซึ่งมีการสันนิษฐานว่าเดิมอาณาบริเวณของเวียงกุมกามนั้นกว้างขวางและกินพื้นที่มายังศูนย์กลางเศรษฐกิจสารภีในปัจจุบัน สังกัดได้จากเศษซากกองอิฐที่มีลักษณะคล้ายฐานวิหาร-เจดีย์วัด กระจายตำแหน่งอยู่ลึกเข้าไปด้านในตลอดทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 106 มีความสอดคล้องกับลักษณะการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในอดีต ที่มีสร้างเรือนอยู่ร่วมกัน และมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน หลักฐานที่ช่วยสนับสนุนถึงความคิดความเชื่อว่าด้วยเรื่องของวัดชุมชนที่ปัจจุบันปรากฏในรูปแบบของวัดร้าง (วัดห่าง) คือการศึกษาทางโบราณคดีที่พบว่าบริเวณที่ตั้งที่ว่าการอำเภอสารภีเดิมเป็นพื้นที่ของวัดร้างชื่อ “วัดเชียงยืน” ซึ่งตั้งอยู่ใน “เวียงหมาก” อันเป็นเขตเวียงชั้นนอกของเวียงกุมกาม⁹⁶ ปัจจุบันศาสนาพุทธและศาสนสถานประเภทวัดยังคงมีอิทธิพลต่อคนในพื้นที่ หากแต่จำนวนลดน้อยกว่าในอดีตมาก จนทำให้ในที่สุดปัจจุบันเขตพื้นที่เศรษฐกิจเมืองสารภีมีจำนวนวัดเหลืออยู่เพียง 2 วัดคือ วัดแสนหลวงและวัดศรีโพธาราม

เมื่อครั้งหลังเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางของลำน้ำแม่ปิง จนกลายเป็นร่องน้ำขนาดเล็กที่เรียกว่า “ปิงห่าง” เนินดินทรายที่ทับถมถูกพัฒนาเป็นเส้นทางสัญจรแบบทางเดินเท้าและเส้นทางสัญจรของวัวต่างม้าต่าง กระทั่งในเวลาต่อมาได้มีการปรับปรุงเส้นทางดังกล่าวเพื่อรองรับการคมนาคมแบบทางเกวียนในราวปีพ.ศ. 2438 โดยพระยาทรงสุรเดช (อ้น บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวเฉียง และมีการพัฒนาภูมิทัศน์เมืองโดยการปลูกต้นยางเรียงรายตลอดสายในยุคการดำเนินนโยบาย “น้ำต้องกองต่ำ” โดยเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ข้าหลวงมณฑลพายัพ ในปีพ.ศ. 2449 และยังคงเป็นเมืองเพียงแห่งเดียวที่ยังคงหลงเหลือไม่หมายถิ่นให้สามารถพบเห็นได้ในปัจจุบัน⁹⁷ ซึ่งต้นยางเหล่านี้ให้ทั้งคุณในแง่สภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์เมืองที่สวยงาม มีเอกลักษณ์ และมีทั้งโทษในแง่ของการที่เป็นองค์ประกอบเมืองที่ไม่เอื้อให้เกิดการขยายพื้นที่ผิวดิน เพื่อรองรับการเติบโตของระบบคมนาคมที่จะส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจเมืองตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 ที่มีการเน้นพัฒนาระบบโครงข่ายเส้นทางสัญจรเพื่อตอบรับกลุ่มทุนภายนอก

⁹⁶ _____. อนุสรณ์ 100 ปี เมืองสารภี : ประวัติศาสตร์. เชียงใหม่ : สุขาภิบาลขางแมง เมืองสารภี, 2534. หน้า 25-26.

⁹⁷ เพิ่งอ้าง.

ความสมบูรณ์ของทรัพยากรดินตะกอนและน้ำที่เป็นผลมาจากการตั้งชุมชนบนพื้นที่ที่มีลำน้ำแม่ปิงไหลผ่าน ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ของเมืองสารภีสามารถยังชีพได้ด้วยระบบการผลิตแบบเกษตรกรรม เหตุนี้ทำมั่วครั้งใหญ่จนเกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางภูมิศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งราชธานีจากเวียงกุมกามไปสู่เมืองนพบุรีศรีนครพิงค์ มิได้ส่งผลกระทบต่อลักษณะวิถีชีวิตของผู้คนมากนัก ด้วยทำเลที่ตั้งของเมืองที่ขาดเส้นทางการค้าอันสามารถเชื่อมต่อถึงหัวเมืองอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งนอกจากเมืองเชียงใหม่ที่อยู่ทางตอนเหนือและเมืองหางดงที่อยู่ทางตอนใต้แล้ว ลำน้ำแม่ปิงที่เป็นสายน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน ก็ยังถือเป็นอุปสรรคในการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองด้วยเช่นกัน⁹⁸



ภาพที่ 5.84 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสารภีก่อนปีพ.ศ. 2440-2460
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

⁹⁸ ศรีบุตร หน่อปิ่น, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.85 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี

ก่อนปีพ.ศ. 2400 (ซ้าย) และปีพ.ศ. 2440 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี

ทั้งนี้ เป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจของเมืองในช่วงเวลานี้ ยังคงเป็นเพียงการติดต่อทางการค้าของชนชั้นปกครองเท่านั้น ส่วนประชาชนทั่วไปยังคงอาศัยการแลกเปลี่ยนสินค้าภายในชุมชน หลังจากนั้นไม่นานจึงเกิดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเมืองทางดงเริ่มต้นจากการเกิดขึ้นตลาดเทศบาลสารภี (ตลาดสดยางเนิ้ง) ที่มีพัฒนาจากการค้าขายริมถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน กลุ่มผู้ค้าที่มีจำนวนมากขึ้นทำให้เกิดการพัฒนาถนน โลงฟากทิศตะวันตกของถนนเนื่องที่ว่าการอำเภอ รวมถึงมีการขุดบ่อน้ำเพื่อใช้สอย การค้าขายในช่วงเริ่มแรกไม่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย แคร่ไม้และแผงค้ากระจัดกระจายอยู่ทั่วบริเวณ พื้นเป็นดินอัด เมื่อฝนตกก็จะเกิดปัญหาน้ำขังเฉอะแฉะ การปลูกสร้างอาคารเป็นเพียงเพิงขนาดเล็กแบบเรือนเครื่องผูกที่สร้างขึ้นเพื่อการค้าขายชั่วคราวทั้งในและนอกตลาดบริเวณริมถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน โรงตลาดมีการสร้างขึ้นภายหลังเพื่อป้องกันแดด ฝน โดยโครงสร้างทำจากไม้ หลังคามุงสังกะสี และมีขนาดเพียงครึ่งของโรงตลาดในปัจจุบัน การดูแลจากภาครัฐเริ่มมีบทบาทภายหลังที่ดินและสิ่งปลูกสร้างทั้งหมดตกเป็นของราชพัสดุ เทศบาลจึงเข้ามาดูแลปรับปรุงอาคารให้มี

ความคงทนแข็งแรงมากยิ่งขึ้น พร้อมกับยกระดับ โครงหลังคาขึ้นสูงเพื่อความปลอดภัย ถูกสุขลักษณะ จัดการพื้นที่การค้าภายในตลาดให้เป็นสัดส่วน รวบรวมผู้ค้าที่อยู่นอกตลาดให้เข้ามารวมตัวกัน⁹⁹



ภาพที่ 5.86 ลักษณะทางกายภาพของตลาดเทศบาลสารภี (ตลาดสดยางนึ่งเก่า) ในราวปีพ.ศ. 2500

ที่มา : ผ่องศรี นิ่มเจริญดี, 2559.

การติดต่อค้าขายทางไกลระหว่างหัวเมืองในรูปแบบการวานพ่อค้าวัวต่างมาต่างยังไม่เป็นที่นิยมเท่าที่ควร กระทั่งการเกิดขึ้นของเส้นทางรถไฟสายเหนือในปีพ.ศ. 2464 ที่ได้มีการสร้างสถานีรถไฟสารภีอยู่ทางตอนใต้ของเมือง เป็นตัวแปรหลักที่เร้าให้มีระบบค้าขายเกิดขึ้น ประกอบกับการที่มีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนเข้ามาลงหลักปักฐานค้าขายในช่วงราวปีพ.ศ. 2485 ยิ่งทำให้สารภีกลายเป็นชุมทางการค้าแห่งใหม่ที่น่าจับตามอง และดึงดูดให้ผู้ค้าจากหัวเมืองทางใต้แวะซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งขาไปและกลับจากเมืองเชียงใหม่ โดยชาวจีนที่มีบทบาทด้านเศรษฐกิจการค้าของเมืองสารภี ได้แก่ ตระกูลแซ่เลี้ยว แป๊ะเฮียง เจ็กเกียง เจ็กตั้ง เป็นต้น ส่วนลูกหลานที่สืบเชื้อสายชาวจีนยังคงทำการค้าขายอยู่ในพื้นที่เช่นรุ่นบรรพบุรุษ¹⁰⁰ การรวมตัวของกลุ่มนายทุนชาวจีนที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้ผู้ค้าภายในตลาดมีการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโดยชาวจีนเป็นหลัก ซึ่งปรากฏการจัดตั้งศาลเจ้าขึ้นบริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตลาด เพื่อเป็นจุดสำหรับสักการะบูชาเทพพญาดาของเหล่าชาวจีนที่ตั้งรกรากอยู่ในละแวกตลาดในยุคนั้น

⁹⁹ ศรีบุตร หน่อปิ่น, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.

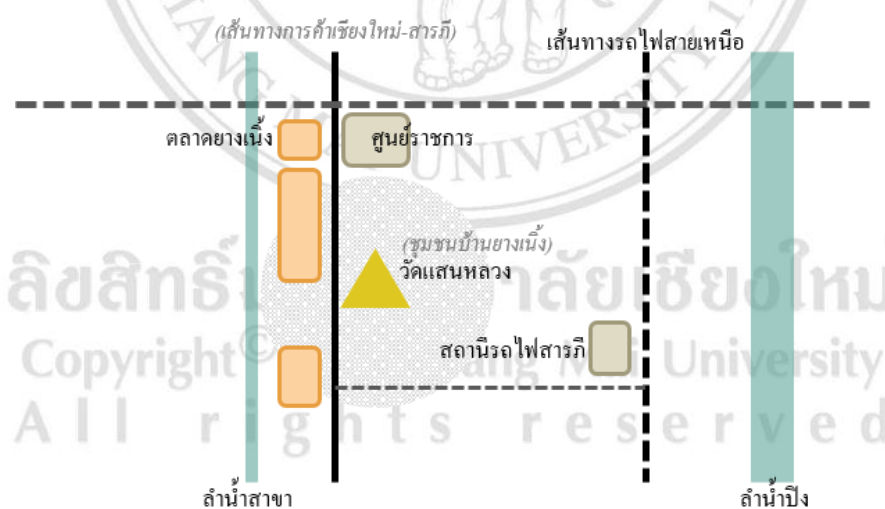
¹⁰⁰ พร ต้นทน, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.87 ศาลเจ้าเงินในพื้นที่ตลาดเทศบาลสารภี (ตลาดสดยางเนิ้งเก่า)

ที่มา : ผู้วิจัย.

เรือนร้านค้าแบบเรือนแปบริเวณย่านการค้าในยุคแรกปลูกสร้างบนพื้นที่ริมทาง ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างส่วนราชการและพื้นที่ตลาดที่มีคลองส่งน้ำไหลตัดผ่าน พื้นที่ค้าขายเป็นการเปิดด้านยาวประชิดกับถนนและหันด้านหลังให้กับตลาด โดยเรือนค้าจะอยู่บนที่ดินลักษณะคล้ายตลิ่งคลองที่มีความสูงราว 1.00-1.50 เมตร และด้วยเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทั้งสองฟาก ทำให้ตัวอาคารมีการเปิดพื้นที่ด้านหลังอาคารในส่วนที่เชื่อมต่อกับตลาดเพื่อเป็นพื้นที่ค้าขายอีกทางหนึ่ง ความเจริญด้านการค้าแผ่ขยายจากทั้งทางตอนเหนือและทางตอนใต้ โดยมีจุดเริ่มต้นที่ตลาดสารภีและจบลงบริเวณแยกสถานีรถไฟ¹⁰¹



ภาพที่ 5.88 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสารภีปีพ.ศ. 2440-2510

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี

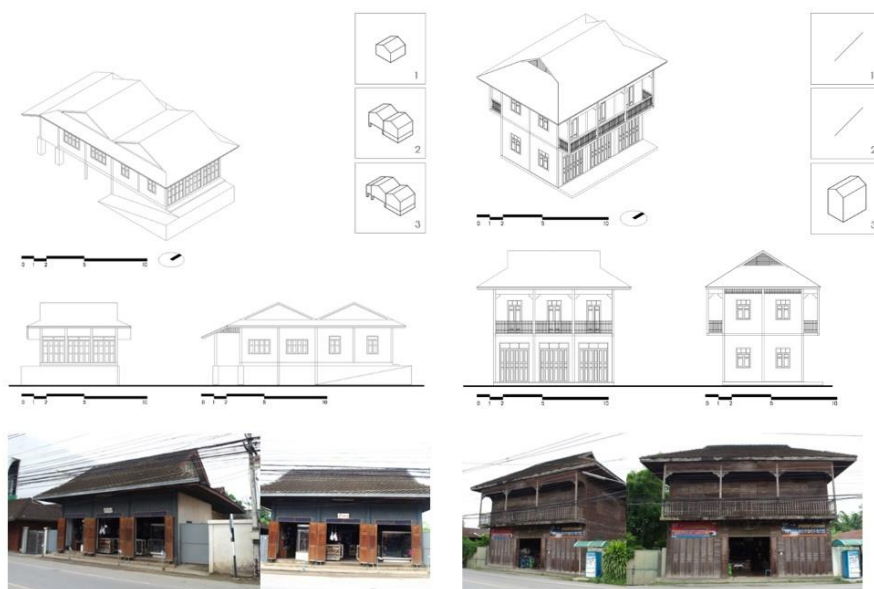
¹⁰¹ วิเชษฐ อินทจักร, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.89 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี

ก่อนปีพ.ศ. 2460 (ซ้าย) และปีพ.ศ. 2500 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี



ภาพที่ 5.90 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภีในช่วงปีพ.ศ. 2464-2500¹⁰²

¹⁰² ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 296 และ 297.

ที่มา : ผู้วิจัย.

5.5.3. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองสารภียุคเร่งพัฒนาชนบท ยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม (พ.ศ. 2504-2544) ดินตะกอนแม่น้ำอันเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีคุณสมบัติเหมาะสมแก่การปลูกข้าวและทำเกษตรสวนลำไย ทำให้ผลผลิตที่ได้มีคุณภาพและได้รับนิยมในระดับภูมิภาค สินค้าทางการเกษตรที่สำคัญทั้งสองขายส่งและถูกลำเลียงเข้าไปยังตัวเมืองเชียงใหม่เพื่อกระจายสินค้าออกสู่ตลาดระดับประเทศและระดับภูมิภาค เกษตรกรรมเชิงพาณิชย์พัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมในเวลาอันรวดเร็ว เงินสะพัดในชุมชนเมืองเป็นตัวเร่งให้เกิดการจับจ่ายในอัตราที่สูงกว่าปกติ ทำให้เกิดการโครงการและภาคธุรกิจน้อยใหญ่ตามมา ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาเมืองแฝดเชียงใหม่-ลำพูน ที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มุ่งเน้นให้เมืองสารภีและพื้นที่ข้างเคียงในฐานะพื้นที่รองรับการขยายตัวด้านตะวันออกของลำน้ำแม่ปิงของเมืองใหม่ ได้รับการจัดระเบียบที่ดินเลียบทางรถไฟเชียงใหม่-ลำพูน (ระยะที่ 2) เพื่อเป็นการกระตุ้นการลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์ให้คึกคัก และเป็นการนำร่องพัฒนาพื้นที่ในเขตเมืองสารภีให้มีศักยภาพในการเป็นพื้นที่สำหรับพักอาศัยของประชากรจากเมืองเชียงใหม่และประชากรแรงงานที่ทำงานอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมลำพูนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบกับภาครัฐได้สนับสนุนให้มีมาตรการลดราคาที่ดินให้แก่ผู้ที่ต้องการจะลงทุนประกอบอุตสาหกรรม เนื่องจากก่อนหน้านี้ได้ประสบกับปัญหาเรื่องการขายที่ดิน ทำให้เกิดการเติบโตของทั้งภาคอุตสาหกรรมและการขยายตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อพักอาศัยอย่างรวดเร็ว¹⁰³

เศรษฐกิจที่อยู่ในช่วงขาขึ้นจากการค้าขายสินค้าทางการเกษตรทั้งข้าวและลำไย กระตุ้นให้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและพื้นที่ใช้สอยอาคารให้ตอบรับกับการจัดเก็บสินค้า รวมถึงการจัดการพื้นที่หน้าอาคารเพื่อรองรับการขนถ่ายสินค้าที่สะดวกสบาย ลักษณะอาคารส่วนใหญ่ในช่วงนี้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นอาคาร 2 ชั้น โดยที่ยังคงใช้ไม้เป็นทั้งโครงสร้างและวัสดุหุ้มอาคาร บริเวณด้านหลังเรือนจะถูกต่อเติมออกไปเพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอยประเภทเรือนครัว โดยแยกห้องน้ำไว้ด้านนอก แต่ภายหลังได้มีการจัดสรรพื้นที่ภายในส่วนต่อเติมเป็นพื้นที่ห้องน้ำเพื่อความความสะดวกสบาย ด้านสกัดหลังคาหันตามทิศทางตัวเรือนซึ่งมิได้มีความสัมพันธ์กับความลาดความเชื่อเรื่องทิศมงคลแต่อย่างใด อาคารเรือนค้าที่ตั้งอยู่บนปากทิศตะวันออกของถนนมีพื้นเรือนชั้นล่างที่สร้างติดกับพื้น ซึ่งแตกต่างจากอาคารเรือนค้าที่ตั้งอยู่อีกฟากทางทิศตะวันตกของถนน ที่พื้นเรือนชั้นล่างจะอยู่สูงจากระดับพื้น

¹⁰³ เมือง 2 บุคลิก เชียงใหม่ : ลำพูน เตรียมพื้นแผนเชื่อมเมืองแฝด (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

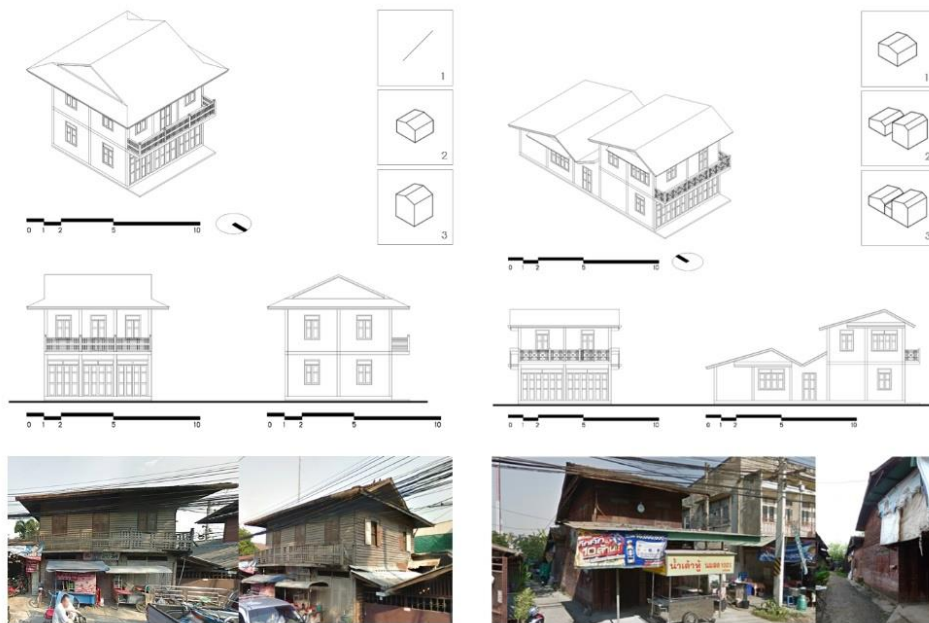
<http://www.prachatai.com/journal/2004/09/473>. เข้าถึงเมื่อ 1 กรกฎาคม 2558.

ราว 1.00-2.00 เมตร เนื่องจากตัวอาคารสร้างอยู่บนพื้นที่ลักษณะคล้ายที่ราบตลิ่งคลอง ที่ถนนจะอยู่บนพื้นที่เนินสูงกว่าพื้นที่ด้านล่าง¹⁰⁴



ภาพที่ 5.91 ภาพตัวอย่างเปรียบเทียบลักษณะอาคารเรือนค้าฟากทิศตะวันตกของถนน (ซ้ายและกลาง) และลักษณะอาคารเรือนค้าฟากทิศตะวันออกของถนน (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.92 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภีในช่วงปีพ.ศ. 2500-2520¹⁰⁵

ที่มา : ผู้วิจัย.

ลักษณะพื้นที่ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเป็นระบบคลองส่งน้ำในราวปีพ.ศ. 2520 จากเดิมที่เป็นรูปแบบการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย ระบบคลองส่งน้ำรูปแบบใหม่เกิดขึ้น

¹⁰⁴ วิเชษฐ อินทจักร, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.

¹⁰⁵ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 294 และ 295.

เพื่อทดแทนระบบเดิมที่ทำให้เกิดการสูญเสียน้ำระหว่างทางโดยการซึมผ่านหน้าดิน มีลักษณะเป็นโครงข่ายเส้นทางน้ำไหลจากเหนือลงใต้ มีขนาดไม่กว้างมากนัก ระยะห่างระหว่างเส้นทางน้ำอยู่ที่ 500 เมตรถึง 1 กิโลเมตร มีลำเหมืองพญาคำสาย 4 พาดผ่านเข้ามาในพื้นที่ใจกลางเขตเศรษฐกิจของเมือง ซึ่งถูกจัดระบบเพื่ออำนวยความสะดวกโดยคำนึงถึงลักษณะการตั้งบ้านเรือนและการจัดสร้างชุมชนที่กระจายตัวอยู่ห่างกัน ทำให้มีระบบการจัดการน้ำเป็นการปันน้ำมาจากลำน้ำแม่ปิงเข้ามายังในพื้นที่เมืองเพื่อจัดสรรให้เข้าถึงบ้านเรือนและพื้นที่เกษตรกรรมอย่างทั่วถึง ทั้งยังเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของเมืองที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการสร้างอาคารตามเส้นทางน้ำและหันส่วนหน้าอาคารออกสู่ถนน รูปแบบการสร้างอาคารดังกล่าว เอื้อให้ชาวบ้านและผู้ค้าสามารถประกอบกิจการค้าขายในขณะเดียวกันก็สามารถใช้ประโยชน์จากลำเหมืองที่ผ่านพื้นที่ด้านหลังอาคารได้ในเวลาเดียวกัน¹⁰⁶



ภาพที่ 5.93 ลักษณะทางกายภาพของคลองส่งน้ำในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี

ที่มา : ผู้วิจัย.

การพัฒนาระบบโครงข่ายทางสัญจร โดยเฉพาะโครงการถนนวงแหวนรอบ 3 ที่มีการวางแผนดำเนินการในปีพ.ศ. 2525 ส่งผลดีต่อเมืองสารภีค่อนข้างเห็นได้ชัด เนื่องจากถนนวงแหวนรอบ 3 ที่ตัดผ่านทางตอนเหนือของพื้นที่เศรษฐกิจของเมือง เป็นปัจจัยที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้สัญจรจากเมืองทางตะวันตก คือเมืองหางดง และเมืองทางตะวันออก ทั้งเมืองสันทรายและเมืองคอยสะเก็ด ที่ผ่านไปมาสามารถเข้าถึงพื้นที่เศรษฐกิจได้มากขึ้น จากแต่เดิมที่มีเพียงผู้สัญจรภายในเมืองสารภี เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูนเท่านั้น ส่วนทางสัญจรสายรองภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นการใช้ตรอกซอยเพื่อเข้าถึงพื้นที่พักอาศัยผ่านทางสัญจรหลักแทบทั้งสิ้น อีกทั้งยังส่งผลให้เศรษฐกิจการค้าขายตัวขึ้นไปทางตอนเหนือเกิดเป็นตลาดยางเนิ้ง (ใหม่) ที่ลงทุนพัฒนาที่ดินโดยกลุ่มพ่อค้าชาวจีนแคะระด้านหน้าตลาดเป็นที่ตั้งของยู่งฉาง ที่ถูกปลูกสร้างขึ้นภายหลังเพื่อความสะดวกในการเก็บข้าวของเจ้าของตลาด การรื้อสร้างอาคารและขยายพื้นที่ค้าขายภายในตลาดในเวลาต่อมา ทำให้พื้นที่ใช้สอย

¹⁰⁶ วิเชษฐ อินทจักร, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.

ด้านล่างยังถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของตลาดและแปรสภาพเป็นพื้นที่ให้เช่า ตลอดระยะเวลากว่า 35 ปีที่ผ่านมา ตลาดยางเนิ้ง (ใหม่) ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพมากนัก เนื่องจากเป็นตลาดที่ถูกรองโดยเอกชน และด้วยข้อจำกัดของที่ดินทำให้ตลาดไม่สามารถขยายตัวต่อไปได้¹⁰⁷



ภาพที่ 5.94 ลักษณะทางกายภาพของตลาดยางเนิ้ง (ใหม่) ในปัจจุบัน
ที่มา : ผู้วิจัย.

กลุ่มทุนจากทั้งในและนอกพื้นที่ที่มีประสบการณ์ทางการค้า ได้นำความได้เปรียบดังกล่าวมาพัฒนาอาคารของตนให้มีความแข็งแรงและทันสมัย ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนอาคารเรือนค้าเดิมและพัฒนาที่ดินว่างเปล่า จนเกิดเป็นอาคารพาณิชย์สมัยใหม่ที่มีขนาดกะทัดรัด สามารถรองรับธุรกิจขนาดกลางประเภทกิจการค้าขายเครื่องใช้ไฟฟ้าและจักรยานยนต์ได้เป็นอย่างดี อาคารพาณิชย์สมัยใหม่บางส่วนมีการพัฒนาต่อยอดให้มีรูปแบบการใช้สอยเช่นเดียวกับเรือนค้าในอดีต กระทั่งราวปีพ.ศ. 2525-2530 เป็นต้นมา อาคารพาณิชย์ที่มีความสูงเกิน 3 ชั้น ได้เกิดขึ้นบริเวณปากทิศตะวันตกของถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน จากความต้องการลงทุนพัฒนาพื้นที่ค้าขายที่มีประโยชน์ใช้สอยครบครันบนที่ดินแคบเล็ก และสามารถคืนทุนได้ในระยะเวลาอันสั้น หากแต่ความต้องการของผู้ซื้อ-ผู้เช่าไม่ได้มีมากเท่าที่มีการประเมินไว้ การลงทุนอสังหาริมทรัพย์ประเภทตึกแถว 3-4 ชั้นจึงหยุดชะงักและชะลอตัวลงในเวลาต่อมา กระทั่งในปัจจุบันอัตราการเกิดขึ้นใหม่ไม่ถึงร้อยละ 20¹⁰⁸

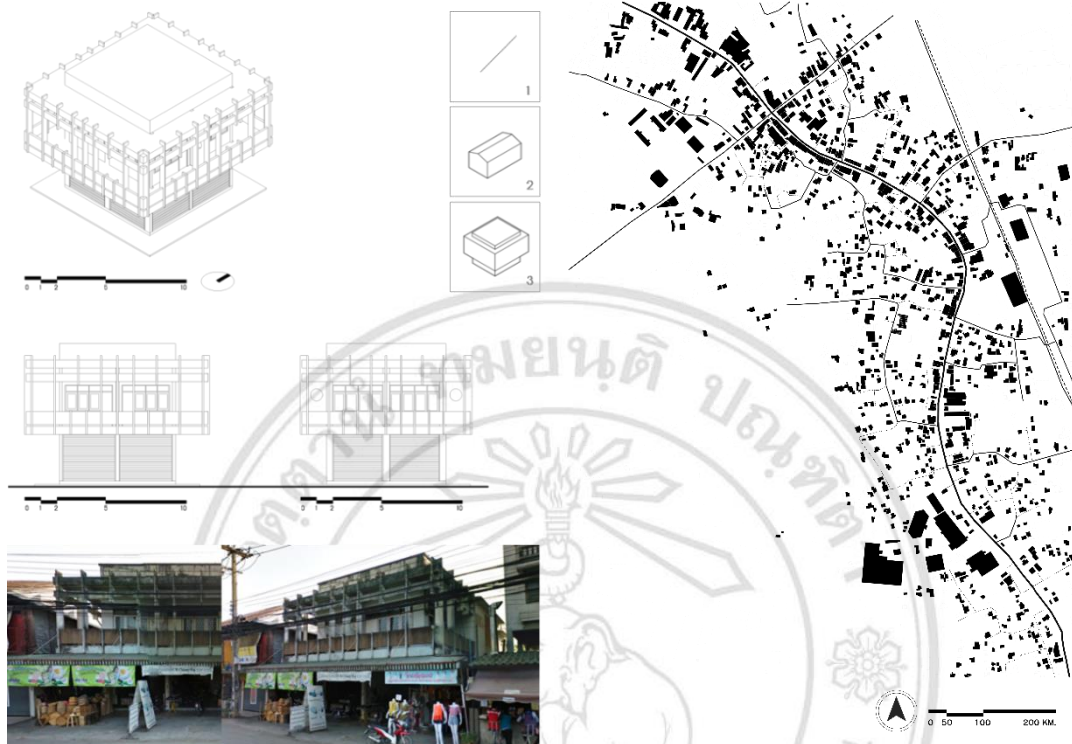


ภาพที่ 5.95 ภาพตัวอย่างอาคารพาณิชย์สมัยใหม่ในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี

¹⁰⁷ พร ดันทน และ วิเชษฐ อินทจักร, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.

¹⁰⁸ วิเชษฐ อินทจักร, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.

ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.96 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองสารภีในช่วงปีพ.ศ. 2520-2560¹⁰⁹ (ซ้าย)

ที่มา : ผู้วิจัย.

ภาพที่ 5.97 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสารภีปีพ.ศ. 2530 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี

5.5.4. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองสารภียุคการท่องเที่ยวและเทคโนโลยี (พ.ศ. 2544-2560)
เศรษฐกิจชุมชนเกิดการชะลอตัวและลดต่ำลงอย่างรวดเร็วในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปีพ.ศ. 2540 ที่เกิดขึ้นในระดับประเทศ ส่งผลให้ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ตลอดจนอุตสาหกรรมการผลิตข้าวและลำไยได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง และไม่สามารถฟื้นตัวได้เมื่อเหตุการณ์ผ่านพ้น เนื่องจากภาคการลงทุนถูกเปลี่ยนย้ายไปยังพื้นที่อื่น อาทิ เขตพื้นที่เมืองลำพูน ซึ่งเป็นฐานการผลิตลำไยที่ใหญ่กว่าและได้กำไรต่อผลผลิตในจำนวนที่มากกว่า เขตพื้นที่เมืองฝางและเมืองทางตอนเหนือ เป็นฐานการผลิตพืชผักเมืองหนาวอันเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคในยุคสมัยปัจจุบัน เมืองสารภีจึงลดสถานะเป็นเพียงเมืองทางผ่านที่เชื่อมเมืองเชียงใหม่เข้าสู่เมืองลำพูน หากแต่ยังคงระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยคนใน

¹⁰⁹ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 293.

ชุมชนผ่านรูปแบบการจับจ่ายซื้อหาสินค้าที่ผลิตได้ภายในพื้นที่เป็นหลัก เพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง¹¹⁰



ภาพที่ 5.98 ลักษณะทางกายภาพของตลาดเทศบาลสารภี (ตลาดสดยางเนิ้งเก่า) ในปัจจุบัน

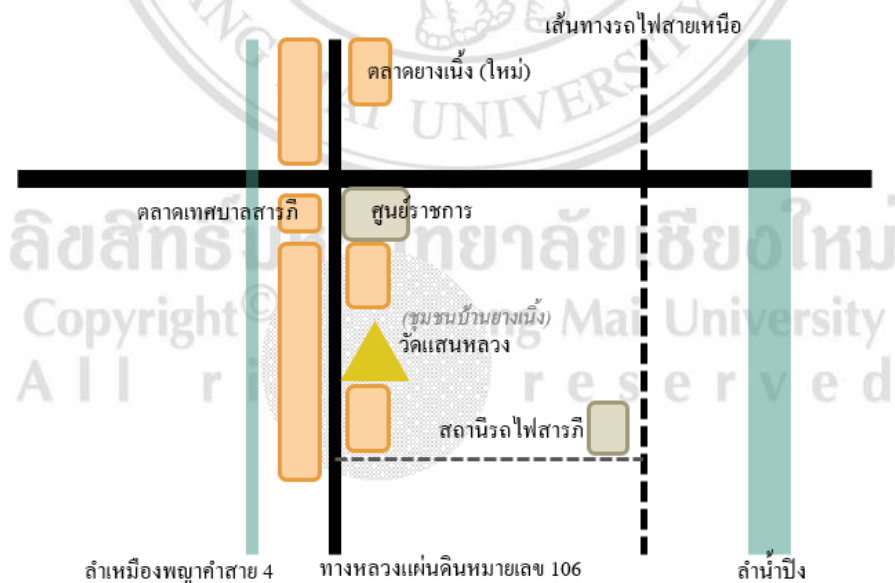
ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.99 ลักษณะภูมิทัศน์ย่านเศรษฐกิจและส่วนราชการ (ซ้าย)

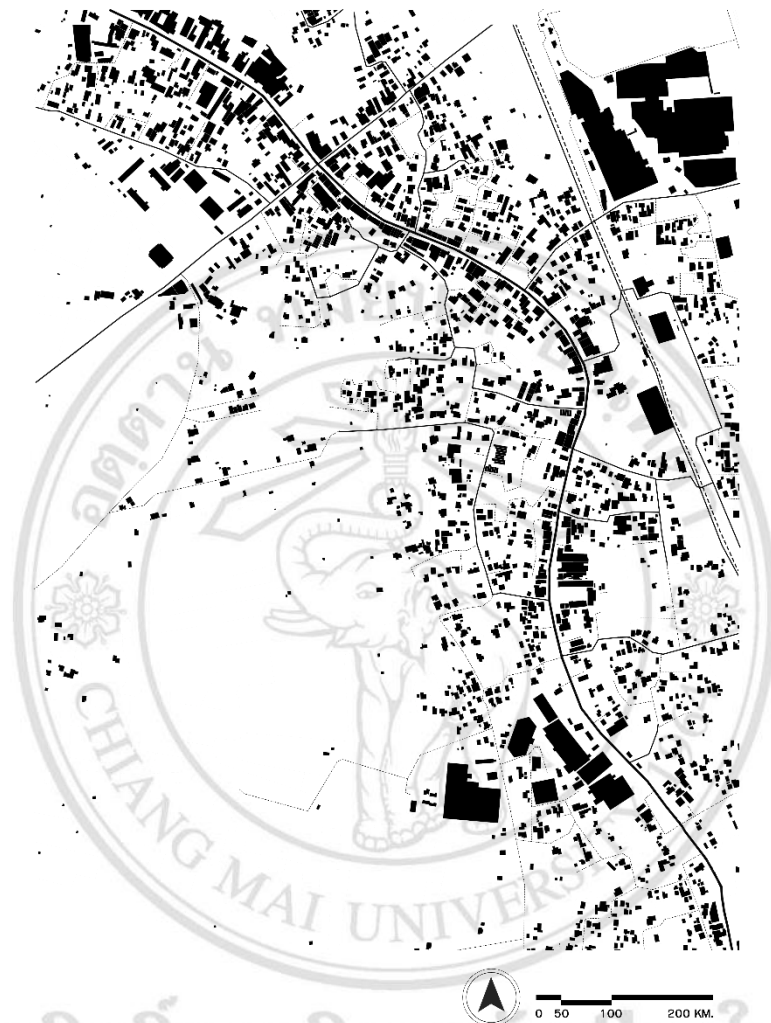
ลักษณะภูมิทัศน์ย่านเศรษฐกิจใหม่ (กลาง) และลักษณะภูมิทัศน์เขตที่อยู่อาศัยเมืองสารภี (ขวา)

ที่มา : Google Street View, 2560.



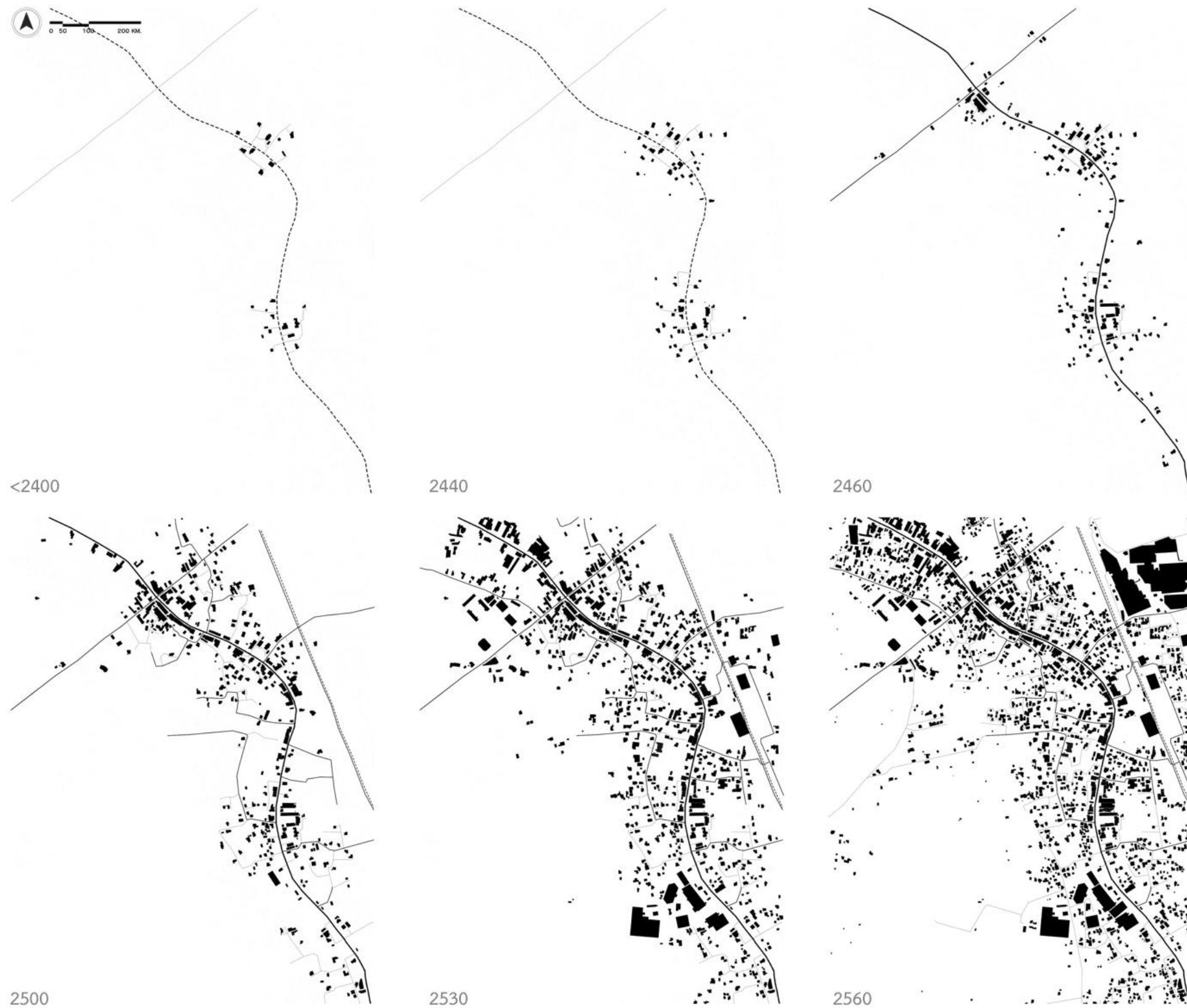
¹¹⁰ วิเชษฐ อินทจักร, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2559.

ภาพที่ 5.100 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองสารภีปีพ.ศ. 2510-2560
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี

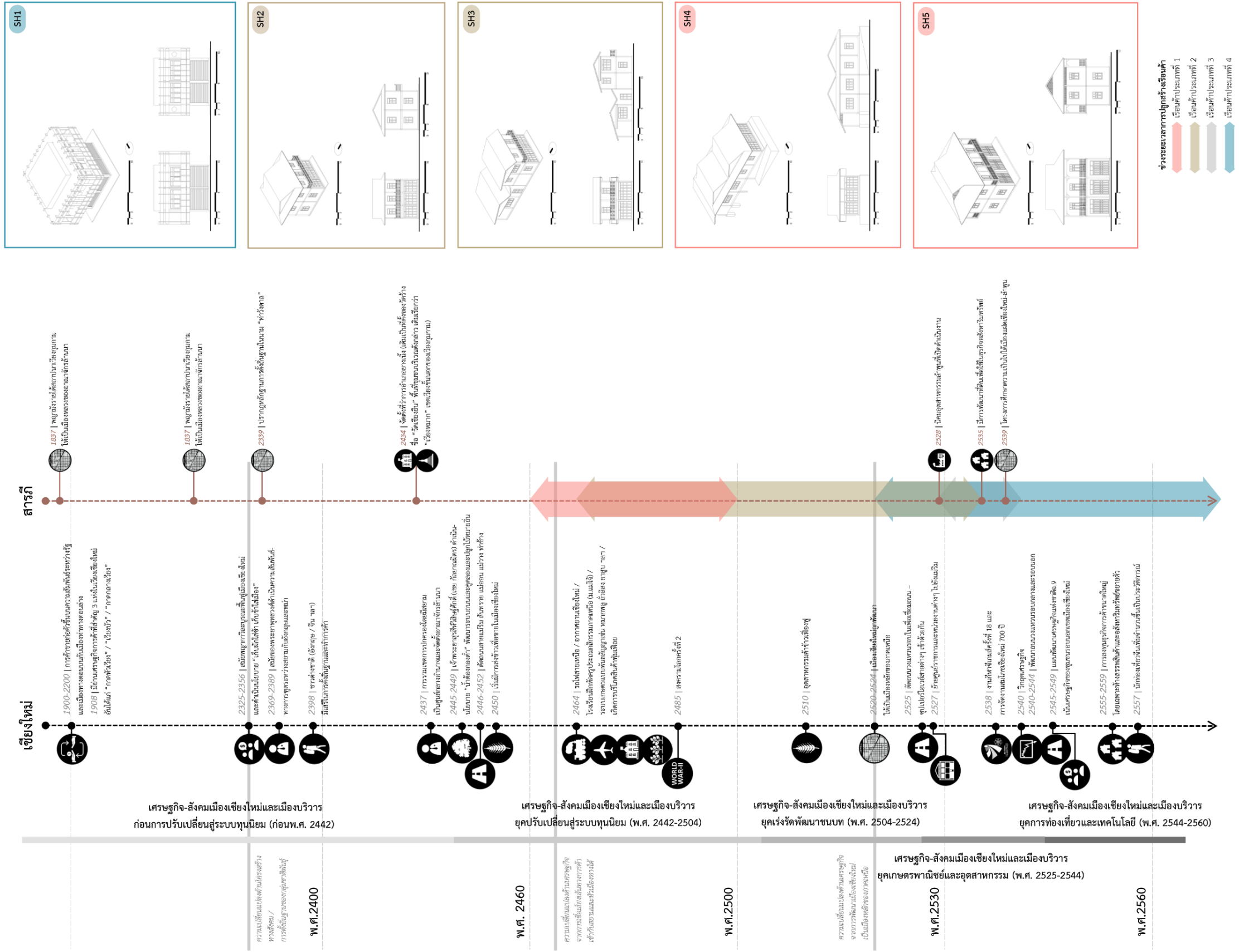


ภาพที่ 5.101 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสารภีปีพ.ศ. 2560
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ทำการสรุปแผนที่พัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี (ดูภาพที่ 5.102) และสร้างแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเรือนค้าในแต่ละยุคสมัย เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการเรือนค้าหรืออาคารพาณิชย์ที่เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา (ดูภาพที่ 5.103)



ภาพที่ 5.102 แผนที่สรุปพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองสารภี
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี



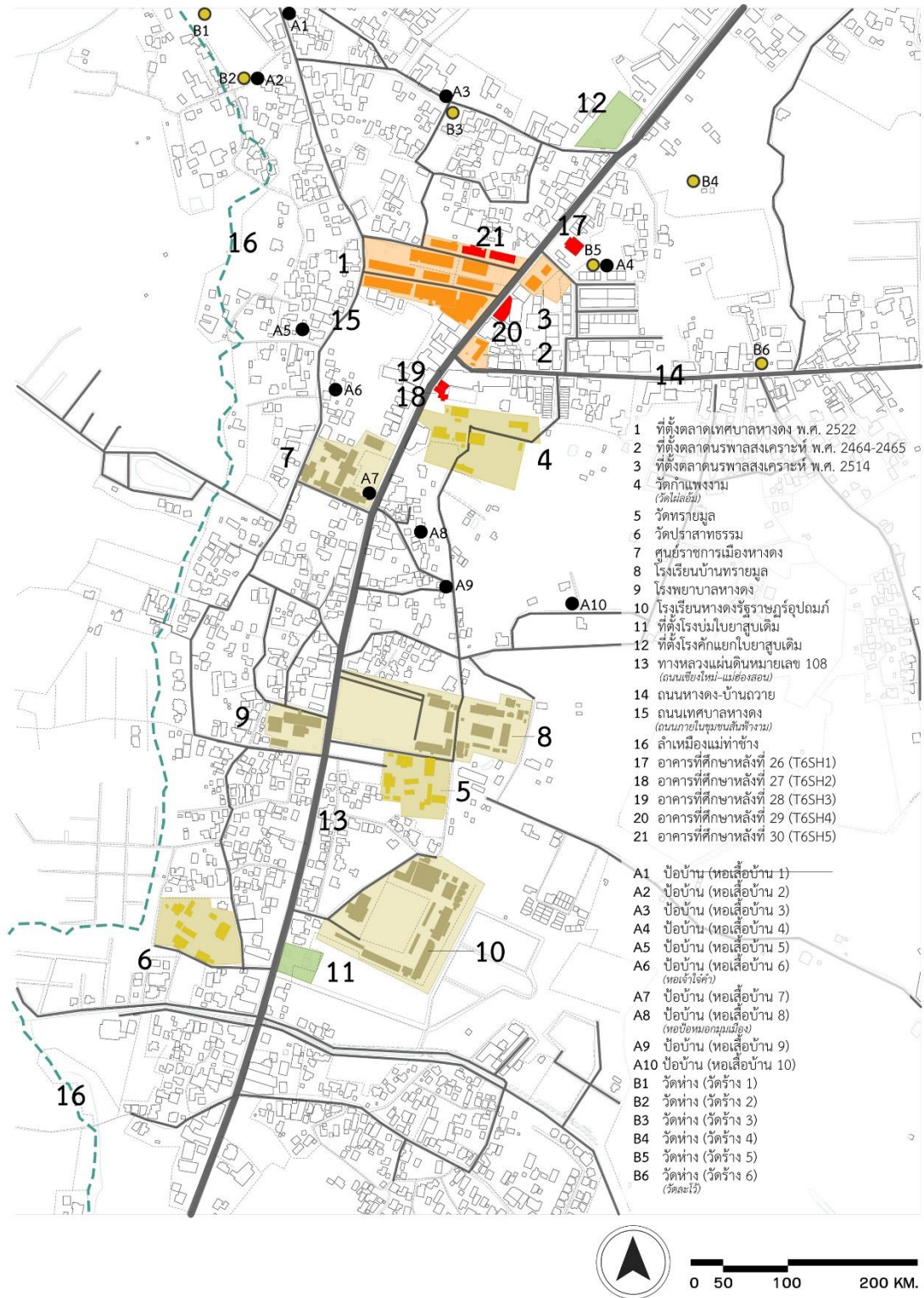
ภาพที่ 5.103 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคมระดับเมืองที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐาน

องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง สถาปัตยกรรมเรือนค้าและการพาณิชย์ของเมืองสารภี
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองสารภี

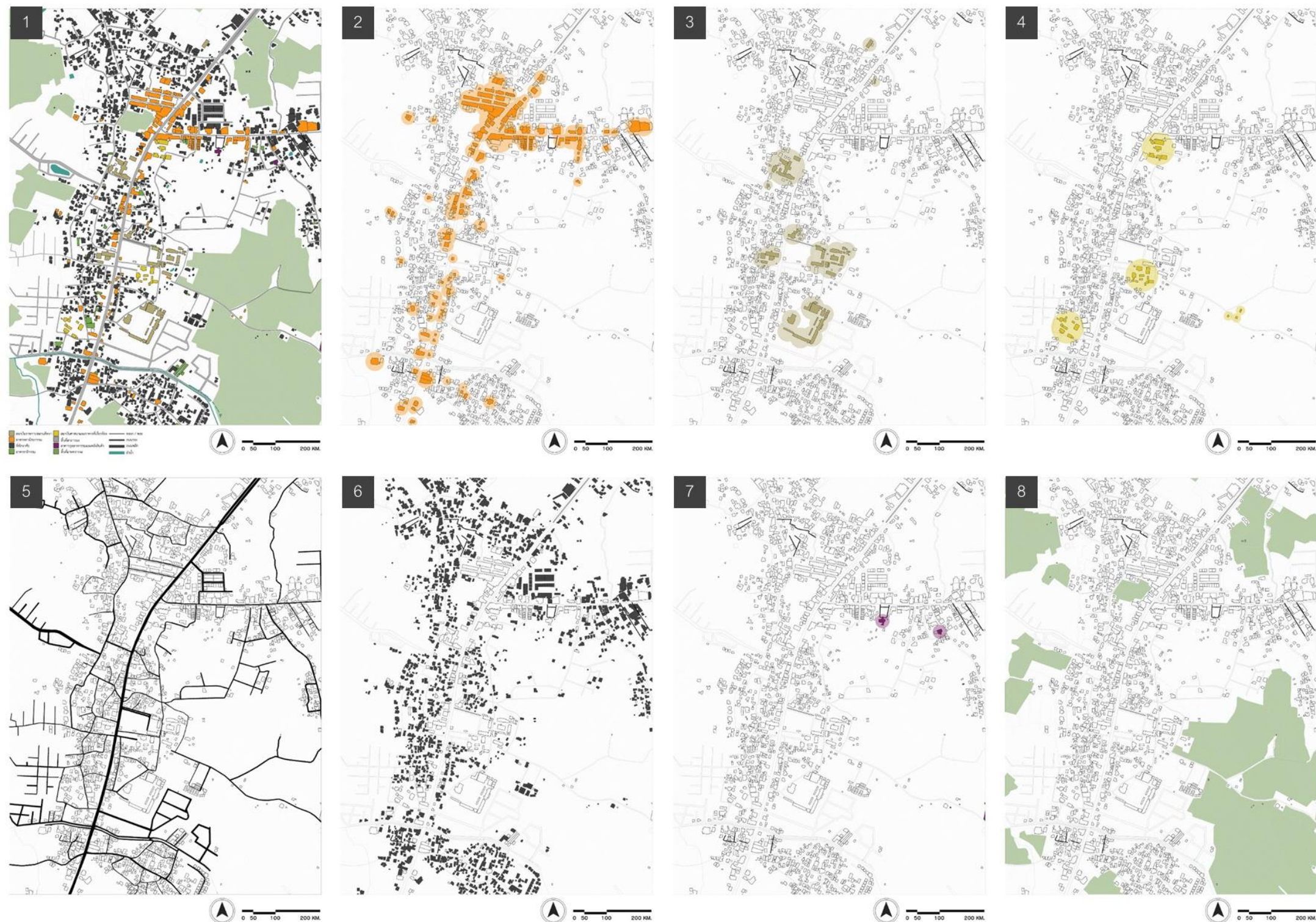
5.6. กำเนิดและพัฒนาการของเมืองหางดง

5.6.1. องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญภายในย่านเศรษฐกิจเมืองหางดง ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินและการกระจายตัวของอาคารประเภทต่างๆ ภายในย่านเศรษฐกิจของเมืองหางดงในปัจจุบัน ยังคงสามารถพบเห็นอาคารเรือนค้ำและอาคารพาณิชย์กระจายตัวอยู่บริเวณริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 และ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 121 แต่อาคารเพื่อการค้าส่วนใหญ่จะกระจุกตัวอยู่บริเวณตลาดเทศบาลหางดง บ้านพักอาศัยโดยส่วนใหญ่มักกระจุกตัวอยู่บริเวณริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 และ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 121 หากแต่การขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัยจะมีแนวโน้มขยายตัวไปทางฝั่งทิศตะวันตกของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 เนื่องจากข้อได้เปรียบอันเกิดจากการพัฒนาระบบชลประทาน และมีลำเหมืองแม่ท่าช้างไหลผ่าน พื้นที่ราชการกระจุกตัวอยู่บริเวณทางตอนใต้ของย่านเศรษฐกิจ มีศาสนสถานที่สำคัญคือวัดกำแพงงามที่อยู่ใกล้กับบริเวณตลาดเทศบาลหางดง และมีวัดทรายมูลเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่มีบทบาทในช่วงแรกตั้งถิ่นฐาน จากการสัมพันธและการสำรวจภาคสนามทำให้ทราบถึงตำแหน่งป้อมบ้าน (หอเสือบ้าน) และวัดท่า่ง (วัดร้าง) กระจายตัวและแทรกตัวอยู่ในชุมชน โดยมีลักษณะการปลูกสร้างแบบเป็นรัศมีล้อมรอบชุมชนร่องสวรรค์และชุมชนบ้านสันฟ้างาม โครงข่ายเส้นทางสัญจรมีลักษณะแบบเส้น อาศัยทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 เชื่อมเขตเศรษฐกิจของเมืองเชียงใหม่เข้ากับหัวเมืองทางตะวันตกและเมืองลำพูน โดยที่เมืองหางดงเป็นเมืองทางผ่าน และใช้ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 121 เชื่อมเขตเศรษฐกิจของเมืองหางดงเข้ากับเมืองสารภี พื้นที่เกษตรกรรมกระจายตัวอยู่ทั่วไปโดยที่ส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ลึกเข้าไปจากถนนซึ่งอยู่บริเวณด้านหลังของเขตที่พักอาศัย อาคารเพื่อการค้าที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษา แทบทั้งหมดกระจุกตัวอยู่ใกล้กับตลาดเทศบาลหางดง โดยมากมีการสร้างอาคารชิดติดกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 (ดูภาพประกอบที่ 5.104-5.105)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved



ภาพที่ 5.104 แผนที่แสดงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญในย่านเศรษฐกิจเมืองทางดง
 ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองทางดง



ภาพที่ 5.105 แผนที่แสดงภาพรวมลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพาณิชย์ (2) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ราชการ (3) การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นศาสนสถาน (4) ลักษณะเส้นทางสัญจร (5) และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย (6) การใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับอุตสาหกรรม (7) และลักษณะแหล่งน้ำและพื้นที่ทำการเกษตรในย่านเศรษฐกิจเมืองหางดง (ขวาล่าง)
ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจาก สำนักโยธาธิการและผังเมือง, 2555.

5.6.2. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองหางดงก่อนการปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (ก่อนพ.ศ. 2442) เมืองหางดงเป็นเขตป่าไม้อุดมสมบูรณ์ที่มีป่าไม้สักขึ้นอยู่หนาแน่น พื้นที่ใกล้เคียงย่านเศรษฐกิจในปัจจุบันเชิงลงไปทางทิศใต้เป็นที่ตั้งของ “หางดง” และศูนย์กลางเมืองเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลแม่ท่าช้าง เป็นที่ตั้งของ “ดงหลวง” สถานที่ประกอบพิธีกรรมสำหรับการเลี้ยงผีผิง ชาวบ้านเริ่มอพยพมาตั้งถิ่นฐานจากการเสาะแสวงหาของป่า โดยปลูกเรือนอย่างกระจัดกระจายบนที่ดินทำกินของตนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิง ระบบเศรษฐกิจที่อาศัยสายน้ำเป็นเส้นทางการค้าก่อให้เกิดชุมชนเมืองท่า “ท่าวังตาล” “ท่าหนองจี่ควาย” “ท่าจีเหล็กหรือปากเหมืองท่าเรือ” และ “ท่าศาลา” ขึ้นในเขตพื้นที่เมืองหางดง¹¹¹ แต่ด้วยปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้งจึงทำให้เกิดการโยกย้ายถิ่นที่อยู่มายังฝั่งทิศตะวันตกของแม่น้ำ ไกลออกไปบริเวณชุมชนบ้านสันผักหวาน¹¹² หากแต่ชุมชนเมืองท่ามิได้ปรากฏข้อมูลของการโยกย้ายที่ตั้งแต่ประการใด

กระทั่งราว 270-300 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2259-2289) มีการสันนิษฐานว่าในอดีตพื้นที่ย่านเศรษฐกิจที่ราบลุ่มที่มีลำเหมืองและร่องน้ำไหลผ่าน ชุมชนกระจุกตัวอยู่บริเวณสันดินเนินทรายด้านทิศตะวันตกของลำน้ำ มีชุมชนทรายมูลเป็นชุมชนแรกที่เกิดขึ้น โดยชนกลุ่มแรกเข้ามาตั้งถิ่นฐานแบบกระจายตัวอยู่รอบเขตด้านทิศใต้ของวัดไผ่ล้อม (วัดกำแพงงามในปัจจุบัน) และบริเวณที่ราบด้านทิศใต้ของเมือง มี “วัดทรายมูล” เป็นศูนย์กลางชุมชนและเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองในการกำหนดเขตชุมชนขนาดใหญ่ออกเป็น 2 ส่วนคือบ้านทรายมูลใต้ และบ้านทรายมูลเหนือ ซึ่งเป็นย่านเศรษฐกิจของเมืองในปัจจุบัน บ้านทรายมูลเหนือมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องและส่งผลให้เกิดชุมชนสันฟ้างามและชุมชนร้องสวรรค์ในเวลาต่อมา¹¹³ ลักษณะทางกายที่โดดเด่นได้ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นนามเรียกแทนชุมชนและศาสนสถาน เช่น ชุมชนทรายมูลด้านทิศใต้ของศูนย์กลางเศรษฐกิจ ชุมชนบ้านสันฟ้างามที่อยู่ฝั่งทิศตะวันตก และชุมชนบ้านร้องสวรรค์ (ชื่อเดิมคือบ้านเหมืองร้อง) ที่อยู่ฝั่งทิศตะวันออกของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 มีวัดทรายมูลและวัดไผ่ล้อมเป็นศูนย์รวมจิตใจ

เมืองหางดงเดิมเป็นพื้นที่ทางไกล ชาวบ้านและพ่อค้าอาศัยการเดินทางระหว่างเมืองโดยการถ่อเรือผ่านทางลำน้ำแม่ปิง การเดินทางโดยสัตว์ต่างและสัตว์เทียมเกวียน ตลอดจนการเดินทางเท้า สิ่งที่

¹¹¹ สัมภาษณ์คุณประพันธ์ ศรีรมณี, ไม่ปรากฏปีที่สัมภาษณ์. อ้างถึงใน อนุ เนินหาด. 100 ปี อำเภอหางดง, นพบุรีการพิมพ์ : เชียงใหม่, 2545. หน้า 31-32.

¹¹² จุฑารัตน์ เมืองแก้ว. การปรับตัวของชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบทในภาคเหนือ : กรณีบ้านบือ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. (การศึกษานอกระบบ) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537. หน้า 54.

¹¹³ นายอุดมศักดิ์ คำปวน, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

น่าสนใจเกี่ยวกับโครงข่ายเส้นทางสัญจรของเมืองหางคงคือการมีพลวัตของลักษณะทางภูมิประเทศ อันเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดเส้นทางสัญจรขึ้นภายในเมือง เช่น ลำน้ำเดิมบางส่วนตื้นเขินจนไม่สามารถใช้การได้ ภายหลังถูกปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยให้กลายเป็นทางเดินคนและสัตว์ จำพวกวัวควาย มีการสันนิษฐานว่าถนนเทศบาลหางคงที่วิ่งลัดเลาะไปในชุมชนด้านหลังตลาด เทศบาลหางคง เป็นหนึ่งในตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีการสันนิษฐานที่มาของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 สายเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน ที่เกิดการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงโดยมีอิทธิพลด้านการเมืองการปกครองเป็นตัวแปรหลักตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือในสมัยเชียงใหม่ปกครองโดยเจ้าเมือง มีการเดินทางโดยขบวนช้างม้าพร้อมไพร่พลเพื่อประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผีดง ณ หางคง ในพื้นที่เมืองหางคง การเดินทางที่ยากลำบาก ทำให้เจ้าขุนมูลนายต้องเกณฑ์ชาวบ้านเพื่อแผ้วถางสร้างหนทางขึ้น¹¹⁴ ภายหลังเส้นทางดังกล่าวจึงถูกใช้เพื่อประโยชน์ของชาวบ้านในการไปมาหาสู่กัน ตลอดจนกลายเป็นเส้นทางการค้าของพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง



ภาพที่ 5.106 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองหางคง

ก่อนปีพ.ศ. 2450 (ซ้าย) และปีพ.ศ. 2450 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองหางคง

¹¹⁴ นายบุญชู จันทรบุตร, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

5.6.3. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองหางดงยุคปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม (พ.ศ. 2442-2504) ต่อมาในสมัยที่หลวงนรพาลพิทักษ์ (ฮวด เขาวนหุต) ดำรงตำแหน่งแคว้นคนที่ 3 ของเมืองหางดง เมื่อในช่วงปี พ.ศ. 2464-2465 ทางวัดไผ่ล้อม (ชื่อเดิมของวัดกำแพงงาม) ได้ยกที่ดินบางส่วนเพื่อปลูกเป็นเรือนพักประจำตำแหน่งให้แก่หลวงนรพาลพิทักษ์ และเริ่มมีการชุมนุมเพื่อการค้าขึ้นเป็นครั้งแรกแบบตลาดเช้าในบริเวณใกล้เคียง โดยมีการให้ชื่อตามผู้ก่อตั้งคือ “ตลาดศคนรพาลสงเคราะห์” ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ตั้งศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนอำเภอหางดง การค้าที่คึกคักส่งผลต่อลักษณะการตั้งบ้านเรือนที่มักกระจุกตัวอยู่บริเวณตลาด ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวสังเกตได้จากภายหลังการก่อตั้งตลาดศคนรพาลสงเคราะห์ ราวปีพ.ศ. 2476 ที่ชุมชนเริ่มขยายตัวออกไปทางทิศตะวันออก¹¹⁵ อันเป็นพื้นที่ที่มีเส้นทางเชื่อมต่อไปยังเมืองสารภี

ศาสนสถานมีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุด้านความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนาและความเกรงกลัวต่อภูตผีที่เชตพื้นที่ป่าโดยรอบ ชาวบ้านจึงมักนิยมปลูกเรือนแบบกลุ่มเครือญาติไว้ใกล้กับวัดประจำชุมชน ปัจจุบันปรากฏให้เห็นหลักฐานของวัดร้าง (วัดห่าง) อยู่โดยทั่วไปบริเวณทางตะวันตกเฉียงเหนือของย่านเศรษฐกิจ โดยยังคงหลงเหลือร่องรอยของซากอิฐฐานเจดีย์ หากแต่ในพื้นที่อื่นๆ ของเมือง วัดร้างจะถูกแปรสภาพเป็นที่ดินทำกินและไม่หลงเหลือซึ่งหลักฐานไว้แล้ว¹¹⁶



ภาพที่ 5.107 ลักษณะฐานอิฐที่ปรากฏบริเวณวัดห่าง ในพื้นที่ชุมชนบ้านสันฟ้างาม เมืองหางดง
ที่มา : ผู้วิจัย.

แต่อย่างไรก็ตามในย่านเศรษฐกิจของเมืองหางดงยังคงมี “วัดกำแพงงาม” ที่ยังคงเป็นศูนย์กลางชุมชนยาวนานมากกว่า 200 ปี (วัดกำแพงงามสร้างขึ้นก่อนปีพ.ศ. 2359) ในอดีตพื้นที่วัดกินอาณาเขตกว้างขวางกว่า 80 ไร่ โดยที่ดินบางส่วนถูกจัดสรรให้แก่ภาครัฐเพื่อสร้างแขวงแม่ท่าช้างขึ้น

¹¹⁵ เพิ่งอ้าง.

¹¹⁶ นายสิงห์แก้ว จักรคำมา, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

พื้นที่ของวัดโดยรอบส่วนใหญ่ถูกปกคลุมด้วยป่าไผ่ ทำให้ชื่อวัดเดิมจึงถูกเรียกชื่อว่า “วัดไผ่ล้อม” ด้วยสภาพแวดล้อมที่รกครึ้มและวังเวง ทำให้เกิดความเกรงกลัวต่ออำนาจเหนือธรรมชาติจนกลายเป็นความเชื่อความเชื่อว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่เขตแดนของผีผิง แนวคิดดังกล่าวเป็นเหตุให้ชาวบ้านไม่กล้าปลูกสร้างบ้านเรือนใกล้บริเวณวัด ภายหลังมีการสร้างกำแพงวัดใหม่ขึ้นอย่างงดงามกว่าวัดอื่นๆ จึงมักถูกเรียกติดปากว่า “วัดกำแพงงาม” แทนชื่อวัดไผ่ล้อมเดิม และถูกตั้งเป็นชื่อวัดอย่างเป็นทางการในปีพ.ศ. 2478 จากการลงทะเบียนชื่อวัดในกรมศาสนาครั้งแรก¹¹⁷

นอกจากศาสนสถานแล้ว ชาวบ้านยังได้มีการจัดตั้ง “ป้อบ้าน” หรือ “เจ้าบ้าน” (หอเสื่อบ้าน) เป็นองค์ประกอบเมืองในการตัวกำหนดเขตแดนและผูกความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของชุมชนในย่านเศรษฐกิจเมืองหางดง ลักษณะของหอป้อบ้านเป็นอาคารขนาดเล็กขนาด 2x3 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ผนังบางส่วนถูกกั้นขึ้นสูงและยกพื้นขึ้นเพื่อเป็นที่วางแท่นบูชา หลังคามุงสังกะสี บริเวณโดยรอบปกคลุมด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ แรกเริ่มเดิมทีตำแหน่งของหอเสื่อบ้านจะถูกจัดให้อยู่บริเวณ 4 มุมของชุมชนคือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ ต่อมา มีการสร้างป้อบ้านเพิ่มขึ้น แต่ยังคงอยู่ในรัศมีที่ห่างจากชุมชนราว 200-600 เมตร เช่นเดิม ทำให้ชุมชนมีลักษณะที่ถูกห้อมล้อมด้วยหอเสื่อบ้าน ซึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อที่ว่าหอเสื่อบ้านที่อยู่นอกเขตชุมชนจะช่วยปกป้องรักษาชาวบ้านที่อยู่ภายใน หอเสื่อบ้านที่อยู่ในเขตชุมชนเป็นอาคารชั่วคราวโครงสร้างไม้ ผนังตีฝา หลังคามุงหญ้าคาหรือจาก ปัจจุบันหอเสื่อบ้านแทบทั้งหมดได้รับการปรับปรุงซ่อมแซมโดยเทศบาลให้มีความคงทนแข็งแรง¹¹⁸



ภาพที่ 5.108 สภาพแวดล้อมของหอเสื่อบ้าน (ป้อบ้าน) ในพื้นที่ชุมชนบ้านสันฟ้างามเมืองหางดง
ที่มา : ผู้วิจัย.

โครงการการค้าระหว่างเมืองขยายตัวอย่างต่อเนื่องจากนโยบายการพัฒนาโครงข่ายทางสัญจรภายใต้การปกครองของพญามะโน เจ้าน้อยมหาอินทร์และพญาประจักษ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 การค้าขาย

¹¹⁷ นายอุดมศักดิ์ คำปวน, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

¹¹⁸ เพิ่งอ้าง.

แบบการวางพ้อคำว้างต่างมาต่างเพื่อพูนเส้นทางการค้าเมืองเชียงรายและแม่ฮ่องสอน ภายหลังเลื่อมความนิยมลงในปีพ.ศ. 2489 จากภาวะโรคระบาดในสัตว์และการใช้เกวียนทดแทนสัตว์บรรทุกบางส่วน¹¹⁹ ช่วงเดียวกันนี้ปริมาณน้ำที่ใช้ในระบบเกษตรกรรมมีสภาวะแปรผันตามสภาพอากาศ ส่งผลต่อผลผลิตทางการเกษตรที่ไม่แน่นอนและนำมาซึ่งเศรษฐกิจชุมชนที่ค่อนข้างปิด

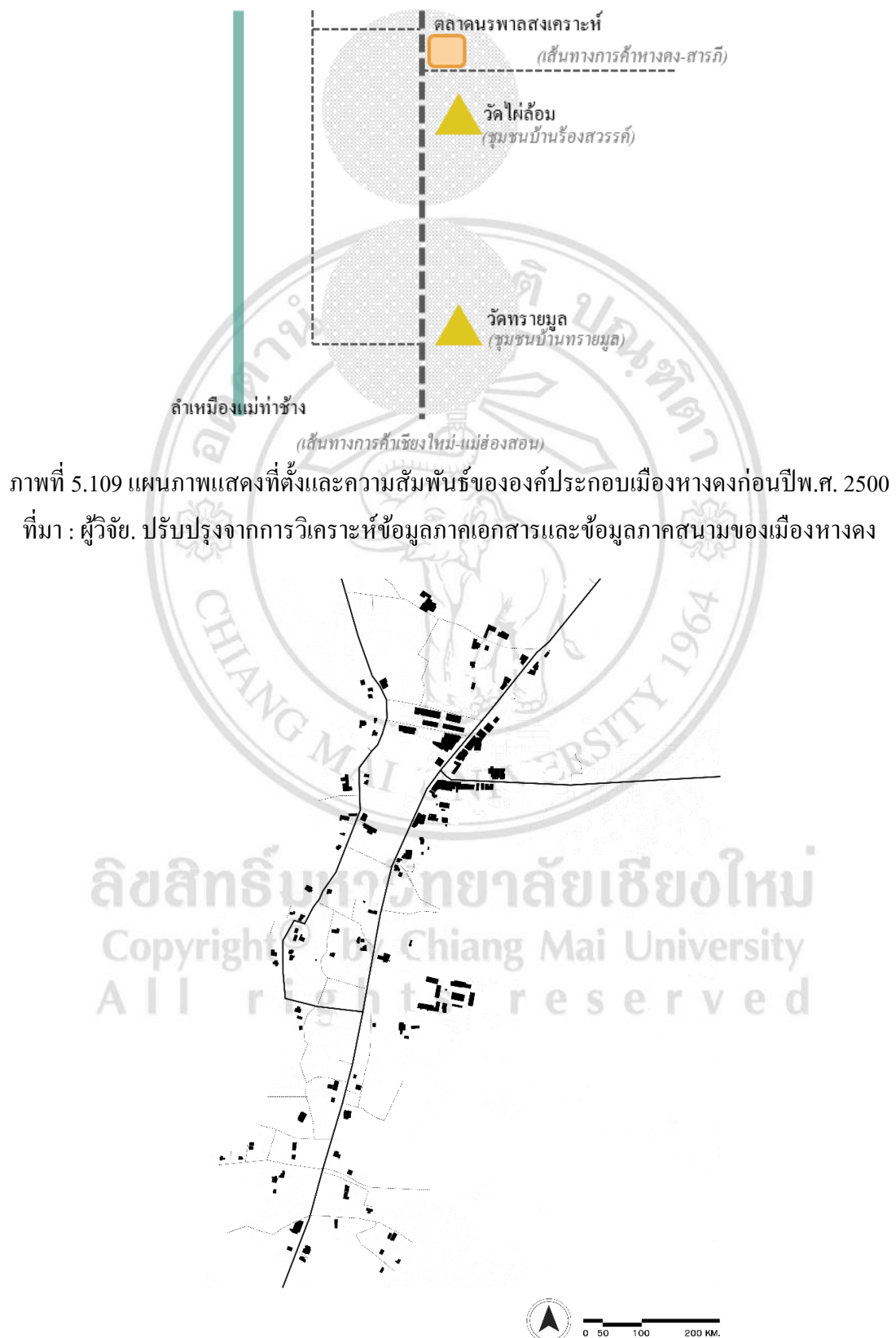
ด้านการเมืองการปกครองมีการจัดตั้งเป็นเขตหัวเมืองชั้นในตามเขตการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และได้รับการพระราชทานนามว่า “แขวงแม่ท่าช้าง” ขึ้นในปีพ.ศ. 2445 ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองและเปลี่ยนชื่อแขวงเดิมเป็น “อำเภอหางดง” ในช่วงปีพ.ศ. 2451-2453 ภายใต้การปกครองของหลวงศุภดิษฐาภิบาล (ไผ่) แต่ด้วยความที่เป็นเมืองทางผ่านจึงทำให้เมืองหางดงถูกลดสถานะลงเป็นเพียงกิ่งอำเภอในปีพ.ศ. 2481 ภายหลังชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากความไม่สะดวกในการติดต่อราชการ จึงทำให้มีการพิจารณาให้เมืองหางดงมีศักดิ์เป็นอำเภอเช่นเดิมในปีพ.ศ. 2490 ระบบโครงสร้างสาธารณูปโภคสาธารณูปการของเมืองพัฒนาอย่างเห็นได้ชัดจากการเข้ามาดำรงตำแหน่งนายอำเภอของนายคำนวน ธรรมสโรช ในช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2496- 2506 ด้านการทำสัมปทานป่าไม้ที่เกิดขึ้นในช่วงปีพ.ศ. 2470 ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมชุมชนโดยตรง เกิดความแห้งแล้งและภาวะขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ และนำมาซึ่งการอพยพของแรงงานต่างถิ่น โดยเฉพาะชาวพม่าที่ทำงานร่วมกับบริษัทสัมปทานป่าไม้ต่างชาติ

ราว 65 ปีก่อน (พ.ศ. 2494-2495) เส้นทางสัญจรหลักและถือเป็นเส้นทางการค้าเก่าในเขตพื้นที่เมืองหางดง คือถนนดินแดงผสมทางลูกรังในชุมชนสันฟ้างามที่เชื่อมเมืองหางดงไปยังบ้านโป่ง-แม่สะ-สะเมิง-แมริม-แม่แตง เป็นเส้นทางคาราวานพ้อคำสัตว์ต่างที่ใช้ค้าขายข้าวและเมี่ยง¹²⁰ สำหรับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 สายเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอนนั้น ได้มีการพัฒนาโดยข้าหลวงและภาครัฐอย่างต่อเนื่อง โดยนับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2464 เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ดำเนินนโยบายพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปการพื้นฐานของเมือง ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือการพัฒนาเส้นทางสัญจรจากเดิม ประกอบการปรับปรุงภูมิทัศน์ตลอดเส้นทางโดยการปลูกต้นไม้หลักเพื่อความร่มรื่น การพัฒนาเป็นไปอย่างต่อเนื่องทั้งในสมัยภายใต้การปกครองของนายคำนวน ธรรมสโรชที่ได้พัฒนาถนนธรรมสโรช อันเป็นเส้นทางติดต่อไปยังเขตพื้นที่เมืองลำพูน กระทั่งในปีพ.ศ. 2515 ภาครัฐเริ่มทำการขยายและปรับเป็นถนนลาดยาง นำมาสู่การตัดโค่นต้นไม้ริมทางลง การคมนาคมที่คล่องตัวขึ้นทำให้เมืองหางดงมีลักษณะเป็นเมืองทางผ่าน ผู้คนสามารถเดินทางเข้าสู่เมืองเชียงใหม่และติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้อย่างรวดเร็ว องค์ประกอบที่สามารถบ่งชี้ได้อย่างชัดเจน คือการที่ในย่านเศรษฐกิจของเมือง

¹¹⁹ อนุ เนินหาด. 100 ปี อำเภอหางดง, นพบุรีการพิมพ์ : เชียงใหม่, 2545. หน้า 28-29.

¹²⁰ นายบุญชู จันทรบุตร, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

หางดงไม่มีจุดศูนย์กลางรวมของการขนส่งสาธารณะประเภทรถโดยสารแตกต่างจากเมืองบริวารของ
เชียงใหม่เมืองอื่นๆ



ภาพที่ 5.110 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองหางดงปีพ.ศ. 2500

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองหางดง

5.6.4. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองหางดงยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท (พ.ศ. 2504-2524) จากปัญหาการขาดแคลนน้ำในอดีต ได้นำมาซึ่งการจัดทำระบบฝายน้ำล้น รวมถึงการจัดสร้างคลองชลประทานส่งน้ำขึ้นในปีพ.ศ. 2501 และเปิดให้ใช้ได้จริงในปีพ.ศ. 2512 เป็นหลักฐานที่แสดงถึงการจัดสรรโครงข่ายการใช้น้ำลัดเลาะไปในชุมชนอย่างทั่วถึง โดยจากการสำรวจภาคสนามพบว่าในชุมชนย่านการค้ายังคงหลงเหลือร่องน้ำขนาดเล็กที่ไม่ได้ใช้การแล้ว ในลักษณะของร่องส่งน้ำขนาดเล็กที่แตกแขนงจากลำเหมืองแม่ท่าช้าง อันเป็นเส้นทางน้ำที่สำคัญต่อระบบการเกษตรและการระบายน้ำฝั่งตะวันตกของเมือง เมื่อทำการวิเคราะห์ลักษณะกายภาพของลำเหมืองแม่ท่าช้างจากภาพถ่ายทางอากาศทำให้พบว่า ลำเหมืองแม่ท่าช้างเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองที่แบ่งเขตพื้นที่อยู่อาศัยกับพื้นที่ทำการเกษตรออกจากกันอย่างชัดเจน โดยที่การตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนจะอยู่ในพื้นที่ฝั่งทิศตะวันออก ส่วนฝั่งทิศตะวันตกเป็นพื้นที่ทางการเกษตรแทบทั้งหมด



ภาพที่ 5.111 ร่องน้ำขนาดเล็กที่ไม่ได้ใช้การแล้ว (ซ้าย)

และลำเหมืองแม่ท่าช้างที่ปรากฏอยู่ในบริเวณชุมชนบ้านสันฟ้างาม เมืองหางดง (กลางและขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย.

นอกจากแหล่งน้ำธรรมชาติแล้ว ชาวบ้านมักนิยมขุดบ่อน้ำขึ้นเพื่อใช้ร่วมกันในกลุ่มเครือญาติหรือในระแวกบ้านเดียวกัน ที่มีบ่อน้ำ 1 บ่อ ล้อมรอบด้วย 4-6 ครัวเรือน ที่ตั้งของบ่อน้ำส่วนใหญ่มักถูกขุดไว้บริเวณหน้าบ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลและความสะดวกสบายในการใช้สอย ส่วนบ่อน้ำในพื้นที่สุสานชุมชนอันเป็นที่ตั้งของตลาดนรพาลสงเคราะห์ก็มีการขุดบ่อน้ำไว้ใช้ประโยชน์เช่นกัน หากเพียงแต่วัตถุประสงค์หลักเมื่อครั้งแรกสร้างมีไว้เพื่อใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมอาบน้ำศพภายหลังจึงมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันกับพื้นที่ค้าขาย

ในส่วนของพื้นที่ทางการค้าภายในชุมชนเมืองหางดงราวในราวปีพ.ศ. 2510 นั้น มีอยู่จำนวนไม่มากนัก หากแต่มีลักษณะทางการค้าและนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจที่โดดเด่น กล่าวคือ ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ภาครัฐเข้ามาพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมการค้าข้าว ส่งผลให้มีการพัฒนาระบบชลประทานและโครงข่ายทางสัญจรที่เอื้อให้เกิดการติดต่อการค้าเป็นไปได้

อย่างสะดวกมากขึ้น โดยสังเกตเห็นได้จากกลุ่มพ่อค้าชาวจีนเริ่มมีบทบาทโดยกิจการการรับซื้อข้าว และผลผลิตทางการเกษตร ทั้งตระกูลสุทธิพันธุ์และตระกูลลิ้มเม่งจิว¹²¹ อาคารเพื่อการค้าที่เกิดขึ้น ในช่วงนี้ เป็นผลมาจากการเข้ามาค้าขายของกลุ่มพ่อค้าชาวจีน ซึ่งมักทำการค้าภายในตลาดสดนรพาล สงเคราะห์และทำการสร้างอาคารเรือนแป้ขึ้นในตลาดเช่นกัน อย่างไรก็ตามอาคารเรือนแป้ไม่ได้เป็นที่นิยมมากนัก เนื่องจากผู้ค้าส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่นและถือเป็นกลุ่มคนมีสินทรัพย์ไม่มากนัก การปลูกสร้างเรือนค้าเพื่อประกอบกิจการของตน จึงถือเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ทำให้ลักษณะการเข้าใช้ตลาด และเรือนค้าของชาวบ้านจึงอยู่แต่เพียงในรูปแบบของการเช่าแผงภายในตลาดแบบเช่ารายเดือนแทน การปลูกสร้างอาคารส่วนตัว



ภาพที่ 5.112 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองหางดงปีพ.ศ. 2510

¹²¹ อนุ เนินหาด. 100 ปี อำเภอหางดง, นพบุรีการพิมพ์ : เชียงใหม่, 2545. หน้า 15-19.

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองหางดง

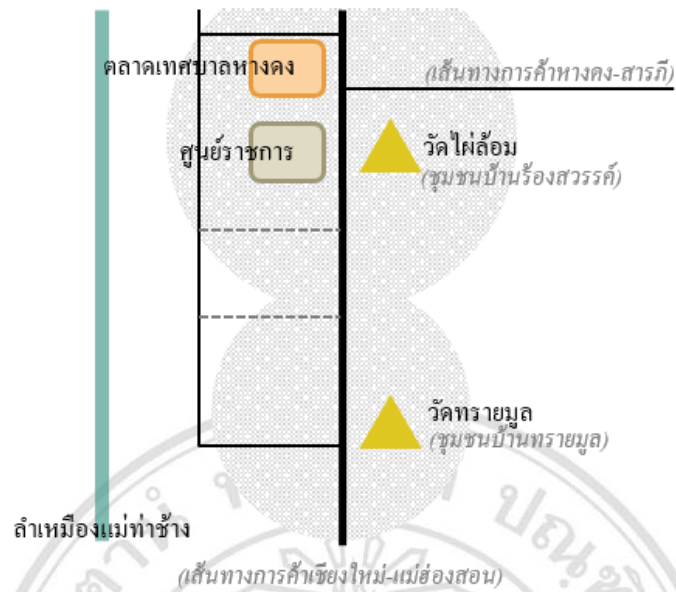
ต่อมาในสมัยนายอำเภอจอม ขวัญดี หรือราวปีพ.ศ. 2514 ได้มีการย้ายที่ตั้งตลาดขึ้นมาทางตอนเหนือ เนื่องจากพื้นที่ตลาดเดิมมีอยู่อย่างจำกัดและเริ่มเสื่อมความนิยมลง รวมถึงที่ตั้งตลาดแห่งใหม่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่เป็นทั้งป่าช้าร้าง สนามเด็กเล่นและโรงฆ่าสัตว์ ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ตลอดจนเป็นจุดแวะพักของพ่อค้าวัวต่างม้าต่างก่อนที่จะเคลื่อนคาราวานเข้าสู่ตัวเมืองเชียงใหม่ นายอำเภอจอม ขวัญดี และหมอมานะ ไชยวงศ์ จึงร่วมกันพัฒนาที่ดินให้เป็นศูนย์กลางทางการค้าแห่งใหม่ของเมืองโดยการสร้างอาคาร 10 ห้องขึ้นด้านทิศใต้ และขยายพื้นที่เพิ่มเติมภายหลัง¹²² เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการเกิดขึ้นของกฎหมายว่าด้วยการถือครองที่ดินที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านมากขึ้น ที่ดินของวัดกำแพงงามจึงลดเหลือเพียง 16 ไร่ จากการรื้อคืบของบ้านเรือนชาวบ้านที่ถูกปลูกสร้างประชิดกับพื้นที่วัดมากขึ้น¹²³

การเปลี่ยนแปลงนโยบายบริหารจัดการส่งผลให้ที่ดินและกิจกรรมตลาดตกเป็นสินทรัพย์ของสุขาภิบาล ตลาดเดิมจึงมีการเปลี่ยนชื่อเป็น “ตลาดสุขาภิบาลหางดง” ในราวปีพ.ศ. 2522¹²⁴ และเปลี่ยนชื่ออีกครั้งเป็น “ตลาดเทศบาลหางดง” ในยุคเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่รูปแบบเทศบาล การขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าส่งผลให้ชุมชนแผ่ขยายตัวไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง และมีการตั้งชุมชนใหม่ขึ้นรวมทั้งมีการเกิดขึ้นของพื้นที่ตลาดซึ่งเป็นพื้นที่ทางการค้าระหว่างหางดง เมืองเชียงใหม่ หางดงและเขตพื้นที่จังหวัดลำพูน ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นพ่อค้าชาวต่างชาติอื่นๆ เช่น พ่อค้าชาวตะวันตก แวก ไทยใหญ่ เริ่มเข้ามาขายของแร่แบบขายผ่อนเป็นครั้งแรก แต่อย่างไรก็ตามในพื้นที่เมืองหางดงก็ยังคงขาดแคลนพื้นที่ทางการค้า ส่งผลให้ผู้ค้าและชาวบ้านต้องไปซื้อขายสินค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองเชียงใหม่โดยตรงอยู่เป็นประจำ ระบบเงินตราเป็นปัจจัยหลักในการเร่งการผลิตและสนับสนุนให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดในการสร้างฐานะ ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของอาชีพหัตถกรรมประเภทการแกะสลักไม้นอกเหนือจากการเกษตรที่เกิดขึ้นช่วงปีพ.ศ. 2505-2508 และการผันตัวเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วในปีพ.ศ. 2516 จากการเกิดขึ้นของภาคอุตสาหกรรมและการลงทุนจากกลุ่มทุนนอกพื้นที่

¹²² อนุ เนินหาด. 100 ปี อำเภอหางดง, นพบุรีการพิมพ์ : เชียงใหม่, 2545. หน้า 21-22.

¹²³ นายอุดมศักดิ์ คำปวน, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

¹²⁴ นายบุญชู จันทรบุตร, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.



ภาพที่ 5.113 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองหางดงปีพ.ศ. 2514-2525
ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองหางดง

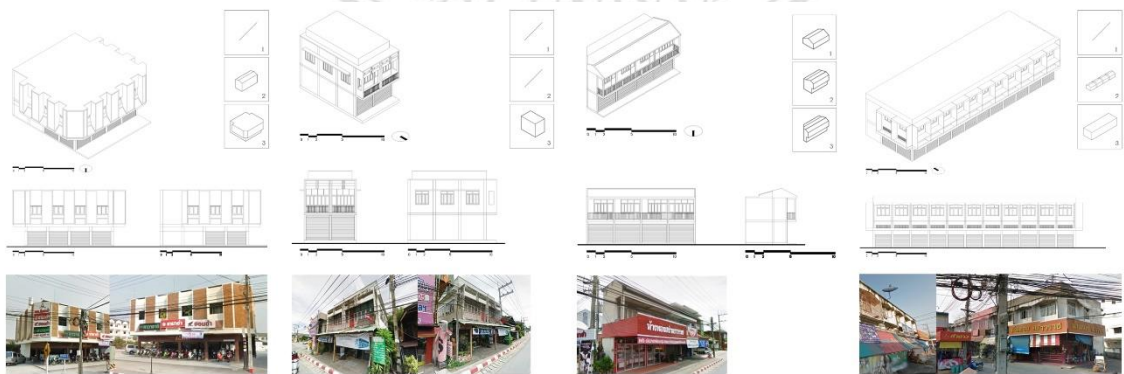


ภาพที่ 5.114 ภาพตัวอย่างอาคารเรือนค้าในย่านเศรษฐกิจเมืองหางดงในช่วงหลังปีพ.ศ. 2510¹²⁵

¹²⁵ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 299.

ที่มา : ผู้วิจัย.

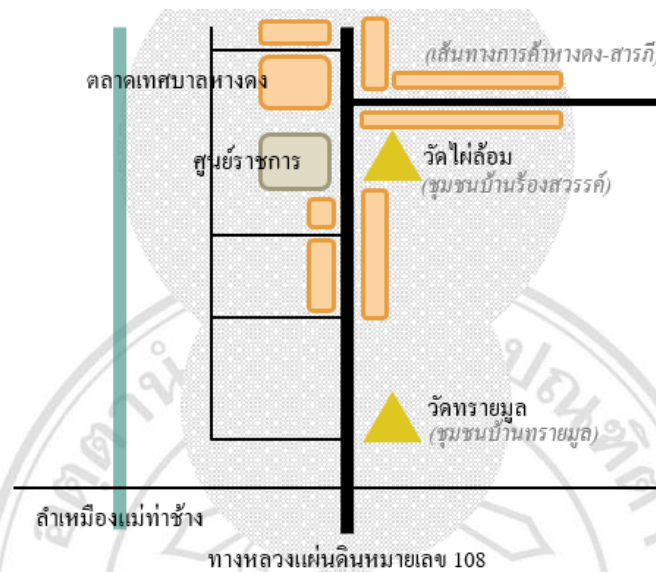
5.6.5. ลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมเมืองหางดงยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรมยุคการท่องเที่ยวและเทคโนโลยี (พ.ศ. 2525-2560) เศรษฐกิจการค้าเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในช่วงปีพ.ศ. 2530 เนื่องมาจากการ สนับสนุนและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการเกษตรจากภาครัฐที่เข้มข้นขึ้น และชาวบ้านได้รับส่วนแบ่งจากการค้าส่งสินค้าทางการเกษตรอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ในส่วนของรูปแบบการค้าส่วนใหญ่นอกจากการค้าขายกับชาวบ้านแล้ว ยังมีลักษณะการค้าแบบผู้ค้ากับผู้ค้าของแร่มักบรรทุกสินค้าโดยรถจักรยานยนต์แพร่ขายไปในหมู่บ้าน จนปัจจุบันกลุ่มผู้ซื้อได้เปลี่ยนแปลงไปบางส่วนและมีการเข้ามาของกลุ่มผู้ซื้อใหม่คือกลุ่มผู้ใช้แรงงานโดยเฉพาะชาวไทยใหญ่ ในส่วนของสินค้าเกือบครึ่งที่ขายอยู่ในตลาดถูกขนส่งผ่านทางรถบรรทุกและเป็นสินค้าจากนอกพื้นที่ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตรเข้าสู่การผลิตเชิงอุตสาหกรรม ส่งผลยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านนิยมปลูกนอกฤดูการทำนา การจ้างงานและเศรษฐกิจชุมชนขับเคลื่อนโดยกลุ่มทุนที่เกี่ยวข้องกับกิจการยาสูบ เกิดโรงบ่มและโรงคัดยาสูบขึ้นบริเวณหัวหมู่บ้านและท้ายหมู่บ้าน¹²⁶ นอกจากนี้กลุ่มนายทุนชาวจีนตระกูลลิ้มศักดิ์ากุล ตระกูลลิ้มเม่งจัวะ ฯลฯ ริเริ่มประกอบกิจการเกี่ยวกับการจัดจำหน่ายเครื่องใช้ไฟฟ้าและรถจักรยานยนต์ การดำเนินกิจการที่ประสบความสำเร็จส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนอาคารเรือนค้าเดิมให้สามารถรองรับกิจการที่ขยายใหญ่โตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งถือได้ว่ากลุ่มตระกูลดังกล่าวเป็นกลุ่มนายทุนกลุ่มแรกๆ ที่นำเอาลักษณะอาคารพาณิชย์แบบสมัยใหม่เข้ามาในพื้นที่ย่านเศรษฐกิจเมืองหางดง ซึ่งภายหลังได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายจึงมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนเป็นอาคารพาณิชย์ดังที่เห็นปัจจุบัน¹²⁷



¹²⁶ นายอุดมศักดิ์ คำปวน, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

¹²⁷ นายชรินทร์ อินทจักร, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2559.

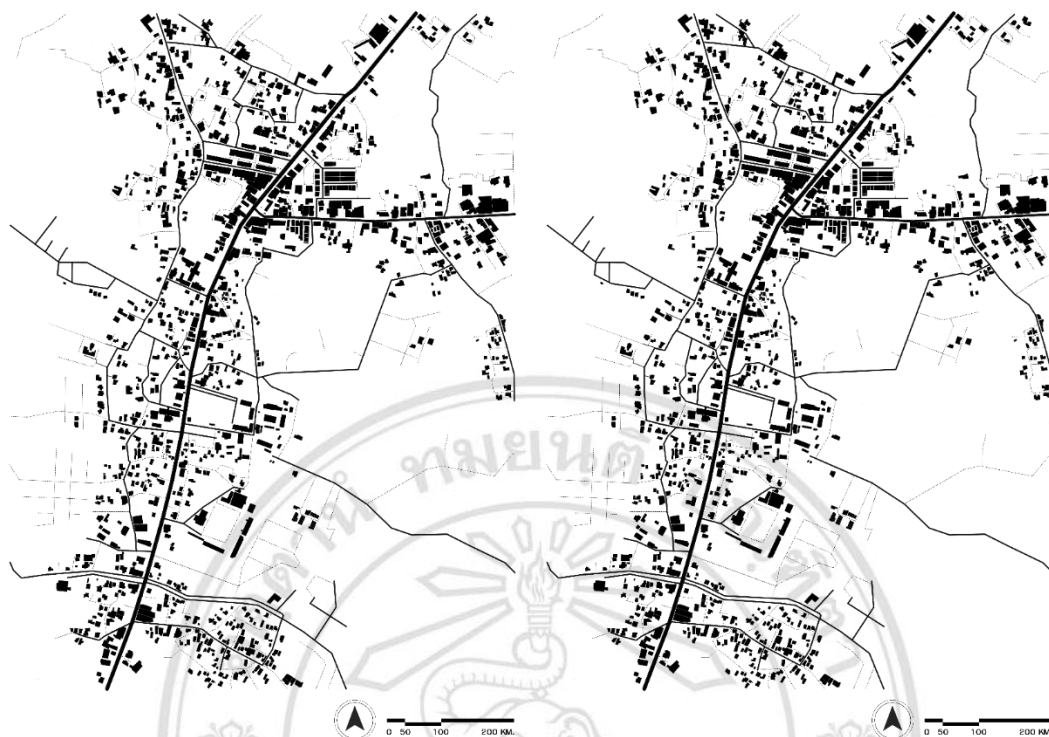
ภาพที่ 5.115 ภาพตัวอย่างอาคารพาณิชย์ในย่านเศรษฐกิจเมืองหางดงในช่วงปีพ.ศ. 2520-2560¹²⁸
 ที่มา : ผู้วิจัย.



ภาพที่ 5.116 แผนภาพแสดงที่ตั้งและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมืองหางดงปีพ.ศ. 2525-2560
 ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองหางดง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University
 All rights reserved

¹²⁸ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก หน้า 298, 300, 301 และ 302 ตามลำดับ.



ภาพที่ 5.117 แผนที่แสดงพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองหางดง

ปีพ.ศ. 2530 (ซ้าย) และปีพ.ศ. 2560 (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย. ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองหางดง



ภาพที่ 5.118 ลักษณะภูมิทัศน์ย่านเศรษฐกิจ (ซ้าย) ลักษณะภูมิทัศน์ชุมชนที่เชื่อม - กับตลาดเทศบาลหางดง (กลาง) และลักษณะภูมิทัศน์เขตที่อยู่อาศัยเมืองหางดง (ขวา)

ที่มา : ผู้วิจัย.



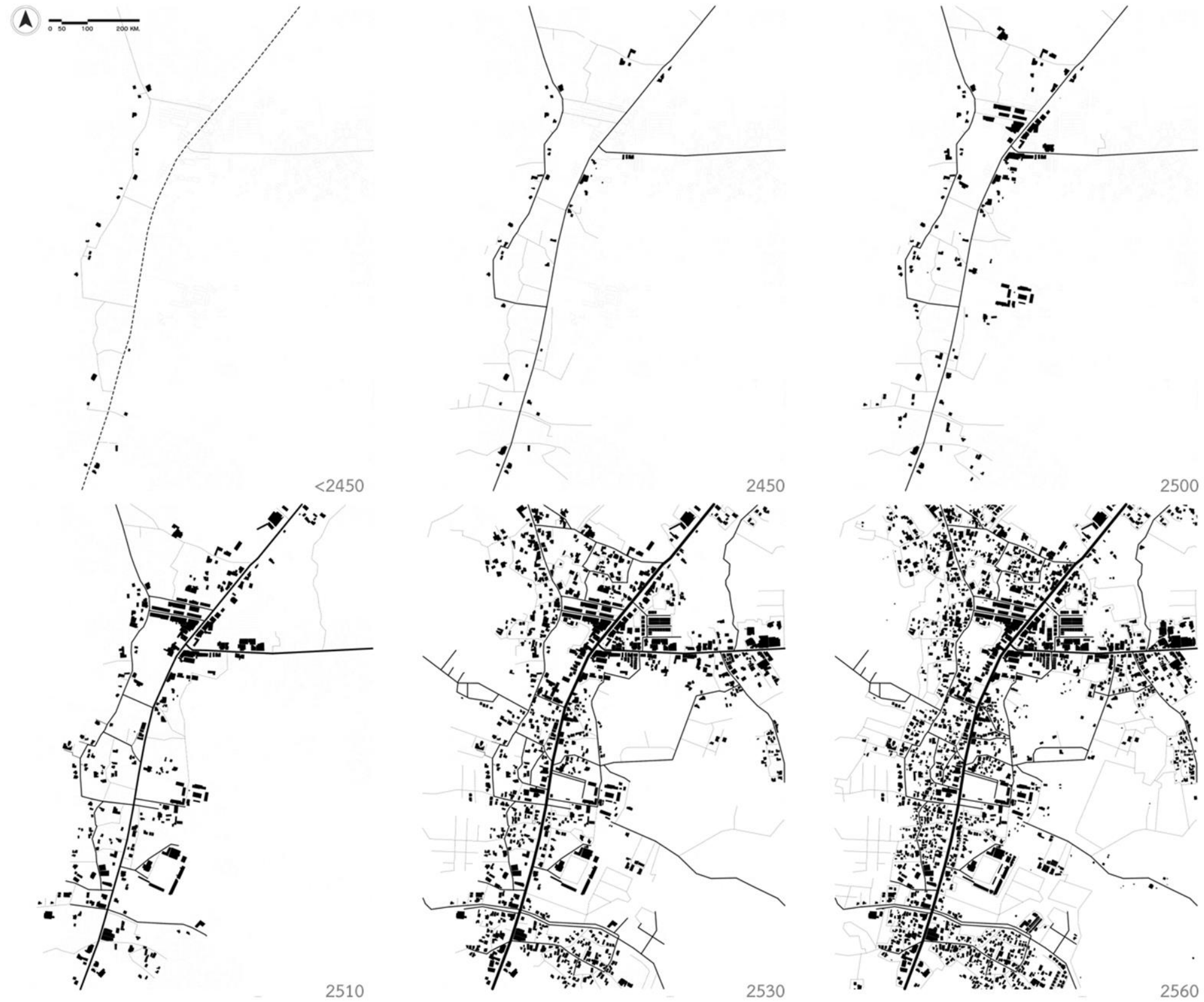
ภาพที่ 5.119 ลักษณะทางกายภาพของตลาดเทศบาลหางดงในปัจจุบัน

ที่มา : ผู้วิจัย.

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ทำการสรุปแผนที่พัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองหางดง (ดูภาพที่ 5.120) และสร้างแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและอิทธิพลด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่ส่งผลต่อโครงสร้างพื้นฐานและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเรือนค้ำในแต่ละยุคสมัย เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการเรือนค้ำหรืออาคารพาณิชย์ที่เกิดความเปลี่ยนแปลงไป ในแต่ละช่วงเวลา (ดูภาพที่ 5.121)



ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved



ภาพที่ 5.120 แผนที่สรุปพัฒนาการย่านเศรษฐกิจเมืองหางดง
 ที่มา : ผู้วิจัย, ปรับปรุงจากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามของเมืองหางดง



ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved